

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2013 PRIS: 89:-

Det toleranta folket

Sverige är Europas mest invandrарvänliga land

PIETER BEVELANDER, ANDREA BOHMAN, MAUREEN A EGER, THOMAS GÜR, MIKAEL HJERM
OCH JONAS OTTERBECK granskar myter och fakta om främlingsfientlighet.

SAMHÄLLE

ANN TIBERG

om regleringen av det
politiska språket.

OPINION

GUNNAR SONESSON

om varför lobbyismen är
en del av demokratin.

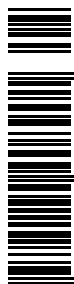
CIVILISATION

PETER LUTHERSSON

om lyrik som låter oss
komma talibanerna nära.

INTERPRESS 2804-05

7 388280 408901
RETURVECKA V 37

Spännande läsning

Den fascistiska framtiden är här

Från mellankrigstidens italienska svartskjortor under Mussolini, via Adolf Hitlers nazister, ungerska pilkorsare och andra brunskjortade organisationer till dagens Sverigedemokrater och Anders Behring Breiviks terrorism. Henrik Arnstad har skrivit en modern redogörelse för 1900-talets viktigaste och mest inflytelserika ideologiska innovation: Fascismen. Ett standardverk med potential att i grunden förändra det svenska politiska landskapet.

Sven Hedins ändlösa dyrkan av Hitler

Adolf Hitler slukade den berömda upptäckaren Sven Hedins böcker om äventyrliga färder över Asienkartans vita fläckar. När Hitler nådde maktens tinnar, närmade han sig sin gamle idol och Hedin blev snart en av diktatorns största beundrare. Axel Odelberg berättar historien om den uppburne äventyraren och den brutale diktatorn som beundrade varandra så mycket.

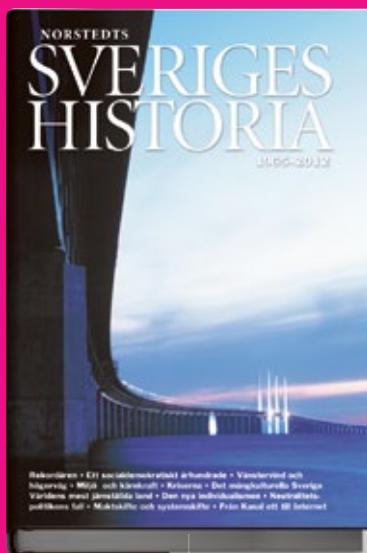

Italiens spännande nutidshistoria

Göran Hägg är en av landets främsta Italienkännare, här tar han ett samlat grepp på allt från maffia, mygel och katolska kyrkan till kultur, fotboll och filmstjärnor. Boken rymmer fascinerande öden och ödesdigra händelser inom politiken men vi får också möta poeter, dramatiker, arkitekter och kompositörer. Här finns filmskapare som Fellini och Ettore Scola och stjärnor som Sophia Loren och Marcello Mastroianni.

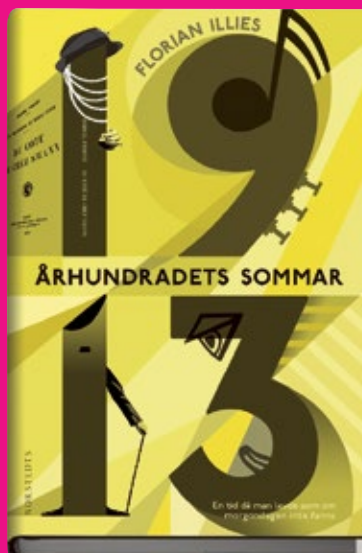

från Norstedts

Från kanal ett till internet

Den avslutande delen av Sveriges historia börjar under 60-talets gyllene år och avslutas i kristider. Finns det en kontinuitet i denna utveckling eller har Sverige förändrats i grunden under ett turbulent halvsekel? Tillhör folket hemmet historien? Det är den grundläggande fråga som styr framställningen i det avslutande bandet av *Sveriges historia*.

En undergångens högmässa

Sommaren 1913 – året då allting hände. Proust ger sig ut på jakt efter det förflutna, Rilke dricker med Freud, Stravinskij förrättar offer till våren och i München säljer hötorgsmålaren Adolf Hitler sina stadsvyer. Med ett romaninspirerat handlag skildrar journalisten Florian Illies en brytningspunkt där vardagssituationer blandas med analyser av händelser som skulle förändra världen.

Historiens mest ondskefulla släkt

Namnet Borgia är synonymt med den korruption, nepotism och girighet som var förhärskande i renässansens Italien. Populärhistorikern Christopher Hibbert tecknar ett porträtt av en familj som tagen ur *Gudfädern*, fyllt av dramatik, spänning och ond bråd död. Kunigt, intelligent och insiktsfullt skrivet av en av Storbritanniens främsta historiker.

Överextention och åsiktsmarknaden

När barn i två-treårsåldern lär sig tala tenderar de att använda de få ord de kan på ett synnerligen frikostigt sätt. Ordet "boll" kan till exempel betyda alla saker som är runda och "lampa" alla saker som lyser. Inom lingvistik kallar man detta fenomen för överextention och det är så klart en mycket praktisk process för språkinläring. Barnet kan prata på och därmed nöta in den grundläggande strukturen i språket samtidigt som den vuxna omgivningen med rätt god precision kan tolka innebörden i det som sägs. Senare, i takt med att barnet lär sig fler särdrag och ordförrådet byggs ut, minskar ordens räckvidd och barnet förstår mer och mer av världen.

Detta är en mycket vacker bild över mänsklig utveckling.

Ett liknande skeende kan vi finna i vuxenvärlden, fast här går det i motsatt riktning. I en ganska jämn ström fångas specialiserade begrepp upp från universitetsvärlden eller ur historien och serveras som slagord i den allmänna debatten. En del av dessa uppfattas av socialpsykologiska eller ekonomiska skäl vara osedvanligt aptitliga och kommer därför att användas i allt fler och fler sammanhang. För att denna tillväxt ska vara möjlig krävs att begreppets ursprungliga betydelse utvidgas så att dess ursprungliga negativa eller positiva betydelse kan tillämpas på allt fler saker. I regel slutar denna utveckling med total betydelsekollaps.

Denna bild är inte lika vacker som den förra.

Som ett exempel på överextention med ett positivt begrepp kan vi ta "hållbar utveckling", som brukar förknippas med FN:s så kallade Brundtlandrapport från 1987, men som faktiskt myntades av miljökampen Lester Brown redan på 70-talet. Den ursprungliga FN-definitionen löd: *Economic and social development that meets the needs of the current generation without undermining the ability of future generations to meet their own needs* (WCED, 1997).

Idag finns det väl inget forskningsprojekt eller annan form av anslagssökande verksamhet eller någon kommersiell vara som inte betecknar sig som hållbar och ordet börjar bli mer eller mindre parodiskt. Den ekonomiska mekanismen bakom denna utveckling är bara alltför uppenbar.

Lika självklara är kanske inte drivkrafterna bakom det bisarra överutnyttjandet av det nedsättande och stigmatiserande begreppet "rasism", men det går inte att bortse från de uppenbara möjligheter det ger att breda ut sig i spalterna och utveckla sitt varumärke. Få redaktörer säger nej till ett inlägg som innehåller en rasistanklagelse i synnerhet om denna kombineras med ett personangrepp.

När den ursprungliga och vetenskapliga definitionen av rasism, som syftade på nedärvda egenskaper, genom överanvändning utvidgades till att betyda allmänt ogillande grupper emellan, var det dags för universiteten att anpassa sig till anslagsmarknaden. Vi fick då "strukturell rasism" som i populärversion definieras på följande sätt av diskrimineringsombudsmannen:

Många gånger kopplar människor rasism till något som bara finns hos högerextrema grupper, men rasism är en del av allas våra handlingar och tanke-sätt på ett omedvetet sätt. Det handlar om vanliga, vardagliga handlingar som till exempel språkbruk, osynliggörande, fördömsfulla kommentarer och förnekandet av upplevelsen av rasism – ett slags vardagsrasism.

Onekligen är detta en höjdpunkt i den västerländska självpisktraditionen.

Med denna utvidgning kan – för att ta någon ur googlehögen – Karim Jebari, doktorand i filosofi vid Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm, i sin blogg konstatera att "svenskar är, liksom alla andra folkslag, rasister". Det är en parallell till Gudrun Schymans berömda talibantal där svenska män kopplas samman med religiösa fundamentalister. Det är samma slags maktstrukturer här som där, menade hon.

Så skapas den perfekta finansbubblan på åsiktsmarknaden. Om språket får flöda ut på detta sätt kommer det att skapas oändligt utrymme för anklagelser om rasism eller kvinnoförtryck oavsett hur samhället ser ut. Karriärer kan skapas på löpande band.

Men eftersom Sverige inte bara är ett av de mest jämställda länderna i världen utan också ett av de mest invandrарvänliga (det senare enligt den forskning som redovisats i detta nummers tema) måste man ställa sig frågan: Vad blir de långsiktiga effekterna på samhället om vi i den offentliga debatten beskriver Sverige som ett land av rasister och kvinnoförtryckare trots att vi i internationell jämförelse framstår som toleranta och jämställda? Vore det inte bättre för alla inblandade parter om vi uttryckte stolthet över vad som åstadkommits samtidigt som vi uppmärksammar de problem som återstår att lösa?

Det finns ju en uppenbar risk att bubblan spricker och att olika grupper i samhället med bara allt för stort nit försöker korrigera vad de uppfattar som en falsk bild av samhället.

Peter Elmlund

"Onekligen är detta en höjdpunkt i den västerländska självpisktraditionen."

**"Of all the things
I've lost I miss my
mind the most."**

Ozzy Osbourne

Okunskap är ett av världens största problem

Fokus går på djupet varje vecka. Vi sammanfattar, förklarar och analyserar veckans viktigaste händelser och vi gör det vid sidan av det vanliga mediedrevet.

Att läsa Fokus hjälper dig att behålla skärpan och perspektivet. Just nu har vi ett erbjudande till dig som vill behålla skärpan varje vecka. Gå in på www.fokus.se/prenumerera och teckna din prenumeration redan idag så får du Fokus direkt hem i din brevlåda varje fredag.

Erbjudande:

Passa på! Teckna en helårsprenumeration på Fokus 41 nr/år för endast 995 kronor (värde 2 009 kr) och få samtidigt en prenumeration för surfplatta, helt kostnadsfritt (värde 1 558 kr). **Du sparar hela 2 572 kr!**

10 SAMHÄLLE

- Venezuela* Nathan Shachar om Chávezsystemets upplösning **10**
Litauen Páhl Ruin rapporterar från Vilnius **12**
Partipolitik Ann Tiberg undrar varför politiker talar som de gör **14**
Antisemitism Jaff Schatz minns Polens antijudiska kampanj **16**
Krönika Nick Cohen tycker att EU blivit religion **18**
Notiser Det belägrade Sarajevo, Kissinger och pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Tjugo år efter Bosnienkriget

- Alen Musaeffendic om hur Bosnienkriget engagerade Europas intellektuella **21**
 Brandan Simms om Europas misslyckande i Bosnien och dess chans till rehabilitering **22**
 Daniel Serwer om den vilesedande berättelsen om Daytonavtalet **25**
 Marko Attila Hoare om det bosniska folkmordet och dess förnekare **28**

32 OPINION

- Gunnar Sonesson analyserar sin egen verksamhet – lobbyismen **32**

TEMA: ÖPPENHET OCH FRÄMLINGSKAP

”

I Sverige finns det en unik serie jämförbara undersökningar av svenskarnas attityder till invandrare [...] det finns inga tecken på signifikant ökning av rasistiska eller främlingsfientliga attityder sedan undersökningarna började år 1969.

Thomas Gür, sid 41

39 Det öppna Sverige

I den politiska debatten hävdas att Sverige genomsyras av rasism och strukturell diskriminering. I själva verket är vi öppna och välkomnande mot invandrare. **Av Thomas Gür**

43 Sådan är islamofobin

Muslimer och islam får stor negativ uppmärksamhet i den allmänna debatten. Trots det är fördomarna mot muslimer inte märkbart starkare än för andra grupper. **Av Pieter Bevelander och Jonas Otterbeck**

46 En attitydfråga

Främlingsfientlighetens orsaker är flera och samverkar. Attityden till invandrare påverkar ens agerande och ideologi, men inte hela tiden och inte alltid på sätt som är lätta att förutsäga. **Av Andrea Bohman, Maureen A Eger och Mikael Hjerm**

50 Europa tycker olika

Inställningen till invandring och invandrare varierar i Europa. Jämfört med andra länder har Sverige låg främlingsfientlighet och är positivt till invandring. **Av Andrea Bohman, Maureen A Eger och Mikael Hjerm**

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med David Goodhart.

58 TRADITION

Torbjörn Elensky inspireras av Walter Pater.

62 CIVILISATION

- Afghanistan* Peter Luthersson om diktande talibaner 62
Museer Lars Lönnroth har besökt Savitskijsmuseum 64
Kulturartiklar David Andersson läser spännande essäer 66
Film Erik Hedling om den aktuella Alfred Hitchcock 67
Krönika Tanja Bergkvist skriver om hur väst fördummar öst 70
Notiser Albert Camus, John F Kennedy och kultur i Nazi-Tyskland 71

72 RECENSIONER

- Ulrika Björkstén blickar ut i förintelsens avgrund 73
Jan Söderqvist smakar på glödande hat 77
Anders Sandberg tänker kring tänkandets köttslighet 78
Kim Salomon fokuserar på frid och försoning 80
Håkan Arvidsson söker förgäves en fast punkt i tillvaron 82
Adam Cweijman umgås med spöken i Ostpreussen 84
Bengt E Y Svensson skärskådar en vetenskaplig revolution som bara fortsätter 85
Martin Lagerholm politiserar parkanläggningar 87
Gunnar Wetterberg tar farväl av en gammal idol 89
Svante Nordin följer filosofins dystra öde under Adolf Hitler 91
Carl Rudbeck korrigerar vår vrångbild av Iran 93
Per Grankvist engagerar sig i den digitala demokratin 95
Jens Riis bekantar sig med kannibaler 96

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

**Ansvarig utgivare och
tf chefredaktör:** Peter Elmlund

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas
Gür, Peter Luthersson, Nathan
Shachar och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: J Losciale/P Carnhagen

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Nästa nummer: 29 augusti 2013

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Vd: Kurt Almqvist

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Folkdans. Ulf Ryd/
Scanpix

Prenumerationsärenden: Helår

9 nummer: 624 kr. Kontakta Press-
data: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@
pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans,
Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör
på Axess

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik

Pieter Bevelander
Professor i International
Migration och Etniska
Relationer och föreståndare
för Malmö Institute for
Studies of Migration,
Diversity and Welfare
(MIM), Malmö högskola

Ulrika Björkstén
Chef för vetenskaps-
redaktionen på
Sveriges Radio

Andrea Bohman
Doktorand vid sociologiska
institutionen,
Umeå universitet

Nick Cohen
Författare

Adam Cweijman
Projektledare på Timbro

Maureen A Eger
Amerikansk sociolog som
för tillfället arbetar i Sverige

Rolf Ekéus
Ambassadör

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Per Grankvist
Skribent och författare

Thomas Gür
Journalist och författare

Johan Hakelius
Skribent

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap vid
Lunds universitet

Mikael Hjerm
Professor i sociologi vid
Umeå universitet och forskar
om främlingsfientlighet och
nationalism

Marko Atilla Hoare
Historiker

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Alen Musaeffendic
Nationalekonom
och skribent

Svante Nordin
Professor i idé- och
lärdomshistoria vid
Lunds universitet

Jonas Otterbeck
Docent i islamologi vid
Lunds universitet

Jens Riis
Journalist och kritiker

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Påhl Ruin
Journalist

Kim Salomon
Professor i internationell
historia vid Lunds universitet

Anders Sandberg
James Martin research
fellow vid Future of
Humanity Institute
på Oxford University

Jaff Schatz
Fil dr i sociologi och konsult

Daniel Serwer
Professor vid Johns Hopkins
School of Advanced
International Studies

Nathan Shachar
Journalist och författare

Brandan Simms
Professor i historia vid
Cambridge University

Gunnar Sonesson
Konsult på Diplomat
Communications

Bengt E Y Svensson
Professor i teoretisk fysik
vid Lunds universitet

Per Svensson
Senior columnist på
Sydsvenskan och kandidat
på Sarajevolistan till
EU-valet 1994

Jan Söderqvist
Författare och redaktör
på Axess

Ann Tiberg
Journalist på TV 4

Gunnar Wetterberg
Utredare på Saco

Mats Wiklund
Författare och redaktör
på Axess

Mer om König

Hans Hederberg återger i *Axess* nr 3 2013 en intressant intervju med en svensk journalist som i nio år arbetat för den östtyska säkerhets- och underrättelsetjänsten Ministerium für Staatssicherheit, Stasi, under täcknamnet König. König förnekar i samtal med Hederberg att han förutom spionage mot Västtyskland, också skulle ha lämnat information från Sverige, men att han aldrig lämnat skriftliga rapporter utan rapporterat muntligt. Hederberg blir osäker och skriver i sin artikel i *Axess* att han kontaktat mig och att jag i telefon berättat att hittills inga av Königs skrivna rapporter hittats i Stasiarkivet. Detta är visserligen sant.

Men vad Hederberg inte skriver – men som framgår av analyserna i min bok *Inte bara spioner ...* (2011) – är att när det gäller König finns det ändå osedvanligt mycket källmaterial bevarat i BStU, Stasiarkivet i Berlin, som bestyrker Königs verksamhet både mot Västtyskland och mot Sverige. Källmaterial där visar att en Stasiakt, en så kallad Vorgang, lagts upp för honom 8/9 1977 i avdelning XV i Bezirksverwaltung Dresden. Akten lades upp av Horst Eismann, som blev hans ledningsofficer och som kom att handleda och styra König, ge honom uppdrag och ta emot hans informationer. Königs Stasiakt har klassificerats av Stasi som IMA, något som enligt forskaren vid Stasiarkivet Helmut Müller-Enbergs väl stämmer med en Stasiakt som omfattar både person- och arbetsakt och med vars hjälp man kan analysera fram en agentprofil. Där finns Königs klarnamn och registreringsnummer XV 2924/77, där de två sista siffrorna visar det år han värvades. Königs informationer finns inte i en databas som Hederberg skriver utan i tre: i SIRA 12, SIRA 14 och SIRA databas 21. I SIRA databas 12 exempelvis finns 62 informationsingångar från König, den första från 4/2 1978 och den sista 3/9 1987.

Birgitta Almgren

MÅNADENS PUDEL

Fel version

I *Axess* nummer 4 2013 publicerades tyvärr Bengt Svenssons artikel ("I natt sticker jag") i ofullständig form vilket innebar att slutet inte kom med. Den korrekta versionen finns nu att läsa på *Axess* hemsida. Redaktionen beklagar och framför sin ursäkt till Bengt Svensson.

Rösträttsreformen bortkollrad av Billing

Historia är svårt. Nutiden låter sig lätt förvillas av begrepp, som i sitt sammanhang inte riktigt betydde vad vi idag vill tro.

Så är det med Axel Odelbergs försvar för Sofia Arkelstens tolkning av högerns insatser för demokratin. Under årtiondena runt förra sekelskiftet var biskop Gottfrid Billing en av högerns slugaste politiker, nära lierad med kungahuset.

Då trycket från vänstern ökade började Billing vaska fram den lösning som skulle bli Arvid Lindmans rösträttsreform 1907. I denna var rösträtten den taktiska eftergiften i ett sinnrikt system med det strategiska syftet att trygga makten åt högern. Rösträtten vidgades kraftigt genom 1907 års reform. Fortfarande var det bara männen som gällde, men för dem innebar nyordningen nära nog allmän rösträtt till andra kammaren. Detta gav en solid majoritet åt vänsterns partier, liberala samlingspartiet och socialdemokraterna.

Första kammaren valdes emellertid av kommunerna och landstingen. I dessa gällde den graderade rösträtten. Genom reformen begränsades visserligen antalet röster till som mest 40 per väljare, med inkomst och förmögenhet som grund, men det räckte för att bevara högerns dominans i den övre kammaren.

Billings genidrag var proportionaliteten. Om det tidigare systemet med majoritetsval bibehållits skulle högern sopats bort från andra kammaren. Nu gav proportionaliteten högern en rejäl minoritet även i den lägre kammaren (vilket dessutom banade väg för det moderna partisystemet, i och med att partiledningarna successivt tog greppet om listorna). Riktigt lika fräck som Billing var inte Lindman – biskopen hade velat begränsa proportionaliteten till andra kammaren, statsministern utsträckte den för skams skull till båda.

Tack vare detta "annex" i andra kammaren behöll högern därmed mycket av sin styrka i de gemensamma omröstningarna, trots den vidgade rösträtten. I lagstiftningsfrågor krävdes det dessutom båda kamrarnas bifall, vilket gjorde det möjligt för första kammaren att blockera många reformer.

Samtiden såg inte Billings system som något genombrott för demokratin. Den visste hur centralt högerns grepp om kommunerna och första kammaren var. De avgörande besluten kom inte förrän 1918, året då det nästan blev revolution i Sverige (jag har skrivit om detta i min biografi över Nils Edén i Bonniers statsministerbox).

Men den illfundige biskopen skrattar nog gott i sin himmel när han än idag förmår kollra bort en del av sina efterkommande.

Gunnar Wetterberg

Gottfrid Billing.

FOTO: RIKSARKIVET

VENEZUELA

Ett system i upplösning

Hugo Chávez och Fidel Castro utvecklade ett djupt ömsesidigt beroende. Det kan stå både Kuba, Venezuela och Chávez efterträdare dyrt, skriver **Nathan Shachar**.

EN DAG I MAJ 1967 gjorde de morgontidiga i det venezolanska fiskeläget Machurucuto stora ögon. Ett större sällskap, fördelat på två öppna skutor, skyndade i land och lämnade sina farkoster vind för våg. Främlingarna var beväpnade, och någon sprang efter ortens konstapel, som skickade bud till närmaste militärpostering.

Ett år tidigare hade en liknande grupp, fjorton kubaner anförda av en venezolan, gjort samma resa och tagit sig upp i Anderna där de ägnade sig åt krypskytte mot militär trafik. Befälhavarna i provinsen Falcon hade tagits i örat och anmodats att göra sig redo inför Fidel Castros nästa försök. Styrkor hölls på språng och kastades nu fram. Expeditionstyrkan nedgjordes till sista man, utom två kubanska officerare, som greps. De skrev under en öpenhjärtig bekännelse som generade Kuba stort.

Fidel Castro hade ännu inte skrinlagt sina stormaktsdrömmar. Che Guevara hade fortfarande hopp om att tända en motståndshärd i Bolivia. Castroregimen hade ett särskilt gott öga till Venezuela, som surfade på krönet av en oljevåg. (Snart nog skulle detta kontinentens El Dorado sjunka ned i en trettioårig stagnation.)

Utöver sina rikedomar var Venezuela ett lockande ideologiskt byte: all dess olja gick till USA och dess ledare, indignerade över Castros stämplingar, agerade för att sparka ut Kuba ur panamerikanska organ. Om Castro kunde lägga vantarna på Venezuelas naturtillgångar så skulle Kuba segla upp som en regional stormakt, ett sovjetiskt brohuvud på tröskeln till kontinenten.

För oss, som känner till det ärelösa slutet på Kubas olika latinamerikanska "gerillakrig", ter sig sådana uträkningar som ett rent delirium. Men utan grönt ljus från Moskva skulle Fidel inte kunnat låta sin fantasi skena. Ryssarna hade sina randiga skäl att släppa på Castros tyglar och låta honom pröva Che Guevaras romantiska "foco"-teori på fältet. (En liten eldhärd, *foco*, skulle kunna antända ett helt land, vilket innebar att man slapp den tröttsamma väntan på

marxist-leninismens "objektiva" förutsättningar.) Jordbruket på Kuba, världens bördigaste land, hade just körts i botten av kollektivisering, och för att vidmakthålla sin utpost tvingades Moskva till det mest kostsamma biståndet i historien, sex miljarder dollar om året.

Castro skulle snart, på sovjetisk inrådan, skrinlägga sina planer på kontinentalt herravälde. Focoteorin var en barnkammardröm, och det var för farligt att exportera revo-

lution på USA:s bakgård. Hädanefter fick Castro förlägga sina fälttåg till Afrika.

Det finns mycket att le åt i den unge Fidel Castros narcissistiska och verklighetsfrämmande utrikespolitik. (Han ville, under krisen i oktober 1962, avfyra de kärnvapenbärande missiler Sovjetunionen placerat på Kuba, utan en tanke på vad som då skulle ske med ön.) Men hans gamla dröm om att införliva Venezuela har, på märkliga vägar, gått i uppfyllelse. Hans underrättelseofficerare för befälet över flera av Venezuelas nyckelförband, och hans utsända leder flera myndigheter. Varje dag anländer hundratusen fat olja – 5 procent av Venezuelas produktion – till kubanska hamnar, och Hugo

Det finns mycket att le åt i den unge Fidel Castros narcissistiska och verklighetsfrämmande utrikespolitik. Men hans gamla dröm om att införliva Venezuela har, på märkliga vägar, gått i uppfyllelse.

Drömmen som blev sann

12 Påhl Ruin om Litauens ordförandeskap i EU

Med manus i huvudet

14 Ann Tiberger noterar att politikens språk blir alltmer reglerat

När allt tog slut

16 Jaff Schatz minns den polska statens antisemitiska kampanj

Krönika

18 Nick Cohen konstaterar att EU har blivit religion

Notiser

19 Minnen från Bosnien, Kissinger och pressgrannar

Nicolás Maduro.

FOTO: EDWIN MONTILVA/SCANPIX

Chávez vision "Vi är ett land med två ledare!" gestaltas på ett otal vis i de bägge ländernas vardag.

CHÁVEZ KUPPFÖRSÖK 1992 lyckades – nästan. De sammansvurna i provinserna tog över sina regementen, men Chávez, som skulle gripa president Carlos Andrés Pérez, trasslade till det. I passionerade kommuniker svor Fidel trohet till Pérez och erbjöd

kubanskt stöd mot kuppmakarna. Ett par år senare slapp Chávez oväntat ur fängelset och gav sig in i politiken. En av hans första åtgärder var en vallfart till Havanna, där han lyckades få audiens hos den allsmäktige. Fidel lyssnade och drog öronen åt sig. Den unge överstelöjtnantens ideologiska inre var en rövarkula utan like, med den ryske teoretikern Plechanov, befriaren Simon Bolívar och stråtrövaren Maisanta (Chávez

släkting på mödernet) i en enda röra. Men den klarast lysande stjärnan på Chávez himmel var Castro själv.

Chávez hängde vid hans läppar och lät sig villigt undervisas om högt och lågt. 1998, då Chavez kandiderade till president, var förtroendet grundmurat. Om Castro spelade sin roll av pur beräkning så agerade Chávez i djupaste oskuld. Fidel blev slugare med åren, och råden han gav Chávez efter segervalet var kloka. Han skulle skynda fram en ny författning medan hans popularitet låg på topp, och han skulle inte reta USA förrän han konsoliderat makten. I början höll sig Fidel i bakgrunden, de venezolanska militärerna delade inte Chávez vurm för den kubanska modellen.

Men efter kuppförsöket mot Chávez i april 2002, som leddes av arbetsgivarförbundet och fackföreningarna, tydde sig Chávez än mer till Fidel. Han fick rådet att radikalisera sin politik och skapa en mer solid bas. De som hyllat honom i början, den intellektuella vänstern, medelklassen, liberalerna och pressen, var inget att hålla i. Han måste militarisera partiet och använda oljepengarna för att odla personlig lojalitet hos de sämst ställda, framför allt genom subventionerade livsmedel i fattigkvarteren. Beslutet att göra de väpnade styrkorna oberoende av amerikanska vapen skapade ännu en länk: Fidels officerare tränar rekryterna i de nya ryska och kinesiska vapnen.

I februari 2003 lanserades det mest omtalade kubanska projektet, hälsovårdsnätet *Barrio Adentro*. Många tusen kubanska läkare placerades ut i fattigkvarter och byar. De var inte frivilliga, för många av dem rörde det sig om en ren förvisning. Vårdarna sörjde för deras uppehälle men någon lön såg de inte till, den gick direkt från oljemonopolet PDVSA till den kubanska statskassan.

Svårast att begripa är hur Chávez kunde låta kubanska "rådgivare" diktera sin jordbrukspolitik. När storjordbruken krossades stegrades Venezuelas matimport häftigt. Allt fler venezolaner blev beroende av regimen för sitt näringsintag, men det var inte nödvändigtvis en dålig sak, enligt de bägge herrarnas analys.

ETT TALANDE MÅTT på kubanernas inflytande var nomineringen av Nicolás Maduro till Chávez efterträdare. Det fanns långt mer kapabla figurer att tillgå, några av dem Chávez betrodda kumpaner från kuppförsöket 1992. Maduro, som under sina år som utrikesminister gjorde förtvivilade försök att kopiera Hugo Chávez maner och retorik, anses som en löjlig figur också inom delar av chavismen. Men han är, det visste Castro, den ende i ledarskiktet som delar Chávez barnatro på den kubanska revolutionen.

Det är inte omöjligt att denna barnatro kostade Chávez livet. Så snart de första cancersymtomen yttrade sig i maj 2011 kapa-

>>

Det är inte omöjligt att denna barnatro kostade Chávez livet. Så snart de första cancersymtomen yttrat sig i maj 2011 kapades presidenten av kubanerna.

des presidenten av kubanerna. Chávez hela behandlingen skedde på ett litet lasarett i Havanna, reserverat för den kubanska nomenklaturen, som saknar både utrustning och experter på den aggressiva och sällsynta sjukdomsvariant som man tror drabbade Chávez. Den stora fördelen med Havanna var naturligtvis möjligheten till hermetisk avskärmning från medierna – de som behandlade Chávez var obrottsliga lojalister.

Några av de främsta cancerklinikerna i Amerika – Houston, Miami och det syrisk-libanesiska sjukhuset i São Paulo – vände sig till Chávez och erbjöd honom vård. Brasiliens nuvarande och dess förra president försökte övertala honom. Men kubanerna ville inte släppa honom. Om han skulle repa sig i andra händer vore det en nesa för den kubanska sjukvården, som har ett mycket gott – och högst oförtjänt – rykte. Flera specialister attackerar som bäst kubanerna för att ha begått misstag under behandlingen, och har krävt att få se journalerna. Men Maduro och bröderna Castro har enats om att inte redovisa några kliniska data.

Idag, när inflationen galopperar mot 5 procent i månaden och oljepriserna dyker, är systemet Chávez skapade i full upplösning. Kineserna, som betalade utgiftskalasat under valkampanjen i höstas, då miljoner fattiga fick nya tvättmaskiner till vrakpris, har strypt krediten. Venezuela kan inte, säger kineserna, dela ut gratis bensin till sina egna invånare och allierade regimer, till en kostnad av två hundra miljarder kronor om året (en fjärdedel av de offentliga utgifterna) och samtidigt låna till konsumtion.

Maduro står handfallen, och de råd han inhämtat från Havanna ter sig alltmer irrelevanta. Matköerna växer, och med dem polariseringen. Det är bara en tidsfråga innan Maduro, säkert med Kubas goda minne, skickar in militär mot den organiserade brottsligheten och mot demonstranter. Men det enda sättet att rädda Chávez system är att injicera ett minimum av marknadsekonomiskt vett i det, och på den punkten är inga visdomsord att vänta från Havanna. ✨

LITAUEN

Drömmen som blev sann

Litauens ordförandeskap i EU påminner om landets dramatiska förändring under de senaste tjugo åren. Men trots att de är säkrare än någonsin ser litauerna framför allt på medlemskapet som ett skydd mot ryskt inflytande, skriver **Påhl Ruin**.

HÄR I VILNIUS FINNS EN förväntan i luften: litauerna är på väg att skriva europeisk historia. Från den 1 juli och ett halvår framåt kommer EU att leda av Litauen, ett land som för lite mer än 20 år sedan var en del av Sovjetunionen. Det är en makalös scenförändring som fortfarande framstår som lätt överklig.

2004, 13 år efter frigörelsen från Sovjet, kom de baltiska länderna med i EU och Nato. Medlemskapet var enormt efterlängtat, det slutgiltiga beviset för att de kunnat lämna den ryska intressesfären. Förutom att komma in i EU:s stugvärme var siktet också inställt på det omfattande EU-stödet. Än idag, nio år efter inträdet, spelar det en helt avgörande roll i människors bild av vad EU gett dem. Det är inte så konstigt med tanke på alla anslag som berättar om vägar, broar, hus, slalombackar – och gud vet vad – som byggts med EU-medel. Stöden från Bryssel utgör kring en fjärdedel av statsbudgeten.

Även många politiker uppehåller sig nästan uteslutande vid EU-pengarna när de funderar över effekterna av medlemskapet. Något som statsvetaren Ramūnas Vilpišauskas, en av Litauens främsta experter på Baltikum och EU, beklagar.

– Visst har pengarna gjort mycket nytta, säger han. Men de har också bidragit till ökad korruption och ett skadligt bidragsberoende. Andra effekter av medlemskapet har varit viktigare.

Han pekar på borttagandet av handels hinder och friheten att resa och arbeta överallt i unionen. Just den fria rörligheten har emellertid fått en negativ klang i de baltiska länderna eftersom över en miljon människor har emigrerat, varav många välutbildade. Litauens befolkning har minskat med en femtedel sedan själv-

ständigheten, i huvudsak till följd av emigrationen.

Utvandringen hade inletts redan före EU-medlemskapet, men sköt fart direkt efteråt. En del utvandrare har kommit tillbaka, vissa med fördjupade kunskaper som de sedan använt för att starta företag och anställa landsmän. En annan gynnsam effekt av utvandringen är att den höll arbetslösheten nere när finanskrisen slog till 2009. Men sammantaget torde de negativa konsekvenserna vara större, åtminstone på sikt, med tanke på svårigheterna att försörja en snabbt åldrande befolkning.

VILKA ANDRA förhoppningar hade balterna på medlemskapen? Ramūnas Vilpišauskas, som leder institutet för internationella relationer och statskunskap vid Vilnius universitet, menar att politikerna hade för stora förväntningar på att EU skulle engagera sig i frågor som var viktiga för de baltiska länderna.

– För balterna skulle en övergripande EU-strategi på energiområdet vara av oerhörd betydelse, en sådan skulle minska det stora beroendet av gas och olja från Ryssland. Man hade verkligen trott att EU skulle prioritera detta, men så har det inte blivit. De insåg inte hur svårt det är att få EU att tala med en röst i kontakterna med Ryssland, i synnerhet om energi.

Inom EU har det, å andra sidan, funnits förhoppningar om att de baltiska länderna skulle kunna spela rollen som brobyggare till Ryssland. Så har det inte heller blivit.

– De baltiska länderna kritiserar emellanåt för att vara för misstänksamma mot ryssarna, att de inte förmår lämna historien bakom sig. Men så länge Ryssland

Litauens president Danila Grybauskaitė.

FOTO: PETRAS MALUKAS/SCANPIX

inte ens accepterar vad som hände under ockupationen är det svårt att inleda normala relationer, säger Ramūnas Vilpišauskas.

Hans landsman, den liberala EU-parlamentarikern och idéhistorikern Leonidas Donskis, intar en mer kritisk hållning till de baltiska ländernas Rysslandspolitik och i synnerhet Litauens:

– Visst är det oroande att Putin inte tycks acceptera att han förlorat Baltikum, men skulden ligger också hos litauiska regeringar. Jämfört med de pragmatiska esterna har många litauer ett mer militant språkbruk, de vill gärna se sig själva som romantiska motståndsmän. Men vi måste sluta låta som ekon från 1990-talet, då allt handlade om att komma ur den ryska intressesfären!

DE BALTISKA STATERNA har dock omfattande kontakter med de länder som tidigare ingick i Sovjetunionen och som nu ingår i EU:s så kallade östra partnerskap: Vitryssland, Ukraina, Georgien, Moldavien, Armenien och Azerbajdzjan. Ett av de främsta målen under Litauens EU-ordförandeskap är att fördjupa samarbetet med dessa länder, att komma närmare målet att införa visumfrihet och eliminera handelshinder.

Det är högst oklart vilka konkreta resultat som kan bli följden av toppmötet om östra partnerskapet i Vilnius i november, framför allt till följd av den interna politiska situationen i bland annat Vitryssland och Ukraina. Men mötet har betydelse för Litauen oavsett hur det går. Litauerne är nämligen måna om att påminna omvärlden om sin ärorika historia som storfurstendöme på 1400- och 1500-talen, en tid då lan-

det sträckte sig från Östersjön ända ner till Svarta havet.

– Även Lettland och Estland engagerar sig hårt i samarbetet med de sex länderna i östra partnerskapet, vi har ju alla erfarenheter av att ha varit en del av Sovjetunionen,

Visst är det oroande att Putin inte tycks acceptera att han förlorat Baltikum, men skulden ligger också hos litauiska regeringar.

säger Leonidas Donskis. Men det är Litauens historia som regional stormakt som har bidragit till att vårt engagemang är ännu större.

Problemen i eurozonen har förstås fått mest uppmärksamhet i Estland, Baltikums enda euroland (sedan 2011), där gatudemonstrationer förekommit mot räddningspaketen. Men i det stora hela kvarstår ett starkt stöd för euron i landet. Lettlands ambition att införa euron den 1 januari 2014 har mötts av skepsis från medborgarna. De är rädda för prishöjningar och för att de ska få betala för räddningsaktioner i andra länder. Bland nejsägarna finns också upphetsade nationalisterna som varnar för att elimineringen av den egna valutan lats bara är ett

steg mot elimineringen av det lettiska språket och i slutändan hela nationen.

Regeringen, och flertalet experter, trummar in det främsta motargumentet: vi är redan peggade till euron, så landet måste ändå hänga med i valutans upp- och nedgångar. I Litauen, där euromotståndarna också har övertaget, kompliceras bilden av en splittring bland ledande politiker; vissa menar att landet borde avvakta med tanke på eurons osäkra framtid. Men skulle Lettland bli medlem nästa år ökar pressen på Litauen. Bägge länderna försökte införa valutan före finanskrisen, men uppnådde inte alla inträdeskrav.

HUR SER DÅ BALTERNA PÅ EU:s ödesdigra vägval, om att utvecklas mot en federal union eller ett ekonomiskt samarbete mellan självbestämmande nationer?

– Det är sannerligen inte lätt att säga, svarar Ramūnas Vilpišauskas med ett snett leende. Ibland röstar baltiska stater i federalistisk riktning, ibland inte. Men en sak är säker: deras grundsyn är geopolitisk, de är måna om att alltid finnas i kärnan av EU-samarbetet, så långt som möjligt från ryskt inflytande.

EU-parlamentarikern Leonidas Donskis är trött på allt tal om säkerhet:

– Genom medlemskapen i EU och Nato är vi säkrare än vi någonsin har varit! Nu finns möjligheter att utveckla politiken på andra områden. Låt oss bli bättre på att importera de europeiska värderingar som inte minst våra nordiska grannar står för: jämställdhet, jämlikhet och mänskliga rättigheter. ✨

Med manus i huvudet

Svenska politikers språk blir alltmer reglerat och mallat för att undvika splittring. Men partiernas krav på talregler och budskapsdisciplinen försämrar det politiska samtalet, skriver **Ann Tiberg**.

ETT MÄRKLIGT SPRÅK har börjat slå rot hos svenska politiker. Det är ett språk av färdiga talepunkter, konstruerade av politiska tjänstemän och inlärd som färdigpaketerade budskap.

Vi hör dem i intervjuer i tv och radio och inte sällan upprepas budskapet om och om igen, oavsett vilken fråga intervjuaren ställer.

Det är den senaste fasen i en kamp mellan journalistik och politik som pågått sedan 1960-talet. En kamp där politikerna tycks vara på god väg att få övertaget. Frågan är bara till vilket pris.

Det fanns en tid när en knivskarp fråga kunde avgöra ett val. 1966 kom den från Lars Orup och riktades till dåvarande statsminister Tage Erlander. Frågan gällde vilket råd statsministern skulle ge ett bostadslöst par. Erlander svarade lite trevande att de väl finge ställa sig i bostadskön. Orups skningslösa följdfråga hur statsministern ser på att det innebär minst tio års väntan mötte samma trevande svar.

I det följande kommunalvalet tappade socialdemokraterna drygt åtta procentenheter och en stor del av skulden lades på Erlanders framträdande hos de tre O:na.

Idag är frågor av just den här typen vardagsmat i politiska intervjuer. De flesta politiker är väl drillade i att hantera dem, och inte sällan har de färdigskrivna svar som är tänkta att passa just de frågor som kan komma att ställas. Det märkliga är att det finns politikersom använder de i förväg konstruerade svaren oavsett vilka frågor som ställs.

POLITISKA REPORTRAR inom radio och tv möter numera nästan dagligen politiker som jobbar på det sättet och resultatet blir rätt märkliga intervjuer där reportern med olika variationer upprepar en fråga som hon inte tycker sig få besvarad, medan politikern lika envist upprepar det förberedda svaret.

Oftast avslöjas inte dessa piruetter fören bredare krets – om nu inte tv- eller radio-kanalen väljer att visa hela intervjun. SVT gjorde just detta efter att ha intervjuat migrationsminister Tobias Billström om ett känsligt material från Wikileaks. I tre minuter upprepade Billström samma svar om att han inte kommenterade tredjehandsuppgifter, oavsett reporterns frågor. Samma

sak kan ibland hända i direktsända intervjuer i radio eller tv.

Det som Billström följde i det här fallet brukar kallas talregler eller talepunkter. Olika partier har mer eller mindre avancerade system för att upprätta sådana. Inom socialdemokraterna har man jobbat med detta länge. Manuel Ferrer, pr-konsult som varit presschef hos socialdemokraterna, beskriver hur en talregel först tas fram som ett faktaunderlag av sakkunniga, för att därefter utformas som aptitliga uttalanden av pressavdelningen. Sedan skickas talregeln

ut till alla som kan tänkas få frågor i det aktuella ämnet.

”Det handlar om budskapsdisciplin”, säger Ferrer. ”Man vill undvika bilden av splittring till varje pris.”

Men Ferrer tycker att talregler fått för stor utbredning på senare tid; om de tidigare bara användes i samband med kriser, val eller budgetar, så har han intrycket att nästan alla politiker nu talar efter mall.

”Det verkar nästan omöjligt att vara utan numera”, säger han. ”Det är synd, för det framstår som osäkert.”

I ALLIANSREGERINGEN ÄR talregler faktiskt mindre etablerat som begrepp än hos socialdemokraterna. Här talar man oftare om ”talepunkter”, och det sker sällan en central samordning kring dessa. Principen tycks vara att den minister som ansvarar för ett visst område försäkrar sig om att alla som kan behöva uttala sig i en fråga får information som kan ligga till grund för det de säger. Men exakta talregler går sällan ut centralt.

”Vi kan skicka ut faktauppgifter”, säger en källa på moderaterna, ”vi har ju 120 riksdagsledamöter och det är en utmaning att få alla att uttala sig på ungefär samma sätt i en fråga.”

Det är inte alla som uppfattar det utbredda bruket av talregler som ett problem. Många som jobbar politiskt ser det som självklart att politiker ska kunna få ut sina budskap utan att journalister filtrerar och förändrar det som sägs. Så som det faktiskt var en gång i tiden när politiska redaktörer åkte ut och höll fram en mikrofon för att registrera det budskap som gällde för dagen.

Journalisten och forskaren Björn Häger som ägnat mycket tid åt att studera och undervisa om politiska intervjuer skildrar en utveckling som gått i vågor, där 1970-talet blev en formig explosion i journalistiskt

Det märkliga är att det finns politiker som använder de i förväg konstruerade svaren oavsett vilka frågor som ställs.

självförtroende efter att ”skjutjärnen” på 1960-talet banat väg för en form där det var journalisterna och inte politikerna som valde agendan. Och där journalister också hade en avsevärd makt – inte sällan till politikernas förtret.

”70-talets journalister skulle markera att de var i opposition till makten, inte bara i vad som avslöjades utan också tilltalet – som blev mer ohysat”, påpekar Björn Häger.

UNDER DEN HÄR TIDEN kunde intervjuer bestå av påståenden likaväl som frågor, och intervjuidealet gjorde det rätt besvärligt för politiker att svara – om de inte accepterade utgångspunkten för en fråga kunde de hamna i ett kattrakande kring själva frågan som i alla fall inte ledde till att någon tittare blev särskilt upplyst om vad de egentligen tyckte.

Först på 1990-talet kom ett nytt intervjuideal, inspirerat av den kanadensiske journalisten John Sawatsky, som under en rad år lärde en stor del av den svenska journalist-

>>

Välregisserad?

FOTO: MICHEL EULER/SCANPIX

Gudrun Schyman i Almedalen.

FOTO: GOTLANDS KOMMUN

kåren att ställa öppna frågor, undvika värdeladdade ord som kunde få den intervjuade att angripa frågan – och inte minst att använda frågor som ”Hur känns det?” eller ”Vad tänkte du?” – frågor som kan ge utmärkta svar eftersom de kräver att den intervjuade tänker efter.

De senaste åren är det svårare att se någon tydlig förändring av hur de politiska intervjuerna genomförs – nu är det alltså i stället politikernas mediehantering som förändras. Det handlar inte bara om färdigpaketerade budskap, utan även om att politiken numera styr över intervju-situationer på ett helt annat sätt än förr. Det hör exempelvis till ovanligheterna att en journalist ges möjlighet att göra en intervju med en politiker som är längre än tio femton minuter.

”Makten tar nu tillbaka lite av det övertag man hade på 60-talet, och erövrar medielogiken”, tror Häger.

Samtidigt riskerar mediehusens minskande resurser att leda till att färre journalister måste täcka större bevakningsområden. Lägg därtill att sändningstiderna för nyheter i såväl radio som tv kortats avsevärt under den här perioden – i ett nyhetsinslag på två minuter finns det sällan plats för några mer djupgående intervjufrågor.

”Politikerna professionaliseras och medierna avprofessionaliseras”, summerar Björn Häger.

ETT DYSTERT LÄGE för det politiska samtalet alltså. Men också ett som innebär nya möjligheter att till exempel göra som SVT gjorde med intervjun med Billström – att lägga ut hela intervjuer på internet och exponera de politiker som är alltför manusbundna.

För i längden kan man kanske hoppas att de politiker får störst genomslag som lär sig att fortsätta föra en verklig dialog – både med väljare och med journalister. Och det klarar man inte med ett färdigt manus i huvudet. ✨

ANTISEMITISM

När allt tog slut

Den polska kommunistdiktaturens antisemitiska kampanj blev slutet på en tusenårig judisk historia. Men samtidigt förbådades kommunistsystemets fall, skriver **Jaff Schatz**.

I ÅR HAR DET GÅTT 45 ÅR SEDAN den största statsledda antijudiska kampanjen i Polen och efterkrigstidens Europa – något som helt förändrat livet för mina föräldrar, för mig själv och för många av mina föräldrars och mina egna jämnåriga. Samtidigt krossades illusionerna hos den del av Polens intellektuella som ditintills hoppades kunna reformera det politiska systemet inifrån. Detta igångsatte en ideologisk och moralisk mognadsprocess som så småningom skulle leda till framväxten av 1970-talets KOR (Kommittén för arbetarnas försvar), 1980-talets Solidaritet och slutligen kommunismens fall. På detta sätt har den anti-judiska vågen, dess omständigheter och konsekvenser, återigen bekräftar riktigheten hos den i och för sig hemska tesen om judarna som Europas lackmuspapper, samtidigt förbådades det moraliskt bankrutta kommunistsystemets fall blott en knapp kvartsekel senare.

Det polska 1960-talet – en period uppkallad av poeten Tadeusz Rozewicz ”lilla stabilisering” – präglades av stagnation, opportunism och små moraliska kompromisser. Under den gråaktiga vardaglighetens yta sjöd dock växande samhällsspänningar och politiska konflikter, till att börja med föga synliga för vanliga medborgare. Hur som helst: vid decenniets början verkade det som att återstoden av det judiska samfundet – cirka 30 000 personer, det vill säga cirka 0,1 procent av landets befolkning – gick en relativt stabil framtid till mötes. Den så kallade ”judiska sektorn” med dess kooperativ, press, bokförlag, klubbar, skolor samt kultur- och ungdomsverksamhet fungerade bra för dem som ville vara med, medan de som valt att ställa sig utanför fortsatte sin dröm om fullständig etnisk

assimilering. Det är symtomatiskt och till synes paradoxalt, att strax före deras existentiella nederlag var våra föräldrar mer lika övriga medborgare än någonsin tidigare. Med undantag för forskare och intellektuella hade de flesta passerat toppen på sina karriärer och många positioner stabiliserades på en relativt lägre nivå än tidigare – en trend som gjorde dem alltmer lika den övriga urbana befolkningen. Assimilationsprocesser gjorde dem och oss, deras barn, kulturellt alltmer lika den övriga befolkningen. Frustrationer och missnöje minskade deras ideologiska glöd och stärkte deras kritiska förhållningssätt till

verkligheten, vilket gjorde dem även i detta hänseende mer lika den genomsnittliga polacken än någonsin tidigare.

Något för enkelt skulle man kunna säga att efter det politiska tövädret hade två huvudtrender in-

Det är symtomatiskt och till synes paradoxalt, att strax före deras existentiella nederlag, var våra föräldrar mer lika övriga medborgare än någonsin tidigare.

om kommunistpartiet uppstått: de som kallades för teknokrater, med huvudbas i det tungindustriella Schlesien; och å andra sidan den återuppståndna aggressivt nationalistiska partisan- eller polisfraktionen under ledning av dåtida inrikesminister Mieczyslaw Moczar. Den sistnämnda falangens kärna utgjordes av ett brett skikt av nyintelligenta och unga parti- och statsfunktionärer vilka under partifalangens vingar hoppades ersätta dem som blockerade deras väg mot toppen. De hade egentligen kunnat betraktas som illustration av den klassiska generationskonflikten, hade det inte varit för deras ovanligt intensiva antijudiska övertygelser och sentiment. I deras ögon förkroppsligade judar i allmänhet och komminister av judisk börd i synnerhet allt negativt i Polens förflutna och nuet. Ge-

nom att också använda antisemitism som substitut för den ousägliga antisovjetismen blev en bred grupp av parti- och statskadrer på lägre och mellannivåer en social bas för kommunistisk populism under vars baner polisfraktion förberedde sig för att ta över makten.

I mitten av 1960-talet lade ledare för polisfraktionen under sitt inflytande inrikesdepartementet, hemlig polis och arméns politiska ledning. De viktigaste kanalerna för deras propaganda blev den prokommunistiska, katolsk-nationalistiska organisationen Pax, veteranorganisationen Zbowid och ett växande antal tidningar och tidskrifter. För att bygga ideologiska broar till samhället och som alternativ till den förbjudna antisovjetismen, sökte "partisanerna" framkalla bilden av yttre och i synnerhet inre hot mot landet som skulle ha utgjorts av treenigheten "amerikansk imperialism", "västtysk revanschism" och "sionistisk konspiration". På detta sätt förbereddes allmänheten för en kommande uppgörelse med det "revisionsistisk-sionistiska hotet", samtidigt som ett alltmer omfattande nät av agenter och informatorer byggdes ute i samhället.

Efter studentdemonstrationer och de intellektuella protester i mars 1968 bröt det ut en orkan av våldsam statsstyrd "antisionistisk" och "antirevisionsistisk" propaganda samt massutrensningar av främst judar men även de icke-judiska intellektuella, vetenskapsmän och andra som misstänktes för motstånd.

FÖR FLERTALET AV VÅRA FÖRÄLDRAR utgjorde dessa händelser en fullständig existentiell kollaps: en plötslig och chockartad social degradering och ett haveri för deras moraliska och ideologiska livsval. Var och en och alla de tillsammans blev föremål för attacker, ostracism och ett hisnande hat som bara i begränsad utsträckning kompensades av sporadiska uttryck för medmänsklig solidaritet. En del av oss, deras barn, reglerades från universitet, vissa fängslades, övervakades eller skickades som straff till militär-tjänstgöring, medan skolelever ofta blev chikanerade på olika sätt.

Våra föräldrar var då 40–60 år gamla. Under trycket av dessa händelser förvandlades deras värld till stoft. Som en av dem sa: "Allt tog slut."

Så, livsbankrutta, stod de inför ett svart val: att stanna kvar trots förnedring, degradering och deras nederlags djup, eller också när regimen öppnade landets gränser och på olika sätt försökte knuffa dem ut ur landet –

Farväl.

FOTO: FOTOGRAF OKÄND. UR KARL GABORS ARKIV

att emigrera. För emigrationen talade deras djupt sårade stolthet, sammanbrottet för deras djupaste övertygelser och självuppfattning, förlorade jobb och partimedlemskap, och en smärtsam brist på framtidsutsikter för deras barn. Mot emigrationen talade deras livshistoria, deras identifikation med språk, kultur och traditioner, den del av deras stolthet som inte ville låta "dem" att definiera vem man är. Dessutom hade många av dem icke-judiska makar eller barn som kategoriskt förkastade emigrationsalternativet. De närmade sig 60-årsåldern, en del var sjuka, många utan yrken gångbara i väst – allt detta bidrog till fruktan att emigrera och starta livet om

igen. Således, i vars och ens existentiella situation fanns flera motsägelsefulla faktorer och motiv.

OMRINGADE AV EN MASSIV mur av officiell fiendskap och ett terroriserat eller likgiltigt samhälle kom ändå de flesta att betrakta emi-

grationen som den enda utvägen. Denna påtvungna emigration, som toppade åren 1968–1969 och fortsatte med lägre intensitet ända fram till mitten av 1970-talet, och under vilken omkring 20 000 judiska flyktingar lämnade landet, markerade slutet på den polska judenhetens 1 000-åriga historia (eller åtminstone dess begränsning till ett *post scriptum*).

PÅ DETTA SÄTT lämnade Polen även de flesta av oss, då 15–25 år gamla, våra föräldrars barn. Trots att varje enskilt beslut formades under inflytande av olika konkreta faktorer och omständigheter kom denna omskakande erfarenhet att utgöra för oss vår egen gemensamma "1968", en grundläggande, formativ och enande historisk erfarenhet som kom att forma en polsk-judisk "68-års generation", helt olik dess västerländska namne.

Historia magistra vitae, eller så åtminstone borde den vara det. Idag, efter kommunismens fall då man trodde sig åse den liberala demokratins slutgiltiga triumf (eller, med Fukuyamas ord, historiens slut) ser vi att världen går mot nya, oförutsedda utmaningar och faror. Vi kan inte veta vad som ligger dolt i framtiden, men med kunskap om det förflutna i bagaget bör vi göra vårt bästa för att det onda i historien inte skall återupprepas. ✨

En del av oss, deras barn, reglerades från universitet, vissa fängslades, övervakades eller skickades som straff till militär-tjänstgöring.

Euron och idealismen

Europeiska unionen har haft en obestridlig fördel som är svår att beskriva utan att använda barnspråk. Den är "fin". Den är "bra". Att vara emot det europeiska projektet är i bästa fall att vara en fördomsfull nationalist och i värsta fall en anhängare av de krig och folkmord som ödelade Europa under 1900-talet. Jag överdriver inte. På 1990-talet framställde holländska anhängare av Europaprojektet en politisk annons som lät förstå att motståndare mot en alltmer omfattande union var positiva till Auschwitz och Srebrenica.

Att vara för euron är däremot moraliskt uppbyggligt. På en och samma gång kan man presentera sig som förespråkare för fred, samarbete och ömsesidig förståelse.

Vem vill inte vara en god människa hellre än en ond människa? Att stödja EU har blivit 2000-talets motsvarighet till religion. Att inte betyga unionen sin vördnad visar att man är ondskefull.

Jag hade inget att invända mot det synsättet förrän euron uppfanns. För människor som försöker undfly arvet efter fascismen i Västeuropa, fascismen och kommunismen i Östeuropa och de små men smutsiga diktaturerna i Spanien, Portugal och Grekland i Syd-europa, var EU verkligen en frälsning.

DET SÄMSTA SOM EU GJORDE var att ta den idealism och de förhoppningar om en bättre värld som Europas folk kom bärande på och kasta bort dem på en grym och ohanterlig valutaunion. Efterhand som elitens experiment att påtvinga de europeiska folken en tvångströja skapar allt större elände undrar jag hur länge den gängse synen att EU är en välgörande institution kommer att bestå – särskilt inom den europeiska vänstern.

Att försvara euron förblir tills vidare ståndpunkten bland i övrigt sansade människor inom mitten-vänstern. Senast när jag var i Paris sänkte sig en besvärad tystnad över rummet när jag kritiserade den. Mina tvivel förvandlade mig automatiskt till en högertok, kanske nyfascist. Jag har talat med grekiska vänsterpolitiker som bekämpade överstarnas diktatur under 1970-talet, och som fortfarande inte kan erkänna att det europeiska projektet såg som en välsignelse nu har blivit en förbannelse.

Deras tro kan knappast förbli bestående. Ur ett vänsterperspektiv går euron högers ärenden. Eurozonen förvägrar länder möjligheten att devalvera sin valuta eller öka efterfrågan via sedelpressen. Det enda alternativ den erbjuder sina svagare medlemmar är "inre devalvering". De måste minska arbetarnas löner och skära ned på sin välfärdsstat för att återställa konkurrenskraften. Med andra ord: Eurozonen river upp de skyddsnät som europeiska socialdemokrater i ett århundrade kämpat för att uppnå, allt i solidaritetens och utvecklingens namn.

Ungdomsarbetslösheten i Grekland ligger på 64 procent. I Spanien finns två miljoner hushåll där samtliga familjemedlemmar saknar arbete. När den regionala regeringen i Andalusien försökte hindra bankerna från att utmäta bostäder, förklarade EU-kommissionen att de kanske bröt mot villkoren för EMU:s räddningspaket för de spanska bankerna. "Om det är så, är det inte värt att vara en del av Europa", sade José Antonio Grinan, Andalusiens socialistledare.

Det mest riskabla ögonblicket för EU lär komma när andra ledare till vänster om mitten senkommet drar samma slutsats. Den europeiska vänstern är för tillfället inte stark, men den har fortfarande stor kapacitet att moralisera och fördöma. Fram till nu har den stöttat det europeiska projektet med religiös glöd. Snart misstänker jag att samma glöd kommer att vändas mot det. ✨

I korthet

PRESSGRANNAR

"Där politiker prioriterade att undvika en kommunistisk revolution var de villiga att fördela en växande del av nationalinkomsten till arbetskraften, spärta potentiellt destabiliserande kapitalflöden, använda staten för att bidra till social harmoni och bredda välbstånd och livschanser genom att bredda skattebasen och finansiera välfärd. Men vad skulle ske när ingen längre fruktade kommunismen och tog den parlamentariska demokratin för given?"

Idag när globaliseringen består som en mäktig om än försvagad ideologi är det lätt att glömma bort att den 'europeiska modellen' var enastående framgångsrik.

Under de första trettio åren efter 1945 betalade en hög ekonomisk tillväxt som aldrig upplevts förr och därefter för en utvidgning av staten som leverantör av social välfärd samtidigt som minnet av massarbetslöshet suddades ut. Amerikanerna gav bistånd i form av

säkerhetsgarantier till västra Europa och erbjöd blygsamma incitament till regionalt samarbete.

Vad som uppstod var en ekonomi som kombinerade betydande statlig styrning av investeringar bakom

tullhinder och valutaregleringar med en gradvis liberalisering av handel. Dessa den gemensamma marknadens tidiga och oglamorösa år visar sig i efterhand vara en enastående politisk framgång. Det var nämligen då som 'Europa' – som västeuropeerna gillade att kalla vad de ägnade sig åt – visade sig outhärligt att bidra till återupprättandet av legitimiteten av den politiska gemenskap som de flesta européer alldeles uppenbart föredrog, nationalstaten.

Vad historikern Alan Milward kallade för efterkrigstidens 'räddning av den europeiska nationalstaten' var på sitt sätt även en europeisk triumf: nationellt återuppvaknande och internationell integration pågick hand i hand, ungefär vad 1800-talsnationalister som (Giuseppe) Mazzini hade sagt att de skulle."

Mark Mazower i *New Statesman*

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Kissinger och den svenska linjen

En auktoritativt svårslagbar redovisning av den amerikanska synen på Sveriges roll i de europeiska strategiska sammanhangen under kalla kriget levererad av en av den säkerhetspolitiska metodens främsta uttolkare blev tillgänglig år 2010. Denna återfanns i en hemlig instruktion år 1974 från USA:s dåvarande utrikesminister Henry Kissinger till ambassadören Robert Strausz-Hupé som just tillträtt den sedan ett par år tomma amerikanska ambassadörsstolen i Stockholm. Denna amerikanska frånvaro hade varit ett uttryck för Nixonadministrationens förtrytelse över den svenska regeringens, och då i synnerhet Olof Palmes hårda kritik av den amerikanska Vietnampolitiken.

Av Kissingers instruktion framgick att det var ett amerikanskt intresse att Sovjetunionen hindrades från att militärt utnyttja svenskt territorium. Medlet för detta och för den nordiska balansen var Sverige som en väpnad neutral makt. Detta skulle också hjälpa

Finland till ett större handlingsutrymme gentemot Sovjetunionen. Det var vidare ett amerikanskt intresse att Sverige upprätthöll sitt oberoende och sin ekonomiska och militära styrka. Därför syftade den amerikanska politiken till att bevara ett oberoende och alliansfritt Sverige. Det ankom på Förenta staterna att hjälpa Sverige att upprätthålla en militär struktur och inriktning som kunde verka avhållande mot konventionella angrepp, men det var ingen Natoanslutning som önskades. Med de goda orden om säkerhetspolitik var det dock tydligt att beredskapen att bistå Sverige vid ett sovjetiskt anfall med konventionella medel inte omfattade någon garanti i händelse av ett kärnvapenangrepp. Sverige kunde alltså inte räkna med att skyddas av ett kärnvapenparaply i form av den amerikanska avskräckningsdoktrins tillämpning.

Nyckelorden i instruktionen är i stället neutralitet, alliansfrihet, oberoende och militär styrka. Men det är tydligt att för Kissinger

Henry Kissinger.

FOTO: CLIFF OWEN/SCANPIX

är det den säkerhetspolitiska dimensionen snarare än den militära, det vill säga oberoendelinjens, neutralitetens och alliansfrihetens roll för stabiliteten i norra Europa och för den nordiska balansen liksom denna politiks bidrag till att ge Finland ett större handlingsutrymme som värderats. Det är politiken som måste tillåtas styra de militära kapaciteterna.

Rolf Ekéus

KRIGET KROSSADE ILLUSIONEN

En limousin stod på värmning mellan en pluton fotografer och en hedersvakt. Det var bitande kallt på Élyséepalatsets innergård denna decemberdag 1995.

Limousinen väntade på Bill Clinton. Det gjorde vi alla.

Så kom han ut på trappan, gjorde tummen upp och rullade iväg i limon.

Det var ett historiskt ögonblick. Det var en historisk tumme i vädret.

Detta var dagen då Daytonavtalet under-tecknades; den av amerikanska varningsbomber och amerikansk hardcore-diplomati framtvungade överenskommelse som gjorde slut på kriget i Bosnien samtidigt som det i någon mening också gjorde slut på Bosnien. Trots utfästelser om motsatsen innebar avtalet i praktiken att Bosnien-Hercegovina delades. Ett etniskt styckningsschema fick konstitutionell status.

Senare samma eftermiddag hittade jag en pocketutgåva av "Black Lamb and Grey Falcon" i en bokhandel i Quartier Latin. Rebecca Wests klassiska jugoslaviska reseskildring gavs ut när andra världskriget pågått ett par år och innehåller en dedikation: "Till mina vänner i Jugoslavien som nu alla är döda eller förslavade".

Som reporter reste jag till kriget i Bosnien; till Sarajevo, Mostar, Tuzla. De ex-jugoslaviska upplösningskrigen, mötet med etnofascis-

Sfor-styrkor i Bosnien.

FOTO: FÖRSVARSMAKTEN

men och chocken över att en demokratisk och välmenande omvärld saknade vilja och förmåga att stoppa mördarna, präglade mig djupt. Bosnien är mitt livs avgörande politiska och existentiella, upplevelse.

Det jag insåg då var att jag hela mitt liv levit i en illusion, myten om det moderna. Som så många andra, förmodligen de flesta, som vuxit upp i det samtida överflöds- och välfärdssamhället hade jag tagit för givet att jag levde i en helt ny värld, radikalt annorlunda än historieböckernas världar.

Balkankrigen visade att jag hade fel.

I grunden har ingenting hänt; inte sedan Rebecca West skrev sin dedikation, inte sedan knektarna brände, plundrade och våldtog under trettioåriga kriget, inte sedan renässansfurstarna mördade sina rivaler, inte sedan

de romerska legionerna patrullerade limes.

Kvinnor och barn slaktas som då. Ögon gröps ur som då. Rövarna klär sin girighet och grymhet i ståtlig retorik som då. Makten är sitt eget mål som då. Imperier och kungariken är varandras vargar, som då. Intresset går före rätten som då. De mäktiga struntar i de maktlösa som då.

Bara ett halvår före Daytonceremonin i Paris hade en holländsk överste, chef för FN-trupperna i den bosniakiska enklaven Srebrenica, skålat med den bosnienserbiske generalen Ratko Mladic, mannen som just erövrat, tömt och slaktat den stad som skulle skyddas av översten och FN.

De skålade framför en tv-kamera. Det var en bild av fred i vår tid... i alla tider.

Har Bosnien gjort mig cynisk. Ja, på ett plan (fast jag hellre skulle vilja använda orden "mindre naïv").

Men på ett annat plan förhåller det sig tvärtom. Just för att världen framstår som så oförbätterligt rutten måste man framhärda, man måste med en dåres envishet kräva av makthavarna att de inte bara säger utan också gör det rätta. Man måste *credo in absurdum*, tro för att det är absurt.

Och någon gång inträffar mirakel: de hamnade ändå i domstolen i Haag till sist, alla tre: Mladic, Milosevic och Karadzic.

Per Svensson

Alen Musaefendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

I kriget i Bosnien fanns de flesta globala intressesfärer representerade, och den nya världsordningen sattes på prov. Världen har inte blivit enklare sedan dess. Tjugo år har passerat sedan kriget befann sig i sin mest infernaliska fas, varunder fredsavtal påskrivits, rättegångar hållits, och historia skrivits. Dossiern samlar lärdomar från denna period, för de är många och användbara för alla mellan Sverige och Syrien.

Alen Musaefendic, gästredaktör

HISTORIEN LEVER

Bosnienkriget engagerade flera av Europas mest inflytelserika intellektuella. Men deras mod och insikter får inte glömmas och leda till att historien åter förvanskas.

Av Alen Musaefendic

EN VIS GREK VISSTE att han inget visste, trots att han i mångas ögon hörde till de smartare. Denna ödmjuka ironi har av många lärjungar anammats på tok för bokstavligt. Att ingenting veta har upphöjts till en dygd. Ju mer vi läser, ju längre vi lever, desto mindre vet vi, hävdas det filosofiskt. Om nu Sokrates sade detta, om nu Sokrates levde, så gjorde han bäge med glimten i ögat.

Bosnienkriget har blivit synonymt med komplexitet. Så komplext var det inte. I stället för två stridande parter fanns nu tre, tillräckligt många för att den genomsnittlige nyhetskonsumenten ska rynka på pannan och börja kisa. Den ihärdige journalisten fick överanstränga sin pedagogiska förmåga för att tillmötesgå sin otålige läsare; ta denne i hand genom FN:s överbevuxna skog av förkortningar och resolutioner. Christopher Hitchens var en sådan journalist. Han förstod det enkla med Bosnien. Han förstod också att beslutsfattarnas vurm för

ordet komplexitet var snarare ett alibi än en insikt, om inte en önskan. Det var mycket Hitchens förstod.

Han dog för två år sedan. För tjugo år sedan, när han var som mest levande, bevittnade han en traumatisk återfödelse av sin livslånga kärlek – Bosnien-Hercegovina. Han var en av många romantiker som krigets Bosnien vinkade av från perrongen. De kom och såg och stack, men lovade att skriva. Inte nog med att Hitchens penna höll sitt löfte, den kom att bli en av de mest dekorerade. Den drog på sig en kamouflerad uniform och enrollerade som frivillig i den bataljon av internationella pennor vars like inte mobiliserats sedan Dreyfusaffären: Susan Sontag, Timothy Garton Ash, Samantha Power, David Rieff, Bernard-Henri Lévy. Den sistnämnde talade för gruppen när han proklamerade att "Bosnien är vårt Spanien". De tvingade likgiltighetens president Bill Clinton att bry sig. De informerade de ovetande och engagerade de oberörda. Det fysiska mod som dessa investerade fick en litterär avkastning, i form av repor-

tageböcker som tjugo år senare blivit motsatsen till klassiker. Att skriva historia i realtid var ett av många minfält som krigets Bosnien dukade för deras fötter. Det var omöjligt att passera skadefri, men nödvändigt att någon försökte. Stilistiskt försiktigare men fysiskt lika modiga svenska motsvarigheter återfinns i Christian Palme, Johanna Hildebrandt, Per Svensson, och Svenska Akademiens ständige sekreterare Peter Englund. Det var då det.

ANNA ARKADJEVNA KARENINA sade "Det förfärliga är att man inte kan rycka upp det förflutna med rötterna. Men begrava det – det kan man och det tänker jag göra." I en region som lider av för mycket historia, för att parafrasera Churchill, har man en tradition av att förvrida och begrava den. Det får inte hända. Tre briljanta forskare har dragit fördel av elfenbentornets alla bekvämligheter; bland annat tjugo år av efterklokhet, utan vilken den oerhörda mängd data från Bosnienkriget svårigen kunnat absorberas. Dessa tre forskare pryder de nästföljande sidorna med sina analyser. Varför ska ni läsa dem?

Historien tar aldrig slut, och slutar aldrig att förvåna. En ny och allvarlig konflikt i Bosnien är mer sannolik än inte. Rättegångar mot huvudarkitekterna bakom folkmordet i Bosnien pågår i skrivande stund. Vid fjolårets manifestation i Sarajevo fick utrikesminister Carl Bildt skäll för sin blotta närvaro, medan halva Bosniens premiärminister Milorad Dodik fick skäll för sin frånvaro. Ta reda på varför.

Ta reda på vilka lärdomar som kan appliceras på andra oroshärdar med vilka Sverige är intimt sammankopplad. Bosnien är inte Syrien, har skarpa analytiker iakttagit. Inget land är något annat land, det är riktigt. Men antag, hur osannolikt det än låter, att samma individer som misslyckades så fullständigt att förhindra blodbad i Rwanda och Bosnien hade givits en tredje chans i Syrien. Säg att Kofi Annan tillsattes som FN:s och Arabförbundets chefmedlare i Syrienkonflikten. Säg att Kofi Annans särskilda ombud på Balkan Carl Bildt idag är Sveriges röst gentemot Syrien. Säg, med andra ord, att inga radikala förändringar har skett de senaste tjugo åren. Då hade Bosnien varit en guldgruva av lärdomar. ✱

Alen Musaefendic är nationalekonom och skribent

Intellektuell hjälte:
Christopher Hitchens.

FOTO: ANDY PARADISE/IBL BILDBYRÅ

Alen
Musaeffendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

EUROPAS MISSLYCKANDE

Europa vägrade att ingripa under förstörelsen av Bosnien-Hercegovina. Bara genom att reformera sig själv kan EU ge Bosnien en andra chans.

Av Brandan Simms

MELLAN APRIL 1992 och oktober 1995 ödelades det europeiska landet Bosnien-Hercegovina. Fyrtio tusen av dess invånare döddes. Över en miljon människor fördrevs, deporterades eller flydde i fruktan för sitt liv. Ett okänt antal våldtogs, förödmjukades och traumatiserades. Krigets huvudsakliga offer var de bosniakiska muslimer, som utgjorde över 80 procent av våldets civila dödsoffer. Regeringen i Sarajevo som representerade dem, liksom de kroater och serber som förblev lojala mot idén om ett enat, multi-etniskt Bosnien, begick förvisso en del allvarliga brott. Det är också sant att den kroatiska regeringen under president Franjo Tudjman och hans kroatisk-nationalistiska hantlangare i Bosnien spelade en ytterst fördärlig roll. Men de främsta och ursprungliga lagöverträdarna var de radikala serb-nationalisterna under ledning av den bosnienserbiske presidenten Radovan Karadzic och hans armébefälhavare Ratko Mladic, tillsammans med deras uppbäckare i Belgrad, särskilt president Slobodan Milosevic och hans säkerhetsapparat. Inte mindre än 86 procent av de civila som döddes i kriget föll offer för serbiska grupperingar av ett eller annat slag. Därtill kommer att serberna, till skillnad från den bosniska regeringsidan, som aldrig helt förlorade sin särskilda multi-etniska karaktär, syftade till att skapa en etniskt ren stat, där varje spår av dess forna muslimska arv utplånats.

Den kampanj av etnisk rensning som drog fram över Bosniens muslimer, särskilt i nordvästra och nordöstra Bosnien, var inte resultatet av en gradvis upptrappning av spänningar mellan olika grupper. Den var inte en biprodukt av krig eller samhällsupplösning. Nej, den etniska rensningen var själva syftet med kriget. Den mest omfattande och brutala etniska rensningen – som den i Banja Luka och Prijedor i nord-

väst, och Foca, Zvornik och Bijeljina i öst – ägde rum utan några betydande strider alls. Konflikten inledande stadier var alltså inte så mycket en fråga om krig som om en massaker där den serbiska militärens välrustade och organiserade styrkor utnyttjade sitt övertag mot försvarslösa civila. Det var resultatet av ett grymt secessionskrig, bedrivet av serbiska nationalisterna mot just de federala strukturer som gjorde det möjligt för dem att leva i samma stat. Detta krig handlade inte om att bevara Jugoslavien inom en jämställd federation. Inte heller handlade det främst om frågan om alla serber kunde förbli i en och samma stat. Det handlade inte ens om att genomdriva en serbisk dominans över resten av befolkningen i Bosnien och Kroatien. Vad kriget handlade om, för den bosnienserbiska ledningen i Pale, var i stället att säkerställa att *endast* serber skulle leva och bo i den nya ordningen väster om floden Drina, som skilde Bosnien från det egentliga Serbien. Följden av detta blev en strategi för krigsförbrytelser som kulminerade med massakern på över sju tusen muslimska män och pojkar vid Srebrenica sommaren 1995.

DET INTERNATIONELLA samfundet misslyckades kapitalt med att förhindra detta brott. FN, EU och Europas stormakter vägrade under mer än tre år att ingripa. De förhindrade också envist alla andra länders – särskilt USA:s – försök att ge sådan hjälp. Genom sitt beslutsamma förespråkande av det internationella vapenembargot tillät de inte ens regeringen i Sarajevo att försvara sig. Denna policy ledde till en varaktig spricka i FN:s säkerhetsråd och i Nato, mellan Storbritannien och Frankrike och deras viktigaste allierade, USA. Hur stor andel av de tiotusentals mördade bosniska civila och miljoner flyktingar som ska tillskrivas denna förfelade politik går inte att veta, men säkerligen en betydande andel. Det var först mot slutet av sommaren och hösten 1995

som påtryckningar från USA lyckades få till stånd en intervention från Nato, som tillsammans med de USA-tränade kroatiska och bosniska styrkornas framryckningar till sist fick slut på kriget.

POLITIKEN RÄTTFÄRDIGADES genom ett antal logiska trick. Å ena sidan avfärdade internationella statsmän, diplomater och experter allt tal om "angripa" och "offer" som "överförenklat"; å andra sidan bortsåg de ofta från avgörande distinktioner för att fördöma "alla parter" som "i stort sett lika dåliga". Å ena sidan tilldelades den bosnienserbiska armén rollen av en fruktansvärd och ondskefull fiende som inte kunde besegras annat än till stora kostnader och med risk för ett tredje världskrig; å andra sidan utmålades precis samma grupper, när de belägrade FN:s skyddade områden, som antingen alltför klena för att invadera svagt försvarade enklaver, eller som alltför återhållsamma för att vilja göra det. Å ena sidan blev bosnierna, på den brutala realpolitikens språk, tillsagda att göra upp med Milosevic, bosnienserberna och de militära realiteterna i allmänhet genom en orättvis fred; å andra sidan vägrade det internationella samfundet kräva att betrakta Franjo Tudjman som en potentiellt användbar och effektiv militär allierad till den bosniska regeringen. Å ena sidan anklagade de internationella parterna amerikanerna för att "vägra smutsa ner händerna"; å andra sidan vägrade London orubbligt att acceptera någon strategi som inte garanterade total seger och en säker utträdesväg. För allt detta gick London i spetsen, men inte långt bakom följde Paris, flera andra europeiska makter och i själva verket de flesta "internationella" parter som arbetade för EU och FN.

Det fundamentala problemet var krigets "humaniterisering", som oförtrutet förespråkades av New York, Bryssel, Paris och i synnerhet London. Detta tillät regeringar och det internationella samfundet att för-

Muslimer som dödades av serbiska styrkor 1992 begravs 1999 utanför Sarajevo.

FOTO: FEHIM DEMIR/SCANPIX

neka existensen av en betydande strategisk och politisk kris mitt i Europa. Det innebar också, som en högt uppsatt brittisk militär kritiker konstaterade, att alla ansträngningar var inriktade på att "mildra" problemets konsekvenser, snarare än att ta itu med problemet självt. Och för att citera Kofi Annan, under kriget chef för FN:s fredsbevarande insatser och senare generalsekreterare: "Problemet, som var i skriande behov av en politisk/militär lösning, var att en av FN:s medlemsstater [sic], som lämnats till

stor del försvarslös till följd av ett vapenembargo ålagt av FN, höll på att slitas i stycken av krafter inriktade på att ödelägga den. Detta var inte ett problem med en humanitär lösning."

Om den internationella och europeiska hållningen var ett fullständigt misslyckande, så var inte heller amerikanerna felfria. Den amerikanska administrationen under George Bush den äldre insåg alldeles för sent att man hade att göra med en fullskalig säkerhetskris i Europa. Den inledande kom-

mentar som fälldes av utrikesministern, James Baker, att USA "inte berörs av den här striden", fördömdes med rätta av Richard Perle som "ett ytterst förfärande uttalande från en person som utger sig för att vara en ledare". Lika omdömeslös var hansefterträdare Lawrence Eagleburger i sina försök att tona ned rapporter om serbiska illdåd sommaren 1992. President Clintons och Warren Christophers halvhjärtade utspel för att häva vapenembargot och sätta in luftstyrkor mot serberna 1993 var också långtifrån för-

»

Alen
Musaeffendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

troendeingivande. Men jämfört med Europa och FN:s ledare var den amerikanska hållningen föredömligt förnuftig.

DEN ALTERNATIVA amerikanska strategin var okomplicerad, om än riskabel: marktrupper avvisades till förmån för en välavvägd användning av luftstyrkor och vapenleveranser. Detta var mycket mindre än vad som behövdes för att garantera seger, men det var bättre än inget. Dessutom skulle den amerikanska militärstrategiska analysen komma att bekräftas av händelseutvecklingen. Trots europeiska varningar om kroaternas och bosniernas bristande beredskap och inkompetens visade det sig möjligt att driva ett framgångsrikt krig per ombud mot bosnienserna, och att göra det utan att orsaka ett tredje världskrig, framkalla en erövring av de återstående skyddade områdena, radera hela den humanitära operationen eller något annat av de skräckscenarier som presenterats av det internationella samfundet.

Hösten 1995 fullbordades ödeläggelsen genom fredsavtalet i Dayton. I praktiken bekräftade Dayton uppdelningen av Bosnien i tre etniska ministater. Bosnienserna beviljades status av "Republika Srpska", som täckte 49 procent av territoriet före kriget, ett faktiskt och symboliskt godkännande av

deras etniska rensningsstrategi. Sedan dess har allt fler ledande krigsförbrytare antingen dömts eller – som i fallen Karadzic och Mladic – står inför rätta i Haag; men tusentals förövare på lägre nivåer förblir på fri fot. Många flyktingar återvände verkligen till sina hem, som överenskommelsen stipulerade, men många andra – ärrade av kriget och avskräckta av sina plågoandars fortsatta närvaro och dominans – har inte gjort det. Resultatet är att Bosnien-Hercegovina idag förblir ett djupt traumatiserat land, ett område skadat i en omfattning som är unik i Europa efter 1945.

DENNA SITUATION ÄR ofrånkomligen instabil, särskilt mot bakgrund av den feberaktiga stämningen i den regionala omgivningen. I Serbien vreds klockan nyligen tillbaka genom valet av den hårdföre nationalisten Tomislav Nikolic till landets president. Grekland väcklar ständigt på randen till en socioekonomisk katastrof, vilket nationalisterna på yttersta högerkanten drar lika stor nytta av som vänstern. Ännu värre är att Moskva försöker trotsa västmakterna genom att stödja bosnienserbisk separatism. Dessutom har Washington – efter nästan två decennier av mer eller mindre intensivt engagemang i regionens problem – förklarat sin avsikt att förskjuta fokus från Europa till

Asien. Till råga på allt befinner sig EU självt i kris, något som både avleder uppmärksamheten från Bosnien och gör en effektiv samordnad politik osannolik.

Lösningen innebär att erkänna inte bara att EU har misslyckats i Bosnien, utan att unionen själv – ironiskt nog – håller på att bli en misslyckad stat eller, för att vara mer precis: misslyckas med att bli en stat. Detta innebär att eurozonen först måste ta itu med sitt demokratiunderskott och "skillnaden mellan förmåga och förväntan" genom att etablera en union i stil med USA, med en gemensam armé och utrikespolitik. Därefter kan EU inrikta sin uppmärksamhet på Balkan, antingen genom att införliva Bosnien "i skapelseakten" eller låta landet bli den första staten att inträda i den nya Demokratiska unionen. Detta kräver avveckling av Republika Srpska och ett nygrundande av Bosnien-Hercegovina som den multietniska stat så många av dess anhängare stred och dog för 1992–1995. Bosnien och ett demokratiskt tryggt Europa måste skapas tillsammans eller inte alls. Europa gjorde ett dåligt jobb förra gången, och om man inte snart lever upp till utmaningen kommer man inte att få någon tredje chans. ✱

Brandon Simms är professor i historia vid Cambridgeuniversitetet.

Översättning: Jim Jakobsson

Serbiens president Tomislav Nikolic.

FOTO: MICKI/CC BY SA/WIKIMEDIA COMMONS

Alija Izetbegovic skakar hand med Slobodan Milosevic medan Franjo Tudjman tittar på.

FOTO: JOE MARQUETTE/SCANPIX

MYTEN OM DAYTON

Berättelsen om Daytonavtalet är ovederhäftig och vilseledande. Snarare än en triumf för amerikansk diplomati är avtalet ett skolexempel på varför man inte bör vara bästa vän med USA.

Av Daniel Serwer

”DAYTON”. Ordet har kommit att beteckna slutet på det till synes ohejdbara våldet i Bosnien från 1992 till 1995. Berättelsen kring Dayton är effektiv: när alla andra hade försökt och misslyckats, tog en amerikansk diplomat med sig de stridande parterna till en isolerad militär flygbas i Ohio, där han böjde dem efter sin vilja och fick slut på kriget. I sin bok *How to End a War* lämnade Richard Holbrooke inget tvivel om att det

avgörande ögonblicket kom när han övertalade den jugoslaviske presidenten Slobodan Milosevic att acceptera en fred med de (bosniakiska och kroatiska) Federationsstyrkor som stod mot honom och Republika Srpskas armé. Historien om hur amerikanerna packade sina väskor och fick Milosevic att tro att de var på väg att lämna Dayton är klassisk. Detta var en triumf för amerikansk vilja, och list.

Berättelsen om ”Dayton” är effektiv men ovederhäftig och vilseledande. Den har aldrig stämt med det jag faktiskt upplevde

i Dayton under samtalens första tio dagar, när jag tillsammans med den tyske diplomaten Michael Steiner förhandlade fram den första överenskommelse som nåddes där. Nu är den glömd, men den stärkte den till större delen bosniakisk-kroatiska Federationen, som i detta skede hade övertaget i kriget i Bosnien. Under min vistelse i Dayton ägnade Holbrooke det mesta av sin tid åt att lirka med serberna för att släppa en amerikansk journalist (David Rohde) som gått och blivit tillfångatagen i Pale. Han talade mycket mer med Slobodan Milosevic än »

Alen
Musefendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

med någon annan och var uppenbart charmerad. Fängslad rättare sagt.

Det är först senare som jag har börjat inse hur berättelsen om "Dayton" leder diplomater på villovägar. Detta började ett par år efter avtalet. Holbrookes grupp tolkade det som hade hänt som Milosevics reaktion på Natos bombningar av de serbiska styrkorna i Bosnien. Men Milosevic brydde sig inte särskilt mycket om de serbiska styrkorna i Bosnien, vars främsta lojalitet gällde inthet honom utan den bosnienserbiske ledaren Radovan Karadzic, som vid denna tid betraktades som en potentiell rival till Milosevic i Belgrad (om Republika Srpska skulle bli en del av Serbien). Men feltolkningen – Milosevic kan bara påverkas genom hot om våld – tillämpades senare med kraft av Rambouilletavtalet för att försöka lösa Kosovo-problemet. Det misslyckades. Det krävdes flera månader av faktiska bombningar för att tvinga Milosevic att ge upp, när hans närmaste män började bekymra sig över ödeläggelsen av serbisk infrastruktur och svårigheterna att bygga upp den på nytt efter bombningarna.

VERKLIGHETEN I DAYTON skilde sig från Holbrookes berättelse. Enligt min uppfattning kom Milosevic till Dayton i jakt på fred. Det han reagerade på var inte bombningen som sådan, utan snarare ett hot mot hans eget grepp om makten. Omkring 180 000–200 000 serber hade lämnat Kroatien för Serbien bara några månader tidigare, när Zagreb drog i gång sin Operation Storm för att återta kontrollen över tre "FN-skyddade områden". Sent i september 1995 var Federationens styrkor (bosniska armén och den kroatiska försvarsmakten) nära en slutlig seger över den bosnienserbiska armén (VRS). Milosevic förklarade för amerikanerna att han oroade sig för en ny flyktingström. Det som verkligen oroade honom var utsikten att ytterligare 500 000 (eller fler) serber skulle lämna Bosnien för Serbien, där de skulle ha anslutit sig till de kroatiska serbernas krav på hans avgång.

När Milosevic kom till Dayton hade han alltså inte råd med en fortsättning på Federationens offensiv. Han behövde ett avtal. Han trodde inte att han kunde hålla sig kvar vid makten mycket längre om han inte fick det. Men han var en slug man och låtsades göra motstånd ända in i det sista, enligt gängse bruk på Balkan, och fick därigenom ett mycket bra avtal för Republika Srpska (ett avtal som undergrävde hans rival Karadzic, som inte fanns på plats).

Till hans vinster hörde 49 procent av Bos-

nien-Hercegovinas territorium, vilket tvingade Federationens styrkor att dra sig tillbaka från de omkring 66 procent som de kontrollerade när eldupphöret till sist trädde i kraft. Han fick också ett internationellt erkännande av Republika Srpska, en "entitet" definierad genom sin serbiska majoritetsbefolkning, trots att serberna inte var i majoritet på dess territorium före kriget. Denna "entitet" hyste ingen större lojalitet mot centralregeringen i Sarajevo, som hade få funktioner definierade i Daytonkonstitutionen och som Republika Srpska kunde utöva flera olikavet mot. Republika Srpska var autonom och berättigad till särskilda relationer med Serbien. Man behöll sin armé, polis och andra säkerhetsstyrkor, som räddades från ett nästan säkert nederlag. Dessa arrangemang kodifierades i en permanent, svårföränderlig konstitution som amerikanerna insisterade på. Alla arméer på randen till nederlag borde ha lyckan att släpas iväg till "Dayton".

Kroaterna fick också ett mycket bra avtal i Dayton. President Franjo Tudjman var i princip den som bestämde, då Federationens framgångsrika offensiv delvis berodde på att bosnienkroaterna backades upp av hans styrkor. Han kontrollerade de enda vägarna in i de områden av Bosnien som kontrollerades av bosniakerna, och lade beslag på en betydande andel av de vapen som i strid med FN-embargot skeppades in till den bosniska armén. Därför fick kroaterna vad de bad om: halva Federationen och en tredjedel av den "statliga" regeringen i Sarajevo, trots att de hade utgjort endast 17 procent av befolkningen före kriget och säkerligen mycket mindre än så vid tiden för Dayton.

Det var inte Milosevic (eller Tudjman) som Holbrooke vred om armen på i Dayton. Det var Alija Izetbegovic. Den bosniakiske presidenten i krigstidens republik Bosnien-Hercegovina formulerade det tydligt vid undertecknandet av Daytonavtalet: detta är en fred, men inte en rättvis fred. Izetbegovic tvingades acceptera Republika Srpska på nästan hälften av landets territorium, i utbyte mot ett löfte om att alla flyktingar och tvångsförflyttade personer skulle tillåtas återvända till sina hem. Han visste förvisso hur svårt det löftet skulle bli att uppfylla i en entitet som definierade sig som "serbisk" och inte skulle ha en serbisk majoritet om alla återvände.

ATT RYCKA ETT NEDERLAG, eller åtminstone ett oavgjort resultat, ur segerns käftar – så skulle man kunna formulera det. Varför gjorde Izetbegovic det? USA var hans allie-

rade och främsta, om än inte enda, diplomatiska supportorer i kriget. Han hade egentligen inget val. Izetbegovic måste ha förutsatt att Washington kunde stänga av det flöde av saudiska pengar som strömmade in på hans konton. Den historia som Holbrooke berättade för Izetbegovic – att amerikanska underrättelsekällor hade kommit fram till att det serbiska motståndet höll på att stärkas och skulle slå tillbaka Federationens offensiv – måste ha låtit trovärdig för Izetbegovic, med tanke på att den bosniska armén flera gånger under kriget gapat över för mycket och därigenom drabbats av nesliga nederlag. Men den här gången var historien gripen ur luften. Och amerikanerna hade som tröstpris erbjudit honom något han hade svårt att avvisa: ett program för "utrustning och träning" av Federationens väpnade styrkor, som åtminstone skulle förhindra en upprepning av dödläget under kriget 1992–95, när Federationen för det mesta kontrollerade mindre än 30 procent av territoriet. När amerikanerna väl hade övertalat Milosevic och Tudjman att skriva på kunde Izetbegovic inte vara den som vägrade.

Snarare än en triumf för amerikansk diplomati är Dayton alltså ett skolexempel på varför man inte bör vara bästa vän med USA. Om du är det, har vi lättare att vrida om armen på dig än på din fiende.

MEN NU ÄR DET SNART 20 år senare. Även om freden inte var rättvis, så var det en fred och den har hållit. Vad kan vi lära oss av erfarenheterna under dessa 20 år?

Först och främst att genomförandet är lika viktigt som fredsavtalet. Det hade inte förekommit någon fredsprocess att tala om under upptakten till Dayton. Det vi normalt tänker på som fredsprocessen – att de stridande parterna lär känna varandra, lär sig varandras språk och trick, märker vad som är görbart och vad som inte är det, lär sig vad de kan och inte kan lita på – ägde i Bosnien mestadels rum efter undertecknandet, inte före. Med stadigt stöd från både USA och EU var det under närmare tio år en bra process, som ledde i viktiga riktningar. Centralregeringen (av bosnier kallad den "statliga" regeringen) stärktes, de väpnade styrkorna slogs samman, centralbanken och valutan etablerades, ett stort antal tvångsförflyttade personer och flyktingar återvände hem, frågor om äganderätt avgjordes... Ett tag hade Bosnien till och med en uttalat antinationalistisk premiärminister.

År 2005 satt jag och Don Hays, som ledde förhandlingarna, i ett rum på USA:s freds-institut (USIP) tillsammans med bosnier

En massgrav nära staden Vlasenica i östra Bosnien.

FOTO: AMELEMERIC/SCANPIX

från samtliga tre etniska grupper, som representerade alla de större politiska partierna, och diskuterade ändringar i Dayton-konstitutionen, som alla vid det laget hade insett var dysfunktionell. Det förslag som de kom fram till – senare känt som ”aprilpaketet” – var mindre än jag hade hoppats på, men en rimlig början på att reparera en konstitution som uppenbart hade gått förlångt i att stadfästa etnisk identitet som A och O i all bosnisk politik. När parlamentet röstade ned paketet med bara två röster (som saknades för två tredjedelars majoritet), kände jag mig besviken men tänkte att saker och ting skulle ordna sig vid nästa session.

JAG KUNDE INTE ha haft mer fel. Problemet var inte de två rösterna, som tillhörde kroater vilka bröt partidisciplinen för att rösta mot paketet. Det var allvarligare än så. Harris Silajdzic, vars bosniakbaserade parti hade deltagit i förberedandet av ändringarna av konstitutionen, hade byggt sin presidentkampanj på att avvisa aprilpaketet, som han menade inte gick tillräckligt långt och var feltänkt. När han vann kunde han bara inte utan vidare svänga om, utan började snabbt puckla på Milorad Dodik, Republika Srpskas ledare, vilket polariserade den bosniska politiken längs etniska linjer

mer än vad som varit fallet sedan 1996. Tio år av ryckvisa men gradvisa framsteg hade gått förlorade. Ändringarna i Aprilpaketet har aldrig tagits upp för omröstning i parlamentet på nytt. Inte ens sedan Europadomstolen för mänskliga rättigheter dömd ut den bosniska konstitutionens etniska kriterier för presidentkandidater, har de politiska ledarna förmått hitta ett sätt att åtgärda detta (lättlösta) problem.

Det vi nu har i Bosnien liknar därför en karikatyr av krigstidens Bosnien. De flesta av de bosniakiska och serbiska ledarna plockar politiska poäng på att angripa varandra. De nationalistiska kroaterna byter lojalitet från ena sidan till den andra, beroende på vem som ger dem det bästa anbudet (vilket var vad de gjorde i Mostar under kriget).

ALLT EMELLANÄT FÖRSÖKER de också få till stånd en ”tredje entitet”, vilket skulle innebära ett återupplivande av Herceg-Bosna, den kroatiska parastat vars kroatiska försvarsmakt utkämpade ett krig med den bosniska armén 1992 och 1993 (samtidigt som man stred tillsammans med den bosniska armén i norr). Den tredje entiteten var en dålig idé i Dayton, när kroaterna kontrollerade vapeninflödet till Federationen och bidrog substantiellt till Federationens krigsan-

strängningar. Inte heller 20 år senare är den en bra idé. Att skapa en kroatisk entitet skulle med nödvändighet resultera i bildandet av en instängd, isolerad och troligen radikaliserad muslimsk entitet i centrala Bosnien. Det skulle varken Kroatien eller Serbien gilla.

DET SKULLE INTE de internationella aktörerna heller, men även de är en karikatyr av sina forna jag. Amerikanerna lutar sig mot bosniakerna och ett stärkande av regeringen i Sarajevo. Ryssarna stöder serberna och maximal autonomi för Republika Srpska. Européerna harklar sig och hummar, nedvärderande varje ansträngning som amerikanerna företar samtidigt som de dras med av den, ständigt rabblande sina böner om att EU:s inträdesprocess ska ordna allt. Turkiet försöker, med tillfälliga framgångar, spela den uppriktiga mäklarens roll. Inte mycket löser sig, eftersom landet har en konstitution som påtvingades av amerikanerna vid Dayton och som gör det mycket svårt att lösa något utan att alla de tre etniska grupperna är eniga. Politiker som försöker se bortom de etniska skiljelinjerna har hittills inte haft några större framgångar. Landet faller allt längre efter i kappseglingen för anslutning till Nato och EU. Det är ett sorgligt tillstånd, men inte ett dödligt sådant.

>>

Alen
Musefendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

DET FINNS MÅNGA som menar att den bosniska erfarenheten är relevant för andra situationer, men naturligtvis väljer de efter behag vilka implikationer de föredrar. "Dayton" spökar i Syrien. De som förespråkar en intervention pekar på Bosniens "skyddade områden" och vill ha något analogt i Syrien: en flygförbudszon eller ett område skyddat från luften, som de i Bosnien till sist blev. De glömmer att bombningarna ägde rum enbart därför att serberna inte respekterade de skyddade områdena. Nato tvingades hitta på "Gorazde-reglerna", som utlöste en luftoffensiv mot serberna när Sarajevo utsattes för granatbeskjutning. De som vill ha en politisk uppgörelse pekar på det arrangemang för maktindelning som bosnierna påtvingades i Dayton, genom ett samförstånd mellan utomstående makter. De glömmer att genomförandet var ytterst besvärligt och nu har gått helt i baklås.

Det måste sägas klart: dessa idéers förtjänster och fel har inget att göra med deras påstådda framgång i Dayton. Syrien är inte Bosnien, även om landet med Bosnien delar en historia som en del av Osmanska riket. Detta är inte irrelevant: osmanerna styrde med framgång ett multireligiöst, multietniskt imperium utan att likrikta sin befolkning, som de flesta europeiska stater försökte göra (mer eller mindre framgångsrikt). Syriens mångskiftande befolkning är ett arv från denna osmanska epok, precis som Bosniens. Men det innebär inte att någon av de angreppssätt som 1995 prövades för att få slut på kriget i Bosnien måste fungera i Syrien. Jag för min del skulle förvisso inte önska att resultatet i Syrien blir ett dysfunktionellt arrangemang för maktindelning i stil med Dayton.

DET SOM IDAG verkligen är betydelsefullt i den bosniska erfarenheten är inte Dayton utan snarare Srebrenica. När Benghazi räddades 2011 var det för att tusentals bosniaker mördades i Srebrenica 1995. Principen "ansvar att skydda" kan inte hjälpa syrierne, på grund av splittringen i FN:s säkerhetsråd (och USA:s ovilja att bli inblandad). Men principen hjälpte inte bara i Libyen, utan också i Elfenbenskusten och på andra håll: dagens stater har en tydlig förpliktelse att skydda sin befolkning. Om de underlåter att göra det, har andra stater ett sätt att få tillstånd att ingripa som inte fanns i Bosnien 1995. Detta, mer än "Dayton", är ett arv som vi bör respektera. ✱

Daniel Serwer är professor vid Johns Hopkins School of Advanced International Studies.

Översättning: Jim Jakobsson

FOLKMORDS-FÖRNEKARNA

Nationalister som idag styr Serbien och Republika Srpska förnekar massakern och folkmordet i Srebrenica. Samtidigt arbetar de för att undergräva sina grannars, Bosnien-Hercegovinas och Kosovos, oberoende och territoriella integritet.

Av Marko Attila Hoare

FOLKMORDET I BOSNIEN 1992–1995, tillsammans med folkmordet i Rwanda som ägde rum under samma period, förändrade på ett avgörande sätt människors uppfattning och förståelse av vad "folkmord" innebär. Tidigare kunde man få höra till och med forskare hävda att det bara hade förekommit ett eller två folkmord i världshistorien: nazisternas förintelse av judarna, och möjligen osmanernas folkmord på armenier och/eller röda khmerernas folkmord på Kambodjas befolkning. Folkmord sågs i allmänhet som ett extremt sällsynt undantag eller en avvikelse i de mänskliga angelägenheterna. Idag ter sig sådana minimalistiska synsätt alltmer förlegade. Internationella krigsbrottsribunalen för före detta Jugoslavien (ICTY) och motsvarigheten för Rwanda har dömt extremistiska serber och hutuer för folkmord där bosniaker (bosnienmuslimer) och tutsier utgjort offren. Internationella domstolen i Haag (ICJ) har likaså kommit fram till att den serbiska massakern på över 8 000 bosniaker vid Srebrenica i juli 1995 utgjorde ett folkmord. En generation av nya forskare har trätt fram som påpekat hur vanligt folkmord är i mänsklighetens historia, med Bosnien och Rwanda som fallstudier och illustrationer på ett mer utbrett fenomen. Folkmord har av många kommit att ses som något som har ägt rum ofta, inte sällan, i mänsklighetens historia, och med denna förändrade uppfattning har kommit en ökande medvetenhet om behovet av att vidta åtgärder för att förhindra dem. Men just eftersom erkännandet av folkmord leder till krav på handling för att förhindra dem, har starka röster höjts mot ett sådant erkännande.

I juli 1995 överlämnade nederländska fredsbevarare passivt FN:s så kallade "skyddade område" Srebrenica till den bosnienser-

biske befälhavaren Ratko Mladics styrkor, efter det att högt uppsatta FN-tjänstemän hade blockerat en militär insats av Nato, vilket resulterade i den värsta massakern i Europa sedan andra världskriget.

FÖR ATT KUNNA bedriva denna kollaborationspolitik måste västvärldens och FN:s ledare och tjänstemän från början förneka att ett folkmord ägde rum i Bosnien – precis som de ett par år senare lika ihärdigt skulle förneka att ett folkmord ägde rum i Rwanda. Västvärldens och FN:s ledare och tjänstemän hörde alltså redan från början till de primärt ansvariga för konstruktionen och spridningen av en revisionistisk berättelse om kriget i Bosnien, en berättelse som inte bara försökte förneka folkmordet utan också till stor del frita de serbiska mördarna från ansvaret för konfliktens utbrott och för mördandet, och i stället förlägga skulden på andra parter, däribland den bosniska regeringen och de bosniska offren själva (de flesta bosniska offren för de serbiska massmorden var etniska bosniaker, men de inbegrep även kroater, antinationalistiska serber och andra). Denna revisionistiska berättelse liknade ofrånkomligen den som serbiska ledare och propagandister själva torgförde, för deras gemensamma mål var att minska det internationella samfundets upprördhet över folkmordet och därigenom minska kraven på en intervention.

Detta mål delades också av vissa bredare opinionsströmmar, både konservativa och liberala, i väst och övriga världen. En stark konservativ-realistisk opinion, företrädd särskilt av den brittiske utrikesministern Douglas Hurd, motsatte sig av princip själva tanken på en intervention av humanitära eller etiska skäl; man ansåg att utrikespolitiken borde vägledas uteslutande av den egna nationens intresse. En lika stark mjukliberal opinion skyggade för varje form av militär intervention från västvärldens sida utöver >>

Kyrkogården Sehidska utanför Sarajevo där soldater som stupade under Sarajevos belägring 1992–1995 ligger begravda.

FOTO: CHRIS WARDE-JONES/SCANPIX

Alen
Musefendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

Iför-styrkor i Bosnien.

FOTO: FÖRSVARSMAKTEN

deltagande i fredsbevarande uppdrag och var rädda för att "ta någons parti"; man föredrog "dialog" och "kompromiss". Mjukliberaler av det här slaget förutsatte att de själva var moralens bärare som ensamma storsint kunde tala för de bosniska offrens räddning, "sträcka ut en hand" till de serbiska förövarna och beakta deras "legitima intressen" för att uppnå en "kompromiss". Denna mjukliberala hållning urartade ofrånkomligen till en hållning där de serbiska förövarna behandlades med mycket större respekt och hänsyn än de bosniska offren, som bemöttes med en tydligt nedlåtande och föraktfull attityd och på vars bekostnad alla möjliga skamliga eftergifter gjordes för att blidka den starkare och mer aggressiva sidan. Ännu grövre

var de antibalkanska stereotyper som många västerlänningar av alla politiska övertygelser föll offer för, och enligt vilka alla folk i före detta Jugoslavien var ofrånkomligen våldsamma, irrationella och omoraliska, så att de utgjorde "ovärdiga offer" för vilka det inte var legitimt att företa någon intervention.

SEDAN KRIGET UPPHÖRDE hösten 1995 har berättelsen fortsatt att spridas av dem som av ett eller annat skäl helt eller delvis försöker urskulda de serbiska förövarna av folkmordet. Även om berättelsens detaljer har skiftat, har dess kärna förblivit anmärkningsvärt konsekvent ända fram till idag.

I sin extrema form, så som den framförs av serbiska nationalister och till och

med vissa FN-tjänstemän, hävdar den revisionistiska berättelsen att de internationella medierna var aktivt "vinklade" mot serberna; att de "överdrev" lidandet bland bosniska civila; och "uppfann" serbiska illdåd. Den revisionistiska berättelsen postulerade en internationell mediekonspiration för att manipulera den västerländska allmänheten att stödja en militär intervention mot serberna. Naturligtvis presenterades aldrig någon förklaring av hur en sådan konspiration kunde organiseras; inte heller av hur dess förmenta existens stämde med västvärldens stora ansträngningar för att undvika att dras in i en militär konflikt med serberna. Dessutom framställde den revisionistiska berättelsen de bosniska off-

En massgrav med muslimska civila offer nära Srebrenica.

FOTO: AMEL EMRIC/SCANPIX

ren själva som skyldiga till att överdriva eller fabricera sitt eget lidande för att förmå västvärlden att ingripa för deras räkning; till och med för att beskyjta sina egna civila i Sarajevo med granater för att kunna skylla det på de serbiska belägrarna.

HÖGT UPPSATTA FN-tjänstemän har medverkat till att sprida rykten om bosnisk granatbeskjutning av sina egna, däribland Lewis Mackenzie, före detta befälhavare för FN:s fredsbevarande styrkor i Bosnien, liksom Philip Corwin och David Harland, ledande FN-tjänstemän för civila angelägenheter i Bosnien. Likväl har dessa rykten förblivit helt obestyrkta. Corwin har gått ett steg längre och bidragit till arbetet inom

Srebrenica Research Group, grundad av Edward Herman och David Peterson, uttryckliga förnekare av folkmordet i Srebrenica – människor som sedan fortsatte med att förneka även folkmordet i Rwanda. Den förre franske ministern Bernard Kouchner, som spelade en inte alltför ärorik roll under folkmorden i såväl Bosnien som Rwanda, hävdade senare att Bosniens president under kriget, Alija Izetbegovic, hade förklarat för honom att han föregivit att de serbiska styrkorna drev utrotningsläger i Bosnien för att provocera västländerna att bomba dem. Izetbegovic var passande nog död när Kouchner sade detta, varför han inte kunde bestrida påståendet.

De som framfört sådana påståenden led

emellertid ett förödmjukande nederlag 2000, när det brittiska medieföretaget Independent Television News (ITN) stämde och fick rätt mot den serb nationalistiska propagandatidskriften *Living Marxism*, baserad i Storbritannien, som mycket intensivt hade drivit linjen att brittiska medier uppfann serbiska illdåd för att demonisera serberna. *Living Marxism* hävdade att ITN:s reportrar hade publicerat en bild av en bosniakisk fånge i det serbiska lägret i Trnopolje i syfte att få tittarna att tro att lägret i fråga var ett dödsläger i nazistisk stil. Den brittiska domstolen fann att anklagelsen var falsk och att *Living Marxism* hade förtalat ITN, vilket ledde till att tidskriften gick i konkurs och måste läggas ner.

Alen
Musefendic

DOSSIER

Tjugo år efter kriget

Förfalskningar med syfte att lägga skulden för bosniakernas lidande på dem själva har också lagts fram i samband med massakern i Srebrenica. Detta är värt att notera, för denna massaker är det enda fall av folkmord i Bosnien där de internationella domstolarnas utlåtanden varit helt samstämmiga. I den process som Bosnien drev mot Serbien kom ICJ 2007 fram till att endast massakern i Srebrenica i juli 1995 var ett folkmord, medan tidigare serbiska massakrer i Bosnien, även om de uppfyllde alla andra kriterier för att klassas som folkmordshandlingar, inte var kvalificerade eftersom det saknades bevis på serbiska avsikter till folkmord. ICTY, i sin fällande dom nyligen mot den bosnienserbiske generalen Zdravko Tolimir för folkmord, menade att folkmord begicks inte bara i Srebrenica utan också i FN:s närliggande skyddade zon Zepa, och att den grupp som förintelsen riktade sig mot var bosniakerna i östra Bosnien som helhet, inte bara dem i Srebrenica. Tyska domstolar dömde 1997 den paramilitära ledaren Nikola Jorgic för folkmord, avseende brott begångna i den nordbosniska regionen Doboj 1992; Jorgic överklagade sin dom hela vägen till Europadomstolen för mänskliga rättigheter, som avslöghans överklagan och konstaterade att de tyska domstolarnas definition av folkmord stämde med den internationella juridiska definitionen.

DE INTERNATIONELLA domstolarna är alltså inte eniga om huruvida andra massakrer i Bosnien utgjorde folkmord, men i fråga om massakern i Srebrenica finns ingen sådan oenighet. Detta har inte hindrat dem som vill förskjuta skulden från förövarna till offren från att försöka förfalska historien. I sin bok från 2009, *First Do No Harm. Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*, där en version av den revisionistiska berättelsen rapas upp, har den amerikanske författaren David N Gibbs inte bara försökt förneka att ett folkmord ägde rum i Srebrenica, utan också försökt lägga skulden för det på de bosniakiska offren; i hans framställning var det de, och inte de serbiska garningsmännen, som tog initiativet till våldsamheterna och därigenom skapade hatet i Srebrenicaregionen 1992. För att kunna hävda detta retuscherar Gibbs i sin framställning helt enkelt bort det faktum att serbiska styrkor redan i mitten av april 1992 hade börjat massakrera bosniakiska civila i Srebrenica, där de dödade åtminstone 74 civila mellan 17 april och 8 maj 1992.

Andra förnekar eller förminskar faktiskt massakern i Srebrenica som sådan. Den

svenske utrikesministern Carl Bildt hävdar i sina memoarer att den bara omfattade tre tusen människor, inte åtta tusen, och att dessa var "krigsfångar". Fyra tusen andra offer framställer han som stupade i strid. Detta trots det faktum att över fem hundra av de åtta tusen offren var barn under arton år. Det är som att hävda att bara 2,25 miljoner judiska "krigsfångar" dog i Förintelsen, medan resten av de sex miljonerna dödades i strid. Detta är vittnesmålet från en politiker som, i egenskap av EU:s särskilda sändebud för före detta Jugoslavien vid tiden för Srebrenica, ledde EU:s försök att blidka den serbiska aggressionen.

ETT MÅL MED DEN revisionistiska förfalskningen av historien om det bosniska folkmordet har alltså varit att framställa de serbiska förövarna och de bosniakiska offren som lika skyldiga, genom att minimera eller förneka de serbiska illdåden eller hävda att de till att börja med provocerades fram eller överdrevs av offren. En annan, lika framträdande linje inom den revisionistiska argumentationen har varit att framställa kriget och de serbiska illdåden som bara en konsekvens av västländernas hållning, som påstås ha varit "antiserbisk" eller åtminstone inte beaktade de serbiska ledarnas "legitima intressen". Slobodan Milosevic, Radovan Karadzic och andra serbiska organisatörer av folkmordet förvandlas därigenom till offer för västvärldens politiska hållning, som deras handlingar bara var en reaktion på.

Den mest notoriska myten av detta slag är att Tyskland iscensatte Jugoslaviens sönderfall genom att "uppmuntra" Kroatien och Slovenien till utträde. Över två decennier efter det att Jugoslavien föll sönder har ännu inte minsta tillstympelse till bevis lagts fram för att bestyrka denna myt, medan det har presenterats åtskillig dokumentation som visar att Tyskland i själva verket försökte hålla samman Jugoslavien ännu långt efter det att Kroatien och Slovenien hade förklarat sig självständiga. Det har inte hindrat författare som Gibbs från att fortsätta att upprepa myten – i hans fall genom grotesk förvanskning av dokumentationen. Myten om en "tyskintrig" har sitt ursprung i propagandan och paranoian bland före detta kommunistiska funktionärer i Milosevics regim och deras allierade i den jugoslaviska folkarmén, vilka försökte hitta en syndabock för Jugoslaviens sönderfall, orsakat av deras egen politik, och framställa sig själva som offer för ett tyskt imperialistiskt spöke.

Att sådana myter om serbernas offerstatus är mycket lätta att motbevisa har inte

dämpat västerländska mediekanalets vilja att idissla dem. I tidskriften *Foreign Policy* upprepade journalisten Michael Dobbs, tydligen i ett försök att vara "opartisk" i sin rapportering från Ratko Mladics rättegång i Haag, en gammal serbnationalistisk lögn – att de serbiska nationalisternas igångsättande av kriget i Bosnien var en reaktion på anti-serbisk dubbelmoral från västvärldens sida. Närmare bestämt beklagade sig Dobbs över att västvärlden efter Jugoslaviens sönderfall hade erkänt rätten till självbestämmande för invånarna i Kroatien, Bosnien och andra före detta jugoslaviska republiker, men vägrat erkänna samma rätt för serberna i Kroatien och Bosnien att utträda ur sina respektive republiker. I verkligheten var detta naturligtvis ingen dubbelmoral: det internationella samfundet erkände rätten till självbestämmande för de enskilda jugoslaviska republikerna (Kroatien, Bosnien, Serbien, Makedonien osv), men inte för grupper inom dessa republiker (serber i Kroatien, serber i Bosnien, kroater i Bosnien, bosniaker i Serbien, albaner i Make-

Slobodan Milosevic inför krigsförbrytartribunalen i Haag.

FOTO: PAUL VREEKER/AFP/SCANPIX

donien osv). Serberna behandlades alltså på samma sätt som alla andra, och Dobbs påstående om dubbelmoral är falskt.

LIKASÅ PUBLICERADE New York Times nyligen ett angrepp på ICTY från den tidigare nämnde Harland, som klagade över att domstolen hade "dömt endast serber", tydligen eftersom andra före detta jugoslaver (kroater, bosniaker och kosovoalbaner) var "västvärldens vänner". Detta bortsåg från det faktum att många icke-serber hade dömts av ICTY, däribland sådana ledande gestalter som Rasim Delic, högste befälhavare för Bosniens armé 1993–1995; Dario Kordic, under kriget ledare för det främsta bosnienkroatiska nationalistpartiet; och Tihomir Blaskic, före detta befälhavare för de främsta bosnienkroatiska väpnade styrkorna. Det bortsåg också från att två av de högst uppsatta serber som dömts av ICTY – Biljana Plavsic, före detta bosnienserbisk vicepresident under kriget, och Momcilo Perisic, före detta stabschef i jugoslaviska armén – hade utmärkt sig för kollaboration

med väst under andra hälften av 1990-talet.

Sådana påståenden framförs inte i ett tomrum. Kampen om Bosnien är långtifrån över. Milorad Dodik, president för den bosnienserbiska enheten Republika Srpska, vill ha ett utträde och en fullständig avveckling av den gemensamma bosniska staten. Hans upprepade, högljudda förnekanden av folkmordet i Srebrenica utgör en central del i hans strategi att provocera bosnierna samtidigt som han stärker serbernas känsla av offerstatus, så att spänningarna ökar och en försoning förhindras. Enligt Dodik "kommer bosnienserberna aldrig att acceptera att massakern på omkring 8000 muslimer i Srebrenica 1995 var ett folkmord". Dodiks regim betalar folk i väst för att sprida folkmordsförnekande propaganda om Srebrenica – till exempel den i Nederländerna baserade grupp som kallar sig Srebrenica Historical Project och som har mottagit över en miljon dollar från Republika Srpska de senaste sex åren.

Under tiden har Serbien sedan förra året styrts av hårdföra nationalister, som är bara

alltför villiga att förneka folkmord och upprepa myter om serberna som offer för västvärlden. Serbiens president Tomislav Nikolic har officiellt sagt att "det inte förekom något folkmord i Srebrenica". Efter ICTY:s frikännande nyligen av två kroatiska generaler för krigsbrott mot serber, hävdade Nikolic att ICTY bara var en "domstol som rannsakar Serbien och den serbiska nationen". Serbiens premiärminister Ivica Dacic sade att ICTY "inte är en domstol, utan eftersträvar på förhand givna politiska mål".

De nationalister som styr dagens Serbien och Republika Srpska ägnar sig alltså åt att förneka folkmordet i Srebrenica, samtidigt som de spelar på den känsla av serbisk offerstatus som uppmuntras av naiva eller sympatiskt inställda källor i västvärlden. Under tiden arbetar de för att undergräva sina grannars, Bosnien-Hercegovinas och Kosovos, oberoende och territoriella integritet. I denna mening fortsätter den dynamik som var verksam under kriget på 1990-talet. 🌸

Marko Attila Hoare är historiker

Debatten om lobbying borde breddas och problematiseras. Men det är ett faktum att lobbyisterna är en del av svensk demokrati.

En lobbyists bekännelser

Av Gunnar Sonesson

Ar 2010 klev den före detta lobbyisten Jack Abramoff åter ut som en fri man från den öppna anstalt där han sedan 2008 ägnat sig åt att baka kosherpizza. År 2006 dömdes Abramoff, "Mannen som köpte Washington", till sex års fängelse för bland annat mut- och skattebrott. Skandalen hade förgreningar in i Bush-administrationen och kongressen. Flera republikanska politiker använde hans tjänster för att finansiera sina individuella valkampanjer. I gengäld utlovades bidragsgivarna att deras särintressen skulle behandlas väl. Skatteutdrag visar att Abramoff under en fyraårsperiod drog in 40 miljoner dollar från sina klienter. Lobbyister – eller bedragare – som Jack Abramoff kastar en lång skugga över allt det vardagliga och fullt lagliga påverkansarbete som faller under begreppet lobbying.

I Sverige får vi med jämna mellanrum en debatt om behovet av reglering av lobbying eftersom lobbyisterna blir allt fler och att politiker byter sida till pr-branschen.

Det finns en kärna av intressanta och relevanta frågor som förtjänar att diskuteras mitt i all svartmålning av branschen. Självfallet är inte lobbying oproblematiskt (vad är?). Men för att debatten ska landa i rätt slutsatser bör vi dock diskutera rätt saker.

Mycket av dagens lobbying består av konsekvensanalyser av politiska förslag. Riksdag och regering driver det regulatoriska och lagstiftande arbetet medan näringsliv och andra intressen reagerar på förslagen som kommer ut ur det politiska systemet. Min erfarenhet är att många tjänstemän och företroendevalda är tacksamma för att de aktörer som kommer att påverkas av en ny reglering försöker beskriva tänkbara konsekvenser redan på förslagsstadiet. I en alltmer komplex värld blir dialogen med omvärlden allt viktigare för beslutens kvalitet. Vilka synpunkter tjänstemännen och beslutsfattarna till sist väljer att beakta lig-

ger faktiskt bortom lobbyistens kontroll.

Men, kan någon invända, problemet är ju när lobbyister sätter agendan. Det är väl ändå förkastligt?

I EU FINNS DET tusentals lobbyister. En av de mest kända grupperingarna är ERT – European Roundtable of Industrialists. ERT bildades i början av 1980-talet som en reaktion på Europas stagnation, *euroclerosis*. Deras lobbying anses bidragit till ett antal stora europeiska infrastrukturprojekt och även satt fröet till vitboken för den inre marknaden. Är deras inflytande på europeisk politik bra eller dåligt? Svaret beror antagligen på vilken politisk åskådning man bekänner sig till.

En annan aspekt av lobbyingen handlar om "hemlighetsmakeriet" kring lobbyföretag och deras kunder. Frågan om öppenhet är viktig, men ligger inte sökarljuset på fel ställe? Det naturliga vore att ha offentlighet kring mötet med offentliga företrädare. Till exempel så måste alla besökare i riksdagen registrera sig med ID-handling i vakten. Registret är offentligt och kan publiceras. Detta har dock riksdagens två största partier försökt ändra med hänvisning till att vissa besök är känsliga och kan medföra säkerhetsrisker för besökarna. Så vilken lobbying ska vara offentlig och vilken ska vara sluten? Ska den kurdiska aktionsgruppen vara hemligstämplad medan det privata medieföretagets besök vara offentligt?

De system som bygger på lobbyistregister, bland andra i EU-parlamentet och kongressen i Washington, har alla sina brister. EU:s system anses vara för mjukt, bygger på självreglering och sanktioner saknas om man inte följer regelverket. I andra änden finns det amerikanska systemet som har väldigt tydliga krav på registrering av alla aspekter av lobbying: vilka kunder lobbyisten företräder, hur stor budget de har för uppdraget, vilka man träffar. All information är offentlig och brott mot reglerna är straffbara. Trots detta sker övertramp, som i hö-

”

Frågan om öppenhet är viktig, men ligger inte sökarljuset på fel ställe? Det naturliga vore att ha offentlighet kring mötet med offentliga företrädare.

Lobbyister i Almedalen.

FOTO: GOTLANDS KOMMUN

grad hänger samman med det amerikanska systemets karaktär – varje politiker måste finansiera sin egen valkampanj.

DET ÄR OCKSÅ NAIVT att tro att inte starka särintressen finns på insidan av riksdagens väggar. Till exempel så har decennier av facklig-politisk samverkan inneburit att det av tradition finns en stark facklig representation i socialdemokratiens riksdagsgrupp, liksom i partiledning och i statsrådsgruppen vid en socialdemokratisk regering. Är fackens oproportionerligt stora inflytande ett mindre problem än att vissa intressegrupper har råd att hålla sig med konsulter som försöker påverka lagar och regler?

Innan Sverige gick från ett korporativistiskt system till mer av en öppen intressekamp på maktens olika arenor var lobbying förbehållen de välorganiserade särintressena: fack, arbetsgivare, bönder och ett fåtal andra idébaserade rörelser med stark representation i riksdagen, som nykterhetsrörelsen och kyrkan. Korporativismen var en viktig del av den svenska modellen under efterkrigstiden – men ledde till ett instängt samhällsklimat och i kombination med socialdemokratiens långa maktinnehav kantade även ämbetsmannakulturen. De krafter som borde stått för opposition mot den

stagnerande utvecklingen var delvis delaktiga i beslutsfattandet. I början av 1990-talet tåg SAF ensidigt ut ur den korporativa modellen. Med modellens sammanbrott etablerades en sundare princip kring debatt och påverkan, med – faktiskt – större öppenhet och debatt som följd.

Sedan finns frågan om ledande politiker borde ha en karenstid mellan sina uppdrag och en ny tillvaro som lobbyist. De flesta artiklar som skildrar lobbying beskriver politikens ebb, när politiker söker sig bort från maktens korridorer till privat verksamhet. Mindre problematiserat är läget vid flod, när nya regeringar tillträder. Varifrån flödar ledamöter och tjänstemän in? Svaret är att de i hög grad kommer från starka intresseorganisationer och företag: fack, arbetsgivarorganisationer, banker, energiföretag. Är inte det ett lika stort, eller kanske större problem, att särintressenas bästa tjänstemän kliver rakt in i den lagstiftande maktens korridorer? Eller är det rent av bra – att de som tillträder behärskar materian?

DET ÄR OCKSÅ SVårt att bedöma vad som är en rimlig karantän, och vad den ska avse. Ska en statssekreterare som får gå på dagen när ministern sparkas eller avgår ha näringsförbud inom sina kompetensområden i ett

år? Och vad ska karantänen avse för typ av tjänster? Bara anställning på pr-byrå, eller också om man blir lobbyist på en biståndsorganisation?

En sista kritik är att lobbying innebär att pengar tar över det demokratiska inflytandet. I lobbyings värld är det dock långt ifrån säkert att stora ekonomiska resurser ger resultat.

SVERIGES MEST imponerande lobbyarbete de senaste decennierna är den lilla ideella organisationen som lyckades ändra den svenska grundlagen 2011. Med små resurser men stor uthållighet bidrog Ecpat, (End Child Prostitution and Pornography and Trafficking) till att Sverige inte bara skärpte lagen om barnpornografibrott, utan faktiskt genomförde ändringar i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

Exemplet illustrerar egentligen bara att de mest framgångsrika lobbyisterna är de som har ett stort (verkligt eller uppfattat) samhällsproblem i sikte, medierna med på vagnen och arbetar med stor uthållighet för att vinna både opinion och beslutsfattande.

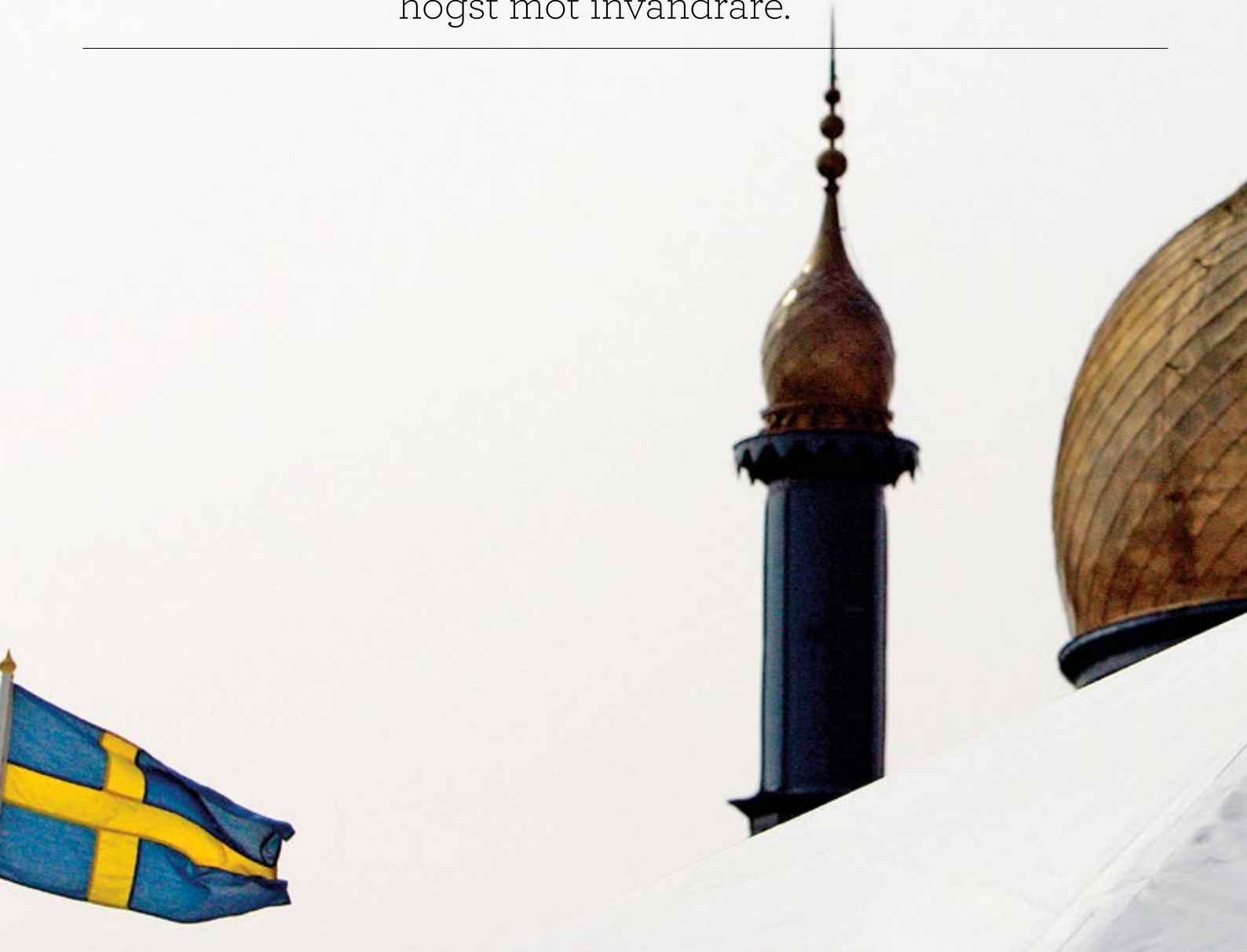
Och det är väl så demokrati ska fungera?

Gunnar Sonesson är grundare och partner i Diplomat Communications, med en bakgrund i Folkpartiet och på SAF.

TEMA

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

Varför främlingsfientlighet uppstår beror på flera och samverkande orsaker. Vissa kontexter förstärker eller mildrar negativa attityder till medlemmar av främmande etniska grupper. Till exempel varierar inställningen till invandrare i Europa. Forskning visar också att i Sverige är toleransen högst mot invandrare.

TEMA

Mona Sahlin gav fasta direktiv.

FOTO: EVA TEDESJÖ/DN/SCANPIX

Det öppna Sverige

I den politiska debatten hävdas som ett faktum att Sverige genomsyras av rasism och strukturell diskriminering. I själva verket är vi öppna och välkomnande mot invandrare.

Av Thomas Gür

Påståendet att Sverige i grunden är ett samhälle med omfattande etnisk diskriminering utgör ett återkommande tema både i den politiska berättelsen och i samhällsdebatten. En utbredd och i samhällsformationen inbyggd diskriminering av invandrare och etniska minoriteter anförs som en förklaringsgrund till fenomen som utanförskap på arbetsmarknaden, underrepresentation i olika sammanhang eller geografisk segregation.

Idén att Sverige som land och svenskar som folk har en diskriminerande hållning till det annorlunda har funnits med i den politiska retoriken sedan 1980-talets slut, då det blev nödvändigt att förklara varför invandrades sysselsättning var lägre än inföddas. När invandrare hade högre sysselsättning än infödda fram till 1970-talets slut, och samtidigt attityderna mot invandrare och utlänningar var bevisligen mindre toleranta eller accepterande än nu, förekom sådana beskrivningar av Sverige inte i mittfåran av samhällsdiskussionen.

I en anslagsframställning för året 1990/1991 hävdade sålunda dåvarande diskrimineringsombudsmannen, DO, Peter Nobel att mycket talade för att "invandrare hade stora problem på arbetsmarknaden och att det inte kunde uteslutas att förklaringen var just diskriminering".

Samma slags argument har framförts över de ideologiska skilje-linjerna och de partipolitiska blockgränserna. Ulrica Messing, integrationsminister i slutet av 1990-talet framhöll att "bristen på mångfald i arbetslivet och i samhällslivet" skulle bekämpas och att det handlade om en "öppen attityd till mångfalden":

"Det handlar om att bekämpa den etniska diskrimineringen, både den öppna och den dolda. Det handlar om de faktiska hinder som finns på olika arbetsplatser som gör det svårt för personer med ut-

ländsk bakgrund att få ett arbete, trots att de har den rätta kompetensen. Och det handlar om att öka medvetenheten om mångfaldens fördelar i arbetslivet."

Från borgerliga politiker framfördes likartade analyser. I en kammardebatt i riksdagen i mars 1999 sade moderaten Mikael Odén: "Huvudsäket ligger i den trångsynthet, den inskränkthet och alla de fördomar som vi har, vi som brukar kalla oss för vanliga hederliga svenskar." Elver Jonsson från Folkpartiet stämde in: "Tyvärr är bevisen överväldigande för att etnisk diskriminering i arbetslivet vid anställning och även senare är vanligt förekommande [...] Den diskriminering som ständigt pågår då personalchefer, anställda mer eller mindre automatiskt sällar bort ansökningshandlingar på personer med annorlunda namn. Man väljer det man känner igen, man väljer bort det okända. Så pågår denna process automatiskt."

Dåvarande socialdemokraten Greger Hatt och hans kollega Nalin Pekgül, då Nalin Baksi, skrev 1998 om "det systematiska etniska förtrycket i Sverige" som uppgavs skapa "de särskilda utslagningsmekanismerna mot invandrare som finns på arbetsmarknaden".

En likartad tes formulerades i relativ nutid av Arbetsförmedlingens generaldirektör, Angeles Bermudez-Svankvist i en intervju i *Dagens Nyheter* i september 2011: "Vi måste tala klarspråk – vi har en diskriminering på arbetsmarknaden i Sverige. Det är därför 200 000 utrikes födda står utanför." Arbetsmarknadsminister Hillevi Engström framförde en mjukare variant av tesen, när hon i en intervju i *Dagens Industri* samma höst pekade på att det fanns 1 400 utrikes födda arbetslösa ingenjörer inskrivna på arbetsförmedlingen i Västra Götaland, samtidigt som industrin sade sig inte hitta rätt kom- »

petenser. Engström menade att detta var ett "tecken på diskriminering" som gödde främlingsrädsla. Om infödda arbetsgivare sade Engström: "Man är rädd för det som är okänt."

Tankegången ser ungefär ut så här: I Sverige råder på det stora hela full jämlikhet inför lagen för landets invånare (för såväl medborgare som de utlänningar som har rätt att vistas permanent i landet). Om sålunda utlandsfödda i Sverige är överrepresenterade bland dem som befinner sig i utanförskap på arbetsmarknaden eller är underrepresenterade i politiken, i medierna eller bor segregat är den rimligaste förklaringen (ibland "den enda rimliga förklaringen") att de är utsatta för etnisk diskriminering inom dessa samhällssektorer.

Den mest systematiska framställningen av Sverige som ett land präglad av diskriminering och rasism kom i mitten av 2000-talet då två offentliga utredningar publicerades, med uppgiften att fastställa den strukturella diskrimineringens omfattning i Sverige och föreslå åtgärder för att motverka diskrimineringen: *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige* (SOU 2005:56) och *Integrationens svarta bok. Agenda för jämlikhet och social sammanhållning* (SOU 2006:79).

Utredningarna hävdade att det fanns en omfattande diskriminering av människor med invandrarbakgrund och deras barn i skolsystemet, på arbetsplatserna, i välfärdsinstitutionerna, av medierna, av rättssystemet, på bostadsmarknaden och i politiken. Man kom också fram till att strukturell diskriminering och rasism var två likvärdiga uttryck för samma samhällsfenomen: "Den svenska forskningen inom olika områden visar att en form av kulturellt präglad rasism är den allra vanligaste i Sverige. Denna formuleras som stereotypa föreställningar om invandrades och svenskar kulturer, ofta helt väsensskilda och oförenliga. Utifrån denna förståelse av rasism är det svårt att skilja på strukturell diskriminering och rasism, de beskriver egentligen samma fenomen."

Men tesen om strukturell diskriminering hade varit i politisk påse innan den kom i SOU-säck. Ty även om utredningarna använde sig av ett vetenskapligt språkbruk och hade ett stort stall av akademiker som bistod dem med underlag, var uppgiften inte att belägga ifall strukturell diskriminering förekom eller inte, utan att kartlägga dess omfattning, vilket framgick av de kommittédirektiv som regeringen utfärdade och som tillkom på initiativ av statsrådet Mona Sahlén.

I direktiven skrev regeringen att trots alla framsteg som gjorts i arbetet mot diskriminering i Sverige, fanns det "tecken på att strukturell diskriminering av etniska eller religiösa minoriteter kan förekomma inom flera samhällsområden. Det rör sig bland annat om regler eller normer inom olika institutioner och andra samhällsstrukturer som diskriminerar personer från dessa minoriteter och som inte går att komma till rätta med genom ett individskydd mot diskriminering. Utredningens uppdrag blev därför att "systematiskt sammanställa och sedan redovisa den kunskap om finns om sådan diskriminering i Sverige". En sådan process skulle skapa "medvetenhet om situationen i vårt land och underlag för att bedöma vilka behov av åtgärder som finns".

Denna beskrivning av ett Sverige präglad av intolerans och diskriminering som så många politiker torgför ska kontrasteras mot den svenska invandrapolitiken och integrationspolitiken under de se-

naste fyra decennierna. När invandrapolitiken, som den då kallades, introducerades för första gången på 1970-talet, definierades den "invandrar- och minoritetspolitik". Den gamla och inte i klartext uttalade, men i praktiken så inriktade, politiken om assimilation i svensk etnicitet och kultur, övergavs. Den nya politikens explicita utgångspunkt var att de då relativt nyanlända grupperna av invandrare till Sverige skulle utvecklas till nationella minoriteter och borde därför få hjälp att forma sig som sådana minoriteter genom stöd till kulturbevarande. Hemspråksundervisning och lagar mot diskriminering infördes. När invandrapolitiken i mitten av 1990-talet förvandlades till integrationspolitik var dess grundidé att såväl migranterna och den svenska majoritetsbefolkningen skulle få statsmakters bistånd i att hitta formerna för att uppgå i ett mångkulturellt samhälle. Anpassningsbördan låg lika mycket på majoritetsbefolkningen som på nykomlingarna.

I september 1992 tilldelades Sverige det tyska Carl Bertelsmannpriset med motiveringen att den långsiktiga svenska integrationspolitiken skulle kunna tjäna som en förebild för en framtida europeisk invandringspolitik, något som statsmakterna också tog för vana att

framhäva i sitt eget informationsmaterial. Priset kan sägas ha varit en kvittens på den första invandrarministern Anna-Greta Leijons målformulering från 1975, att "steg för steg göra Sverige till något av ett föregångsland på invandrapolitikens område". Den svenska integrationspolitiken har också på senare tid fått mycket positiva omdömen angående sina normativa målformuleringar. När europeiska Migration Policy Group i Bryssel mätte och rangordnade integrationspolitiken i 28 länder år 2006 fick Sverige mer poäng än något annat land på grundval av fyra faktorer: Det var frivilligt att delta i de integrationspolitiska åtgärderna, politiken var tydligt sysselsättningsinriktad och i hög grad decentraliserad. Naturalisationslagstiftningen tillhörde Europas mest liberala och naturalisation sågs som ett viktigt inslag i integrationen och inte som ett slutmål för integrationsprocessen.

Dessa beskrivningar belyser givetvis inte alls huruvida integrationspolitiken var lyckad i sig eller ej. (Vi vet att den inte är

det, vilket också påpekas av Migration Policy Group.) Vad som är relevant för diskussionen kring påståendet om Sverige som ett rasistiskt och diskriminerande land är istället frågan om politikerna i ett sådant samhälle verkligen skulle ha format invandrar- och integrationspolitiken med det normativa anslag som den kommit att gestalta sig i, under fyrtio år.

En invändning vore tesen att politiska program av detta slag inte återspeglar folkviljan, utan vad en elit utanför demokratisk kontroll bestämmer över människors huvuden. Den senare delen av detta påstående, att svensk politik skulle kunna formas i processer utanför det demokratiska skeendet kan vi lämna därhän. En annan invändning är att den politiska eliten säger och beslutar om en sak, men har en agenda att genomföra en annan politik som underhåller diskriminering och rasism. Huvudproblemet med denna typ av konspirationsteorier är inte att de är självbevisande. Det är att teorierna förutsätter orimliga sammansvärjningar som omfattar en mycket stor grupp av personer under väldigt lång tid.

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

Katarina kyrka och Stockholms moské.

FOTO: ROLF CHRISTENSEN/SCANPIX

Men det vore ändå möjligt att föreställa sig att medan en upplyst elit av politiker inför toleranta och frihetliga lagar kring invandring och integration, så utmärks den stora folkmassans attityder av intolerans, xenofobi eller rasism.

Det finns likväl inget fog för sådana påståenden. Ser man till de attitydundersökningar som gjort i Sverige i mycket långa serier, visar det sig att Sveriges befolkning rör sig mot en allt öppnare och accepterande hållning visavi ”det främmande”. Att utanförskapet i form av sysselsättningsklyftan mellan invandrare och infödda under denna tid kommit att öka, kan därmed inte förklaras av hårdnade attityder från majoritetsbefolkningens sida.

Av de studier som statsvetaren Marie Demker gör med utgångspunkt i de så kallade SOM-undersökningarna framgår att andelen som anser att det är ett bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige, har minskat från 65 procent 1992 till 41 procent 2010. De som helt eller i stort sett instämmer i påståendet att det finns för många utlänningar i Sverige har minskat från 52 procent 1993 till 36 procent 2009. De som instämmer i påståendet ”Jag skulle inte tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen”, har minskat från 25 procent 1993 till 12 procent 2009.

Resultaten från studier bekräftas också i tidigare attitydundersökningar. I slutet av 1990-talet skrev forskarna Charles Westin och Elena Dingu-Kyrklund om hur svenskarnas attityder sett ut sedan en lång tid tillbaka:

”I Sverige finns det en unik serie jämförbara undersökningar av svenskarnas attityder till invandrare [...] det finns inga tecken på signifikant ökning av rasistiska eller främlingsfientliga attityder sedan undersökningarna började år 1969.”

Att svaren från de intervjuade inte kan avfärdas med att det rör sig om läppars bekännelse och deklarerade politiskt korrekta attityder, framgår av arbetsmarknadsstatistiken. Mellan åren 2000 och 2010 ökade antalet förvärvsarbetande med cirka 250 000 personer. Av dessa var närmare 160 000 utrikes födda och 90 000 infödda. Mer än två av tre som fick jobb var alltså utrikes födda personer; långt över de utrikes föddas andel av totalbefolkningen. Det tyder inte på ett samhälle där diskriminering och rasism är endemisk och inbyggd i strukturerna.

Men om andra länder uppvisar än öppnare attityder till invandrare och utlänningar än Sverige, skulle likväl tesen om omfattande rasism och strukturell diskriminering i Sverige kunna ha en bärighet. Att Sverige är avvikande i detta avseende framgår av de attitydundersökningar som görs av *European Social Survey*, och som också återges i en artikel av bland andra Mikael Hjerm i detta nummer av *Axess*. Av dem framgår att svenskarna har minst negativa attityder av de 26 undersökta europeiska länderna både vad gäller migration och migranter. Och mätningen av attitydförändringen mellan 2002 och 2010 bekräftar Sveriges unika position relativt andra europeiska länder. Också dessa förhållanden utgör motbelegg om påståendet om utanförskapet som en följd av negativa attityder mot migration och migranter. Hur kommer det sig annars att till exempel Tyskland, där befolkningen är mindre tolerant och accepterande visavi migration och migranter än befolkningen i Sverige, uppvisar ett lägre sysselsättningsgap mellan invandrare och infödda än vad Sverige gör?

Ytterligare ett likartat belegg för Sveriges position internationellt, kom i maj 2013, då en sammanställning publicerades i *Washington Post* om världens rasmässigt mest toleranta respektive intoleranta länder, på grundval av enkätsvaren i *World Values Survey*. I över 80 olika länder ombads de svarande att identifiera vilka grannar slags grannar som de inte skulle önska sig (bl a från kategorier som för landet relevanta namngivna etniska grupper, homosexuel-

la eller ”människor av en annan ras”). Från sammanställningarna av de svar som angav ”människor av en annan ras”, framgick att Sverige, tillsammans Norge och de anglo-saxiska länderna runt om i världen (USA, Storbritannien, Australien och Nya Zeeland) och ett antal länder i Latinamerika ingick i den grupp med länder där minst andel av befolkningen hade invändningar mot att som grannar få ”människor av en annan ras” – i samtliga fall färre än 5 procent av de svarande. Bland de länder som hamnade näst högst (fler än 30 procent) och högst (fler än 40 procent) fanns Indien, Sydkorea, Albanien, Jordanien, Bangladesh, Hong Kong, Saudi Arabien, Egypten och Iran.

Varför är då utsagan om en omfattande strukturell diskriminering så persistent i den svenska samhällsdebatten? Jag tror att det finns (minst) tre förklaringar.

En har att göra med integrationspolitikens uppenbara misslyckande vad gäller utanförskap på arbetsmarknaden, låga grader av självförsörjning och ett långvarigt bidragsberoende bland migranter i Sverige. I ett politiskt perspektiv blir det fördelaktigt att låta ”strukturer” få skulden. Med strukturell diskriminering som förklaringsgrund undviker man obekväma frågor om diskrepansen mellan politikens målsättningar och dess leveransförmåga. Frågor som rör skilda immigrantgruppers sociala, humana och kulturella kapital och förutsättningarna för dessa olika gruppers framgångsrika integration i svensk samhällsliv behöver inte ställas. Med förklaringar som strukturell diskriminering, undviker man också (och dessutom felaktigt) att kalla sina väljare för rasister eller främlingsfientliga.

Den andra förklaringen är att begrepp som strukturell diskriminering och rasism passar väl in på en grundläggande civilisationskritisk syn på de västliga samhällena och däribland även Sverige. Därmed kan också Sverige, som i *Det blågula glashuset*, beskrivas på följande sätt:

”Det direkta svenska deltagandet i slavhandeln och imperialismen var i jämförelse med större europeiska stater förhållandevis blygsamt, men Sverige var ändå en del av den europeiska koloniala och imperialistiska sfären. Även om Sverige spelade en roll i utkanten gynnades man av kapitalackumulationen i kolonierna som möjliggjorde industrialiseringen. Som del i det kapitalistiska Europa gynnades Sverige av imperialismen precis som Europa i sin helhet. Sverige var en del av samma ekonomiska system vilket medförde att de gemensamma rasistiska teorierna fick ett stort fotfäste även i Sverige.”

Slutligen gynnar diskursen om ett land där strukturer diskriminerar och rasism tillhör vardagen, intagandet av en stark och väl synlig position för den som vill iscensätta och utmåla sig som offer och som har denna möjlighet genom att hänvisa till att vara invandrare eller att ha minst en förälder som är invandrare. Martyrskap och offeridentitet, ofta internaliserad och genuint känd, blir starka maktredskap, som kan växlas in i allt från publicitet till politisk eller samhällelig framgång.

Det mest beklagliga med påståendet om att Sverige skulle vara ett intolerant och diskriminerande samhälle blir därmed signalerna till unga invandrare och barn till utlandsfödda, från den politiska eliten och av de som kan etablera sig som talespersoner för de förmenta offren för denna diskriminering. Budskapet till dessa unga blir att det inte lönar sig att försöka ta sig in i det svenska samhället, att känna en ödesgemenskap med det och att göra yrkeskarriär i det, eftersom diskrimineringen är inbyggd i dess strukturer. Och därmed kan de invandrare som likväl känner sig hemma i Sverige och är framgångsrika samhällsmedlemmar utmålade som kollaboratörer och femtekolonnare, vilket det getts otaliga exempel på under det senaste decenniet.

Thomas Gür är journalist och författare

Sådan är islamofobin

Muslimer och islam får stor negativ uppmärksamhet i den allmänna debatten. Trots det är fördomarna mot muslimer inte märkbart starkare än för andra grupper.

Av Pieter Bevelander och Jonas Otterbeck

Det senaste decenniet har den enkätbaserade forskningen om attityder gentemot muslimer och islam successivt ökat. Syftet har dels varit att kartlägga hur bestående islamofoba attityder är hos en befolkning, dels att härleda hur man på bästa sätt kan studera och förklara dem. Några studier, främst de komparativa, använder sig av frågorna som ställs i World Values Survey som genomförs med jämna mellanrum i stora delar världen. En återkommande fråga för att mäta attityder gentemot muslimer är huruvida man kan tänka sig att ha en muslimsk familj som granne. Men en sådan fråga förenklar och mäter inte riktigt underliggande värderingar. Tyvärr finns mer sofistikerade enkätfrågor mycket sällan med i internationella komparativa enkäter som fokuserar på islamofoba attityder. Det finns ett behov av enkätstudier som inkluderar flera olika frågor för att studera olika dimensioner av islamofobi i Europa, men sådana kan fram till nu räknas på en hand. Några studier har försökt att skapa ett särskilt frågebatteri, en så kallad "islamofobiskala" eller en "antimuslim fördomsskala" för att mäta islamofobi vilket är en väg framåt.

Studier om fördomar eller negativa attityder gentemot muslimer och islam använder samma teorier som när andra etniska, kulturella eller religiösa grupper studeras. Såväl fördomar och diskriminering som negativa attityder kan förklaras med en hel uppsättning av faktorer som interagerar med varandra. En vanlig förklaringsmodell är att personer med auktoritära uppfattningar har mer negativa attityder gentemot muslimer. En variant av denna typ av förklaring är att individer som starkt identifierar sig med en grupp riskerar att se andra grupper som ett hot – reellt, upplevt eller symboliskt

– till den egna, vilket leder till negativa attityder om andra grupper när dessa börjar ta plats i samhället. Vidare finns kontakthypotesen att ökade kontakter mellan individer från olika grupper minskar negativa attityder. Slutligen påverkar individuella egenskaper en persons attityder. Tydligt är att desto fler personer, i en undersökning, som har högre utbildningsnivå, är kvinnor och har en "bättre" social bakgrund desto mer positiva attityder gentemot muslimer och islam och *vice versa*.

Resultatet av de enkätstudier som har genomförts under senare år är intressant. Ofta antas att islamofobi är ett utbrett socialt fenomen men detta är sällan empiriskt belagt. För att få en insikt om detta kan man studera hur attityder gentemot muslimer och islam förhåller sig till andra grupper i ett samhälle, är de mer utbredda eller mindre? Studier i Storbritannien, Spanien och Norge tyder på att så inte är fallet. Muslimer hamnar inte i botten av dessa länders hierarkiska minoritetsskala och majoritetsbefolkningen är oftast mer orolig för andra grupper. Däremot visar dessa studier också att vissa aspekter som förknippas med "muslimsk kultur", till exempel traditionella könsrollsmönster, väcker starka negativa attityder. Vissa studier, i Spanien, Norge och Sverige, har försökt studera huruvida förändrade förhållanden över tid påverkar attityder gentemot muslimer och islam. Men trots mycket negativ uppmärksamhet på muslimer och islam i den allmänna debatten har detta inte lett till att fler har blivit mer negativa gentemot muslimer. Detta förtär inte det faktum att det finns fördomar och förekommer diskriminering. Fördomarna mot muslimer är bara inte märkbart starkare (eller för den delen svagare) än för andra grupper.

»

Muslimska barn demonstrerar i Malmö.

FOTO: NIELS POULSEN/ALAMY/ALL OVER PRESS

Hur förklarar då forskare negativa attityder eller fördomar gentemot muslimer och islam? I Schweiz, i samband med 2009 års folkomröstning som ledde till förbudet mot att bygga nya minareter, undersöktes varför schweizarna var för detta. Partianda, etno-religiös identifiering och låg utbildningsnivå var de viktigaste förklaringsfaktorerna för detta. Att högerpopulistiska sympatisörer stödde detta (egna) förslag stod klart, men även sympatisörer till mittenpartiet Kristendemokratiska folkpartiet (CVP) hade en majoritet som röstade för förslaget samtidigt som ledningen för partiet framförde en annan åsikt vilket tyder på en spricka mellan partielit och folk som kunde utnyttjas av högerpopulistiska krafter. Katoliker och protestanter, som i många andra sammanhang har olika

uppfattningar, röstade i lika hög grad för förbudet. Däremot röstade andra religiösa minoriteter emot. Slutligen de med högre utbildning röstade emot förbudet i mycket större utsträckning än de med låg.

I Nederländerna undersöktes ungdomars attityder gentemot muslimer och islam. Resultatet visade att negativa bilder av islam (hot mot säkerhet och värdegrund från muslimer och islam) samt en mycket stark identifiering med den egna nationella gruppen förklarade i hög grad negativa attityder gentemot muslimer och islam. Direktkontakt med muslimer och positiva erfarenheter av muslimer och islam minskade negativa attityder.

En undersökning baserad på en meta-analys av 64 opinionsmätningar genomförd mellan 2007 och 2010 för Storbritannien, visar

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

att 20 till 75 procent av befolkningen hyser fördomar mot muslimer och islam. Dessutom ökar fördomarna något över tid även om de är färre än i flera andra europeiska länder. Man anser att muslimer integreras långsammare än andra religiösa grupper, är mindre patriotiska, och ibland anses de vara mer benägna att dras till extremism. Proportionellt står oftare män, äldre, personer i lägre sociala grupper och konservativa väljare för dessa åsikter.

Slutligen finns det en rad enkäter gjorda i Sverige som fokuserar på antingen vuxna eller ungdomar. Resultat för vuxnas attityder gentemot muslimer och islam kommer främst från Integrationsbarometern (2005 och 2006) och Mångfaldsbarometern (2005–2010). Resultaten visar att kvinnor, yngre personer, stadsbor, personer med högre utbildning är mer positivt inställda till muslimer och islam. Sammanlagt visar dessa studier att attityderna är stabila över tid. Forum för levande historia (2003 och 2009) har genomfört studier om gymnasieungdomars attityder gentemot muslimer och islam och de visar att ungdomar som dras till högerpopulistiska partier har islamofoba attityder. Även ungdomar med stereotypa åsikter om könsroller och negativa uppfattningar om samhället i allmänhet har oftare negativa attityder gentemot muslimer och islam. Dessutom är högre betyg, högre socio-ekonomisk bakgrund, kontakt med muslimer samt om man är född utanför Europa sammankopplat med positivare attityder gentemot muslimer och islam. Slutligen, för killar har strukturella faktorer mer betydelse än för tjejer, till exempel korrelerar högre arbetslöshet i en kommun och fler invandrare boende i kommunen, med högre nivåer av negativa attityder bland killar.

En stor mängd studier har granskat hur islam presenteras i utbildningsmaterial, nyhetsmedier och politisk debatt. Ett återkommande resultat är att islam och muslimer präglas mer av föreställningar som utgår från den som beskriver snarare än från de som beskrivs. Islam och muslimer sammankopplas med våldsamheter, kvinnoförtryck, aggressiv mission och en allmänt bakåttävande hållning i många frågor. Eftersom kompletterande bilder eller motbilder sällan ges, blir representationen ensidig (oavsett sanningsinnehållet i det som presenteras). I Johan Catos avhandling (2012) studeras svensk offentlig politik och hur man där behandlar frågor om islam och muslimer. Cato visar att det sker en svängning 1989 från att man tidigare bara talar om muslimer i förhållande till religiösa frågor (som religiös slakt) medan man efter det allt oftare talar om muslimer som en mer eller mindre sammanhållen grupp som går att generalisera om även i frågor som inte rör religion. Etniska och nationella kategorier ersätts i hög grad med ordet muslimer. Efter hand börjar man tala om islamister och muslimer där den förra kategorin ses som djupt problematisk och reaktionär medan den senare presenteras som villig att integreras och delta i det svenska samhället. Motsvarande förändringar kan man se i journalistik. En amerikansk forskare, Mahmood Mamdani, har påpekat att muslimer idag indelas i en konstlad uppdelning mellan goda och onda muslimer, en observation som delvis stämmer in på svensk politik och journalistik även om det finns gott om motröster. Andra har granskat bilden av muslimer och islam i romaner och filmer och analysen pekar åt samma håll. Fördomar snarare än erfarenheter samt nidsbilder snarare än nyanser bestämmer i hög grad vilken roll islam eller muslimer ges i fiktionen.

Men presentation i medier är en sak. En annan är den diskriminering som sker i muslimers vardag. Det är, föga förvånande, framför

allt muslimer som enkelt identifieras som muslimer som utsätts för diskriminering. På gator och torg är det således framför allt kvinnor med muslimsk själ som bemöts illa. En studie från Malmö visar att oron för att bli utsatt för nedsättande kommentarer och behandling hindrar en del muslimska kvinnor som bär själ från att bege sig till stadens centrum. Men även unga vuxna som inte bär några tecken på att vara muslimer kan berätta om händelser där de utsätts för verbala och ibland fysiska attacker för att de antas vara muslimer ofta i en kombination med antaganden om deras etniska eller nationella ursprung. En konsekvens av påhoppet är att många muslimer väljer att praktisera sin religion privat.

Journalister och forskare har belagt med hjälp av riggade jobbansökningar och intresseanmälningar till lägenheter att personer med muslimska namn eller möjligen svåruttalade utländska namn mer sällan får arbetsintervju- och lägenhetserbjudande. Detta drabbar givetvis inte alla dagligen. Tvärtom handlar det ofta om enstaka händelser där förövarna ofta är okända, berusade, äldre eller ganska små barn i skolåldern. Men det är tillräckligt vanligt för att tala om en utspridd vardagsrasism.

I flera intervjuundersökningar som dokumenterar vardagsrasism framgår tydlig att många muslimer utsätts åtminstone verbalt men att man lär sig att "ta det" då man ser litet mening med att anmäla.

Det är framför allt vandalisering och hot som riktar sig mot moskéer och föreningslokaler som anmäls. Av Brås statistik framgår det att den vanligaste islamofoba brottsplatsen är en moské och att handlingen utförs på avstånd av en okänd gärningsman.

Sedan 2005 har en ny form av konspirationsteorier om islam spritts framför allt via internet men också i medierna. Europeiska populistiska partier har gjort gemensam sak med amerikanska civilisationskritiker och valt islam som symbol för det mest

främmande och hotande. Ett centralt temaord är Eurabia (ett arabiserat Europa) som sägs uppstå i en kombination av muslimsk-arabisk migration och politisk-ekonomisk dominans. Genom att driva en onyanserad och konspiratorisk kritik mot islam som sedan sammankopplas med muslimer kan populisterna driva kampanjer mot just muslimer. Men genom att kritiken riktas mot en religion (vilket är och bör förbli lagligt) blir kampanjerna inte hets mot folkgrupp.

Sedan islamofobi började studeras för 15 år sedan har dess uttrycksformer både förändrats och breddats. Attityder, diskrimineringsmönster och politiska behov påverkas över tid. I centrum för islamofobi finns det rasistiska och xenofobiska grundantagandet så skickligt beskrivet av sociologen Zygmunt Bauman som "att människan är innan hon handlar, ingenting hon gör kan förändra vem hon är." Detta tänkande kombinerat med ett grupptänkande där människor blir kollektiv är den inre motorn för att avfärda en enskild utan kunskap om individen. I detta avseende skiljer sig inte islamofobi från andra former av rasism och xenofobier. Men dess specifika fördomar och uttrycksformer ser annorlunda ut än till exempel antisemitismens. Ibland spelas antisemitism och islamofobi ut mot varandra som om båda inte kan existera samtidigt och vara samtida problem. De har olika uttrycksformer, men varje anständig anti-rasism bör verka emot dessa oavsett vem som ligger bakom fördomar och diskriminerande handlingar.

Pieter Bevelander är professor i internationell migration och etniska relationer. **Jonas Otterbeck** är docent i islamologi.

En attitydfråga

Främlingsfientlighetens orsaker är flera och samverkar. Vilka attityder man har till invandrare påverkar ens agerande och ideologi, men inte hela tiden och inte alltid på sätt som är lätta att förutsäga.

Av Andrea Bohman, Maureen A Eger och Mikael Hjerm

Många anser att integrationen har misslyckats. Invandrare i Sverige deltar inte bara i mindre utsträckning på arbetsmarknaden och har lägre lönennivåer, de är också mindre delaktiga i den politiska debatten, bor i mindre välmående områden och har mer hälsoproblem än den infödda befolkningen. Det finns ingen enkel förklaring till denna situation, men vi kan urskilja ett antal faktorer som forskning har visat påverkar integrationen. Medan sådana nationella institutioner som välfärdsstaten påverkar människors erfarenhet i alla länder, fungerar de för invandrare som förbindelse-länken för att orientera sig i ett nytt land. Att lära känna och anpassa sig till nya lagar, föreskrifter och byråkratiska regelverk är viktigt för vardagslivet, eftersom dessa faktorer i sista hand bestämmer invandrades möjligheter.

En inklusiv invandrings- och integrationspolitik är likaså betydelsefull, då integrationen vilar på tillgång till arbetsmarknaden och delaktighet i samhällslivet. Det humankapital (det vill säga den utbildning, expertis och kunskap) som invandrare förfogar över när de kommer till landet påverkar naturligtvis också möjligheterna till integration. Slutligen är den allmänna opinionen i fråga om invandrare och det politiska samtalet kring invandring centrala för integrationen. Främlingsfientliga uppfattningar – vare sig det handlar om subtil partiskhet eller öppen diskriminering – kan undergräva integrationen på två viktiga sätt. För det första kan diskriminering förhindra aktivt deltagande på arbetsmarknaden. För det andra kan främlingsfientliga uppfattningar minska invandrades motivation att delta i samhällslivet. I slutändan undergräver dessa negativa attityder den tillit mellan människor och olika grupper som är så central för fungerande liberala demokratier.

Givet att attityderna till invandrare och invandring påverkar möjligheterna till integration är de viktiga att förstå. Lyckligtvis finns det mycket forskning som hjälper oss att förklara vad sådana attityder härrör ur. En av de viktigaste insikterna hittills är att faktorerna som förklarar främlingsfientliga attityder är mer eller mindre universella.

De faktorer som bidrar till invandrarfientliga uppfattningar är med andra ord desamma i Sverige som i USA eller Portugal. Även om mycket av den tidiga forskningen på området utfördes i USA, för att förstå vita amerikaners attityder till afroamerikaner, har de

flesta av dessa studier de senaste decennierna replikerats på många håll i världen – och särskilt i Europa.

Låt oss alltså titta på vad vi vet om de variabler som bestämmer främlingsfientliga uppfattningar. Först och främst visar den sociologiska forskningen otvetydigt att utbildning är ett mycket bra medel mot främlingsfientliga attityder. I allmänhet gäller att ju mer utbildning man har (mätt i antal studieår eller examina), desto mindre sannolikt är det att man hyser negativa attityder till invandrare. Intressant nog är det inte klart exakt varför längre utbildning minskar främlingsfientliga uppfattningar. Det finns emellertid fyra tänkbara orsaker. Den första förklaringen är okomplicerad: självurval. Med andra ord, de personer som stannar i skolan längst och tar högre examina är personer som redan hyser toleranta attityder eller kosmopolitiska värderingar.

Den andra tänkbara mekanismen som kan ligga bakom den tydliga relationen mellan utbildning och främlingsfientliga uppfattningar är kognitiv utveckling. När studenter bedriver universitetsstudier och tar högre examina utvecklar de färdigheter såsom abstrakt tänkande och förmåga att analysera komplexa fenomen. Studenter är därför mindre benägna att förlita sig på stereotyper och alltför enkla förklaringar, varför de också är mindre benägna att ogilla människor bara för att de uppfattas höra till en främmande grupp.

Den tredje tänkbara mekanismen är socialisation. Utbildningssystemet är delvis ansvarigt för barns socialisation och eftersträvar därför att lära ut grundläggande sociala värden, vilka kan omfatta jämlikhetssträvan, social rättvisa och respekt för etnisk mångfald. Forskning visar att utbildning inriktad på mångkulturalism och andra teman relaterade till främlingsfientliga attityder är effektiv när det gäller att minska sådana negativa attityder. Vi vet alltså att det är möjligt att lära elever tolerans.

Den fjärde möjligheten tar in normer och undvikande av sociala sanktioner. Vad detta innebär är att personer med högre utbildning inte nödvändigtvis värdesätter mångfald eller social rättvisa, men likväl har lärt sig att vara försiktiga med att uttrycka sig intolerant. En önskan om social acceptans fungerar alltså som motiv för att inte uppträda fördomsfullt eller formulera negativa uppfattningar om invandrare. Tidigare forskning har funnit att de tre första mekanis-

>>

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

Religionens inverkan på främlingsfientlighet är komplex.

FOTO: ANDERS GOOD/IBL BILDBYRÅ

merna har en viss förklaringskraft, medan det finns föga empiriskt stöd för hypotesen om social acceptans.

Forskning visar också att socioekonomisk ställning har betydelse för främlingsfientliga attityder. Enligt den så kallade grupphotsteorin, den dominerande förklaringen till fördomar, är främlingsfientlighet en reaktion på ett upplevt hot från en främmande grupp, beroende på konkurrens mellan olika grupper om knappa resurser som politisk makt, jobb eller sociala förmåner. Därför förväntas de främlingsfientliga attityderna öka när infödda upplever att deras intressen hotas genom närvaron av invandrare. Men hur starkt hotet eller den förmodade konkurrensen upplevs av olika individer beror på deras plats i den sociala strukturen. Reaktionerna skiljer sig åt mellan olika sociala klasser alltefter deras utsatthet och i vilken utsträckning de konkurrerar med invandrare om jobb och andra ekonomiska resurser.

En tredje faktor för att förutsäga främlingsfientlighet är ålder. Forskning visar att yngre åldersgrupper är mindre benägna att hysa negativa attityder i fråga om invandrare. Orsaken till detta kunde vara att de främlingsfientliga uppfattningarna ökar med åldern, kanske relaterat till en ökad upplevelse av hot hos dem som gått i pension och blivit mer beroende av välfärdsstaten. En mer gångbar förklaring är att individuella attityder tenderar att vara ganska stabila genom livet och att den äldre generationen i allmänhet har samma attityder i dag som de hade när de var unga. Personer som växte upp i äldre tider har haft mindre erfarenhet av invandring och etnisk mångfald, och har kanske inte utvecklat positiva attityder mot någondera. Det är viktigt att notera att detta inte innebär att tolerans eller uppskattning av mångfald automatisk kommer att öka med tiden. Människor påverkas av tidsandan. Med tanke på de valframgångar som uttalat främlingsfientliga partier på högerkanten haft över hela Europa, är det helt rimligt att vänta sig att dessa yngre generationer kommer att vara mindre toleranta än sina föräldrar.

En fjärde faktor är religion, men religiositetens inverkan på främlingsfientliga attityder är mer komplex. Amerikansk forskning har visat att starkt troende individer har starkare främlingsfientliga attityder än andra. Detta resultat uppfattas vanligen som en paradox, eftersom religiösa personer (läs kristna, då alla tidiga studier fokuserade på denna grupp) borde vara mindre främlingsfientliga, givet att detta stämmer bättre med den kristna traditionens läror. Bilden kompliceras ytterligare av det faktum att korrelationen mellan religiositet och främlingsfientlighet i den amerikanska kontexten tycks minska (det vill säga skillnaderna i attityd mellan religiösa personer och andra är mindre i dag än de varit under tidigare decennier). Därtill kommer att relationen mellan religiositet och främlingsfientlighet inte är densamma världen över. Snarare verkar den variera från land till land, så att korrelationen i vissa länder i själva verket är negativ. I till exempel Sverige är religiösa personer mindre benägna att vara fördomsfulla än de som inte hyser någon religiös övertygelse.

Psykologisk forskning finner också en relation mellan särskilda personlighetsdrag och främlingsfientliga uppfattningar. Personer med en inre förkärlek för hierarkier och stark vördnad för regler sägs ha en auktoritär personlighet. Individer med denna personlighetstyp tenderar också att uttrycka motvilja och fientlighet mot invandrare och andra minoritetsgrupper. Det senare kommer kanske inte

som någon överraskning, med tanke på att psykologiska dispositioner som medkänsla, flexibilitet och öppenhet för förändring också är effektiva motmedel mot främlingsfientlighet. Forskning visar att både natur och miljö påverkar en människas personlighetsdrag. Attityderna bland föräldrar och jämnåriga påverkar vad ungdomar lär sig att värdesätta och hur de uppträder, och barn med toleranta föräldrar tenderar själva att vara mer toleranta. Men även om det fortfarande är en omdiskuterad fråga i vilken grad sådana personlighetsdrag är genetiskt bestämda, vet vi att de är mycket stabila över tiden.

En sista viktig faktor för främlingsfientlighet är faktiska erfarenheter av invandrare och medlemmar av främmande etniska grupper. Forskning visar att kontakt med människor från andra etniska grupper minskar bruket av stereotyper och i slutändan minskar främlingsfientliga uppfattningar. Alla former av kontakt är emellertid inte likvärdiga, eftersom ytlig kontakt mellan medlemmar av olika grupper, särskilt i miljöer där konkurrensen är stor, kan leda till konflikt och bara förvärra negativa attityder. Positiva resultat är mest sannolika när den sociala interaktionen är meningsfull. När det handlar om att minska främlingsfientlighet är vänskap alltså bättre än ytlig interaktion. Därtill kommer att kontakter i situationer där personerna har jämlik status och arbetar för ett gemensamt mål har större sannolikhet att minska konflikter och negativa attityder mellan grupper. Betydelsen av jämlik status och institutionella sanktioner är kanske lättast att förstå utifrån ett extremt exempel som apartheid. Även om det förekom meningsfulla sociala interaktioner mellan vita och svartasydafrikaner under apartheidtiden, hade de individer som möttes vanligen inte jämlik status i situationen. Eftersom rassegregeringen var institutionellt sanktionerad, ledde sådana möten inte automatiskt till minskade nivåer av främlingsfientlighet.

Nyare forskning visar likväl att de flesta former av kontakt är bättre än ingen interaktion alls. Bättre förutsättningar innebär större utsikter till att de främlingsfientliga attityderna ska minska, men interaktion har ofta positiva effekter även när sådana förutsättningar saknas. En kritik av kontakthypotesen har att göra med orsakssambandets riktning. Det är möjligt att bara personer som redan är toleranta faktiskt utvecklar vänskaper med personer av annan etnisk bakgrund. Forskning visar emellertid att medan personer som är öppna för vänskaper utanför sin egen etniska grupp är mer benägna att eftersträva social interaktion med invandrare, har kontakten som sådan en oberoende effekt på främlingsfientliga attityder.

Det finns ingen automatisk koppling mellan attityder och beteende, men attityder ökar sannolikheten för att handla om möjlighet ges. Kopplingen mellan attityder och handling är beroende av kontexten, vilket innebär att inte ens en extremt rasistisk individ kommer att omsätta sina attityder i handling om hon inte ges tillfälle till det. Främlingsfientliga attityder är också korrelerade med nationalism och politisk konservatism. Det är naturligtvis svårt att veta om främlingsfientliga attityder leder till sådana hållningar och ideologier eller om det omvänt är de senare som leder till främlingsfientlighet. Likväl visar forskning att främlingsfientlighet är den kanske viktigaste faktorn när det gäller att förutsäga vem som röstar på ett radikalt högerparti. Känslor är också en viktig del i ekvationen, för ju starkare kopplingen mellan attityder och känsla är, desto troligare

”Med tanke på de valframgångar som uttalat främlingsfientliga partier på högerkanten haft över hela Europa, är det helt rimligt att vänta sig att dessa yngre generationer kommer att vara mindre toleranta än sina föräldrar.”

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

Utbildade är mer toleranta – Lunds universitet.

FOTO: MIKAEL RISEDAL

är det att någon kommer att handla utifrån sin övertygelse. En tolerant person som känner mycket starkt för jämlikhet mellan etniska grupper är alltså mer benägen att handla på grundval av sin attityd än en person som är lika tolerant men inte känner lika starkt i frågan. Relaterad forskning visar att de mest extrema attityderna ofta förekommer hos män, och brottsstatistiken visar att män ligger bakom merparten av det våld som riktas mot invandrare och minoriteter. För att sammanfatta: attityder påverkar handlandet, men inte hela tiden och inte alltid på sätt som är lätta att förutsäga.

Den fundamentala frågan här är förstås: Hur kan vi minska främlingsfientligheten? Forskning pekar på att högre utbildning, mångkulturell fostran och ökade möjligheter till positiv, meningsfull social interaktion mellan olika etniska grupper kan vara en bra början. När det gäller kontakter mellan olika grupper är det viktigt att det finns institutioner som underlättar meningsfull interaktion. Om sådana institutioner inte existerar, finns det alltid en risk att infödda ser invandrare som hot i stället för som människor att samarbeta eller utveckla vänskap med. Utbildningsinstitutioner är viktiga inte bara för att lära ut värden som tolerans av mångfald och social rättvisa, utan också för att underlätta sådana positiva interaktioner. När konflikter ändå uppträder, hänger deras lösning i stor utsträckning på typen av konflikt. Konflikter om idéer bör lösas genom debatt och diskussion, medan intressekonflikter bör lösas genom medling.

Människans kognitiva struktur driver oss att klassificera föremål och människor i olika kategorier, i strävan att göra en komplex värld begriplig. För att värna vår självkänsla och våra individuella intressen ligger det också i vår natur att gynna den kategori som vi själva känner oss tillhör. Men kategorierna (åtminstone de mänskliga) är inte givna. Det är inte självklart att människor ska kategoriseras i särskilda etniska grupper, liksom inget säger att sådana kategoriseringar är bättre än andra. Vi tenderar att göra dessa kategoriseringar på basis av de drag som är mest framträdande. Invandring till Europa och därav följande etnisk mångfald har gjort etnisk tillhörighet och nationalitet till framträdande drag, och lett många att dela upp Europa i "vi" och "dom". Experimentell forskning i små grupper har lärt oss att "avkategorisering" är möjligt – att gränserna mellan olika grupper kan minska i betydelse när skillnaderna (verkliga eller inbillade) blir mindre framträdande. Allt detta är positivt, men kan inte automatiskt omsättas i politiska program. Likaså är det oklart hur insikter som dessa kan överföras till samhället som helhet; men att börja arbetet i skolorna är ingen dålig idé.

Andrea Bohman är doktorand vid sociologiska institutionen Umeå universitet.

Maureen A Eger är amerikansk sociolog som för tillfället arbetar i Sverige.

Mikael Hjerm är professor i sociologi vid Umeå universitet och forskar om främlingsfientlighet och nationalism.

Europa tycker olika

Jämfört med andra europeiska länder har Sverige låg främlingsfientlighet och är positivt till invandring.

Av Andrea Bohman, Maureen A Eger och Mikael Hjerm

Upptäckten att främlingsfientlighet varierar mellan länder, likväl som mellan andra geografiska områden är relativt ny. I spåren av denna upptäckt följer också ett delvis nytt forskningsområde som försöker förklara dylika skillnader. Jämfört med andra europeiska länder visar Sverige uppförandevis låga nivåer av främlingsfientlighet, och även när det gäller andra attityder som till exempel jämställdhet och homofobi framstår Sverige som ett relativt tolerant land. Forskningen kring kontextuella förklaringar ger oss viktig kunskap om varför främlingsfientligheten varierar mellan länder, men också stor anledning att vara uppmärksam på konsekvenserna av den senaste tidens ekonomiska och politiska utvecklingar i Europa.

Data från European Social Survey visar tydligt att attityderna till invandring och invandrare i Europa varierar. Figur 1 visar negativa attityder till invandring och figur 2 visar attityder till invandrare i 26 europeiska länder 2010, på en 100-gradig skala där högre siffror indikerar mer negativa attityder. Dessa data avslöjar att européer i genomsnitt hyser mer negativa attityder till invandring än till invandrarna själva; likväl finns det en stark korrelation mellan attityderna. Grekerna, till exempel, är mest negativa till invandring och invandrare, medan svenskar i allmänhet välkomnar invandring, liksom de är jämförelsevis positiva till invandrades inverkan på landet. Det senare är förstås glädjande, men vi måste komma ihåg två saker. För det första att främlingsfientliga attityder bara är en betydelsefull faktor bland andra när det gäller integration. Till exempel är invandrades chanser att få ett jobb i Sverige, jämfört med majoritetsbefolkningen, lika dåliga som för invandrare i andra länder med högre nivåer av

negativa attityder. För det andra att siffrorna är relativa vilket betyder att främlingsfientlighet inte kan negligeras i till exempel Sverige bara för att nivåerna är något lägre än i andra länder då det finns främlingsfientlighet här precis som i andra länder.

Dessa siffror väcker naturligtvis viktiga frågor. Varför uttrycker till exempel greker i allmänhet mer negativa attityder till invandrare än briter, fransmän, tyskar eller nederländare? Varför är finländarna mest emot invandring av de nordiska länderna, medan svenskarna har minst negativa attityder i hela Europa? Under de senaste 10–15 åren har intresset för kontextuella förklaringar av fördomsfulla attityder därför ökat. En möjlighet är att variationen mellan olika länder är relaterad till variation i viktiga individuella drag. Högre utbildning är till exempel ett motmedel mot främlingsfientliga uppfattningar, vilket innebär att vissa av skillnaderna mellan länder är relaterade till den varierande utbildningsnivån i olika länder. Men fördelningen av betydelsefulla individuella faktorer mellan olika länder varierar inte så starkt att den kan förklara mer än smärre skillnader mellan länder. I stället verkar det handla om något som utspelar sig utanför individen själv. Denna insikt har lett forskare att undersöka ett antal tänkbara kontextuella förklaringar till de observerade skillnaderna, såsom effekterna av ekonomiska och politiska förhållanden, antalet invandrare och så vidare. Därmed har man fått ökad kunskap om hur vissa kontexter kan antingen förstärka eller mildra negativa attityder till medlemmar av andra etniska grupper.

Jämförande forskning har i hög grad inriktats på hur minoritetsbefolkningens storlek inverkar på fördomar. De senaste åren har många studier testat hypotesen att höga nivåer av invandring och

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

En man med matpåse går förbi Gyllene grynings banér i Aten. Under påskfirandet delade partiet ut mat uteslutande till greker.

FOTO: FOSPHOTOS/SCANPIX

större minoritetsbefolkningar leder till ökad fördomsfullhet. Medan detta antagande i stort sett stöds av amerikansk forskning om vita amerikaners attityder till afroamerikaner (men inte vid mätning av vita amerikaners attityd till exempelvis invandrade latinamerikaner), är resultaten av de europeiska studierna långt mer tvetydiga. Det verkar som om invandrarbefolkningens storlek har en viss betydelse för attityderna till invandrare i Europa, men resultaten pekar i olika riktningar. I vissa fall är en stor invandrad befolkning förknippad med låga nivåer av fördomar, i andra fall är befolkningens storlek korrelerad med höga nivåer av främlingsfientlighet. Även om det inte är känt var omslagspunkten ligger, hävdar samhällsvetare att invandringen skapar möjligheter inte bara för konflikter, utan också för vänskaplig social interaktion och samarbete, något som i slutändan kan minska förekomsten av stereotyper och fördomar. Nyare forskning pekar på att invandrarbefolkningens storlek också samverkar med andra omständigheter vid skapandet av attityder, till exempel med den ekonomiska situationen i landet.

Forskning visar nämligen att ekonomiska förhållanden spelar en roll för främlingsfientliga attityder. Människor är i allmänhet något mer benägna att hysa fördomsfulla attityder i länder eller andra geografiska områden med låg BNP eller hög arbetslöshet, eller i tider när de ekonomiska förhållandena försämras, som vid en recession. Denna relation kan bäst förklaras utifrån grupphot teorin. Enligt denna teori är fördomar en konsekvens av upplevd konkurrens mellan invandrare och infödda om knappa resurser, såsom jobb eller sociala förmå-

ner. Därför förväntas fördomsfullheten öka när de infödda känner att deras ekonomiska intressen hotas genom närvaron av invandrare. En svag ekonomi eller försämrade ekonomiska möjligheter förväntas alltså förstärka känslor av hot bland de infödda.

Det är viktigt att notera att hotet inte måste vara personligt (det vill säga det behöver inte vara det egna arbetet som hotas). Känslan av att den egna gruppen hotas av närvaron av en främmande grupp räcker ofta för att ge upphov till negativa attityder. Reaktionerna på kontextuella omständigheter varierar emellertid. Till exempel är infödda i en lägre socioekonomisk ställning mer benägna att uttrycka främlingsfientliga uppfattningar i tider av hög arbetslöshet än infödda med högre socioekonomisk status. Det beror på att de tenderar att ha en mer utsatt position på arbetsmarknaden, där de oftare än sina motsvarigheter med hög socioekonomisk status måste konkurrera med invandrare om jobb.

Forskning har också funnit att ett negativt politiskt klimat, med främlingsfientlig retorik och restriktiv invandringspolitik, är relaterat till högre nivåer av främlingsfientlighet. En förklaring är att negativ politisk retorik framhäver närvaron av invandrare och aktiverar känslor av ekonomiskt, politiskt och/eller kulturellt hot. Om politiker ägnar föga eller ingen uppmärksamhet åt frågor som har att göra med invandring och invandrare, visar de att företeelsen är av mindre betydelse. Om sådana frågor i stället har en framskjuten ställning i landets politiska samtal, kan synliggörandet och framhållandet av invandrare utlösa känslor av hot hos den infödda befolkningen. En negativ retorik kan också ha funktionen att legitimera negativa attityder mot främmande grupper och därmed öka sanno- >>

Medlemmar i det ungerska högerextremistiska partiet Jobbik i Budapest.

FOTO: LAZLO BALOGH

likheten att individer kommer att uttrycka eller handla utifrån sina åsikter. Hittills har vi inte lyckats mäta några egentliga effekter på de främlingsfientliga attityderna av den framväxande radikala högern i Europa. Likväl är det en uppenbar källa till oro att negativa formuleringar kring invandrare och invandring ökar både från de radikala högerpartierna och från etablerade politiska partier, som inslag i en strategi för att vinna röster från de nya partierna.

Det senare kan potentiellt påverka attityder gentemot invandrare i negativ riktning.

Religiösa kontexter verkar också ha en viss relevans för främlingsfientlighet – åtminstone bland troende. Huruvida de troende i Europa är mer eller mindre fördomsfulla beror delvis på religionens ställning i landet. I länder där religionen spelar en mer framträdande roll, i termer av antalet troende och relationen mellan stat och religion, tenderar troende till exempel att vara mer främlingsfientliga. Religionens inverkan kan troligen kopplas till social sammanhållning, där en mer etniskt baserad social sammanhållning tenderar att leda till mer främlingsfientliga attityder. Det vill sä-

”Med andra ord: där en nations självförståelse är mindre exkluderande, tenderar nivån av främlingsfientlighet att vara lägre.”

ga att i länder där idén om ”vi, folket” är starkare knuten till majoritetskulturen, tenderar nivån av främlingsfientlighet att vara högre än i länder där denna idé inte är lika starkt knuten till en etnisk självförståelse. Med andra ord: där en nations självförståelse är mindre exkluderande, tenderar nivån av främlingsfientlighet att vara lägre.

Vi har tagit upp ett antal faktorer som kan förklara delar av de skillnader mellan länder som kan observeras. De förklarar dock inte fullt ut de landsskillnader som vi sett ovan. Följaktligen verkar det finnas andra faktorer som vi ännu inte undersökt som är av betydelse. Det är inte helt lätt att spekulera i vilka dessa är, men sannolikt skall den historiska betydelsen inte underskattas. Alltså att nivåer av främlingsfientlighet i olika länder hänger samman med landets historia, där traditioner av invandring, öppenhet och så vidare sannolikt är av betydelse.

En viktig fråga i samband med skillnaderna mellan olika länder är om de främlingsfientliga attityderna ökar eller minskar över tiden. Svaret beror på tidsperspektivet. Om vi tittar på en längre tidsperiod, säg de senaste 50 eller 100 åren, är svaret klart: de främlingsfientliga uppfattningarna minskar. Men om vi studerar en kor-

FRÄMLINGSKAP OCH TOLERANS

tare tidsperiod, som de senaste tio åren, kan bilden bli en annan, givet sådana förändringar som populistiska partiers ökande valframgångar, recessionen i eurozonen och så vidare, vilka alla är faktorer som kan inverka negativt på utvecklingen av främlingsfientlighet. I offentliga debatter hävdas det ibland att sådana åsikter är på uppgående, särskilt med hänvisning till de senaste årens valframgångar för populistiska högerpartier som Nationella fronten i Frankrike, Jobbik i Ungern, Gyllene gryning i Grekland, Sannfinländarna i Finland och Sverigedemokraterna i Sverige. Dessa partier har uttalat främlingsfientliga politiska program, och de flesta länder ha fått se en ökad andel av befolkningen rösta på dem. Samtidigt visar undersökningar av europeiska attityder små förändringar i de främlingsfientliga uppfattningarna de senaste åren.

Den senaste tidens politiska utveckling kan alltså te sig motsägelsefull. Hur kommer det sig att populistiska partier på högerkanten har ryckt fram så pass starkt i europeiska val, samtidigt som nivån av främlingsfientlighet förblir i stort sett densamma? En förklaring är förstås att människor som hyser främlingsfientliga attityder i allt högre grad röstar utifrån sin ståndpunkt ifråga om invandring och integration. Och dessa partiers valframgångar gör dem till ett alltmer realistiskt alternativ för väljare. Forskningen pekar också på att frågor om kultur och nationalism har ökat i betydelse, samtidigt som de traditionella partierna har konvergerat mot mitten, vilket lämnar begränsat utrymme för väljare att göra sin röst hörd då partierna erbjuder mindre variation.

Det är viktigt att notera att främlingsfientlighet inte är det enda skälet till att människor röstar på populistiska högerpartier, även om det är mycket sällsynt att dessa negativa attityder inte är ett direkt motiv för röstbeteendet. Radikala högerpartier bidrar inte ba-

ra till ett politiskt klimat som är avvisande mot invandrare, utan deras framgång kan också innebära en mindre inklusiv integrationspolitik i framtiden. Dessa partiers framgång påverkar med andra ord utsikterna till integration både direkt och indirekt via den allmänna opinionen. Att attityderna gradvis har förbättrats med tiden är ingen garanti för att denna trend kommer att fortsätta – särskilt inte när de yttre omständigheterna förändras.

Även om vi hittills inte har observerat någon allmän ökning av främlingsfientliga attityder är fortsatt forskning om främlings-

fientlighet väsentlig. Inte minst med tanke på den fortsatta invandringen till Europa, aktuella nivåer av etnisk mångfald, radikala högerpartiers framryckningar och den ekonomiska kris som Europa genomgår. Därtill kommer att kontextuella förklaringar till skillnader mellan länder fortfarande är ett ganska nytt forskningsfält. Om vi till detta lägger det faktum att de tänkbara orsakerna är svåra att mäta, till exempel den historiska bakgrundens betydelse, förstår vi att vi inte har alla förklaringar till de observerade skillnaderna.

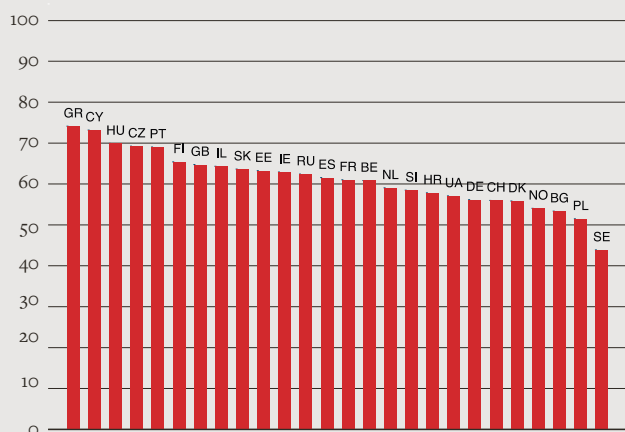
Främlingsfientlighet har länge setts som en företeelse som bidrar till antisocialt beteende på individnivå och sociala oroligheter på samhällsnivå. Främlingsfientlighet undergräver tillit, solidaritet och samhällsengagemang, som är så centrala för fungerande liberala demokratier. En ökad förståelse av främlingsfientliga attityder är nödvändig för att öka möjligheterna till förbättrad social och ekonomisk integration av invandrarna i Europas alltmer multietniska samhällen.

Andrea Bohman är doktorand vid sociologiska institutionen Umeå universitet.

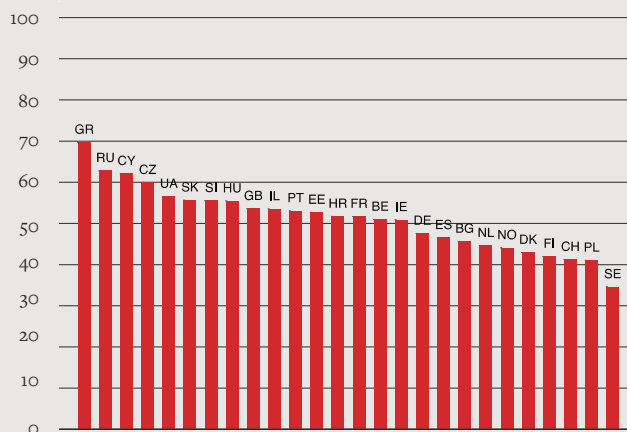
Maureen A Eger är amerikansk sociolog som för tillfället arbetar i Sverige.

Mikael Hjerm är professor i sociologi vid Umeå universitet och forskar om främlingsfientlighet och nationalism.

Figur 1
Negativa attityder till invandring

Figur 2
Negativa attityder till invandrare

Attityder till invandring och invandrare i 26 europeiska länder 2010, på en 100-gradig skala där högre siffror indikerar mer negativa attityder.

Författaren och journalisten **David Goodhart** fruktar att den stora invandringen skapar ett segregerat Storbritannien och en försvagad solidaritet med välfärdsstaten. Politikerna, säger han, måste uppmuntra till en vidgning av den nationella identitetens innehåll.

Av Mats Wiklund

”Vi lever i skilda världar”

Mina första riktiga minnen av Storbritannien är från början av 1970-talet och vad som etsat sig fast är strejkerna som tycktes pågå för jämnat. Ibland bildade sopsäckarna stinkande berg, ibland slocknade plötsligt belysningen på ett varhus, ibland gick inte tågen. Öknamnet ”the sick man of Europe” var inte oförtjänt.

Som man bäddar får man ligga och Labourpartiets och facket destruktiva symbios hade stor del i frambringandet av motreaktionen Margaret Thatcher. De konservativa kunde sedan styra i arton år innan Tony Blair tog över med en dagordning som inte andades ett ord om socialism och garanterade att Thatchers marknadsekonomiska reformer skulle bestå. Med undantag av kriget mot Irak kännetecknas Blaireran av en relativ harmoni i samhällsutvecklingen och väljarkåren. Ekonomin gick bra och de sociala spänningarna från 1980-talet minskade. Storbritannien framstod som något av ett föredöme för övriga Europas socialdemokrater med sin ”tredje väg”.

Men så kom den ekonomiska krisen 2008 och med ens tycks den gamla dåliga tiden, om än inte strejkerna, vara tillbaka. Koalitionsregeringen med konservativa och liberaler genomdriver omfattande nedskärningar i offentliga verksamheter samtidigt som den ekonomiska tillväxten är näst intill obefintlig. Stämmningsläget har också svängt dramatiskt under de senaste två åren. Inte överraskande har förtroendet för de etablerade partierna sjunkit. Labour leder visserligen i opinionsmätningarna men väljarna misstror partiets ekonomiska politik

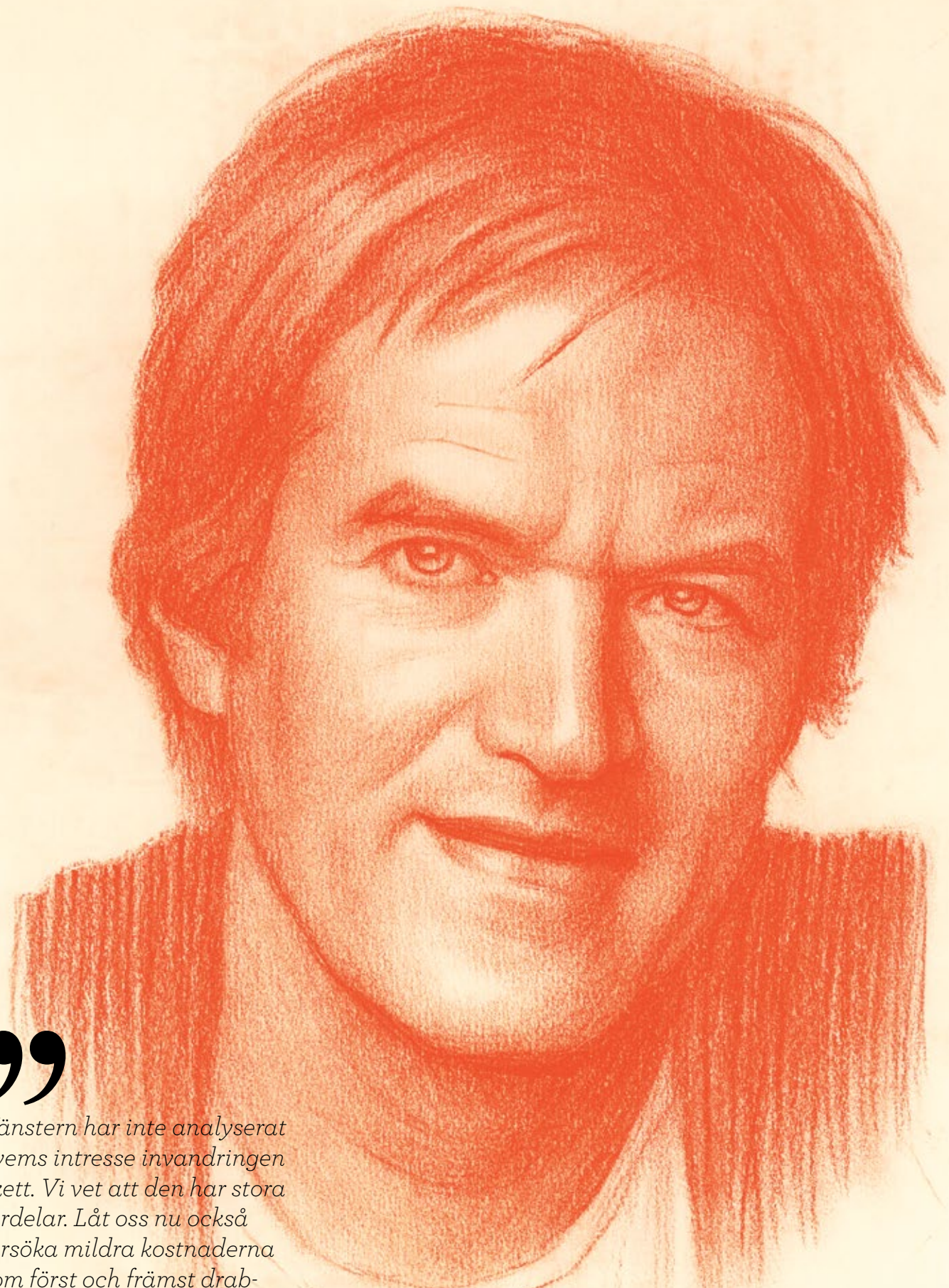
och dess nye partiledare Ed Miliband anses inte vara av rätta virket för 10 Downing Street. Samtidigt ansetts premiärminister David Cameron och de konservativa från höger av Ukip som gjorde sensationellt bra ifrån sig i lokalvalen i början av maj. Partiets stora fråga är EU-motståndet och kravet att Storbritannien lämnar in sin utträdesansökan. För bara några månader sedan talade Cameron och andra ledande konservativa om Ukip som ”clowner”. Nu är tonläget annorlunda och den konservative partiledaren pressas av sina egna att hålla folkomröstning redan före nästa val 2015. Hatet mot EU och misstron mot Europasamarbetets avsikter är fortfarande ett politiskt kitt för det konservativa partiet.

Margaret Thatchers död och ståtliga begravning i april blev därför något av en symbol för en era som för hennes parti (och många briter) står i förklarad ljus och som skärper in de senaste årens bakslag och besvikelser. Den ekonomiska nedgången och de ökade sociala klyftorna föder pessimism och en misstro om samhällsutvecklingen på sikt. Ukips stora uppgång i opinionen kan alltså inte utesluta förklarar med eurokriser och EU:s stadiga försvagning. Partiets och dess karismatiske ledare Nigel Farage stora dragningskraft beror framförallt på den omständighet som alla framgångsrika populisterna vet att utnyttja: misstron mot den bestående ordningen. Farages budskap om etablissemangets sammansvärjning och om behovet av en politik som sätter landet främst utövar en stark dragningskraft på en betydande del av väljarna (15–20 procent). Både vänster och höger har all anledning att frukta honom. Någonting verkligen nytt tycks ha inträffat i brittisk politik.

»

”

Från att ha varit en reaktionär idé har det egendomligt nog blivit något som multikulturella förespråkare anser progressivt: att människor är lyckligare av att leva skilda från varandra.

”

Vänstern har inte analyserat i vems intresse invandringen skett. Vi vet att den har stora fördelar. Låt oss nu också försöka mildra kostnaderna som först och främst drabbar låginkomsttagare.

Men marken har beretts sedan lång tid tillbaka. En viktig aspekt på mottagligheten för Ukip är kritiken mot den liberala invandringspolitiken som var en del av epoken Blair (och för den delen parenthesen Gordon Brown) som drog till sig miljontals människor och som blev en del av den ekonomiska boomen. Men som därmed också, oförskyllt, blev en del av dagens problem som Ukip förstår att utnyttja. Det finns idag en allt växande övertygelse att Storbritannien tagit emot för många invandrare. Också Labour medger öppet att man underskattade invandringens negativa konsekvenser: ekonomisk osäkerhet, pressade löner, exploaterad arbetskraft. Men också att de underskattade oron och motståndet hos många infödda briter mot de kulturella förändringar som därigenom ägt rum. Sambandet mellan en djup och långvarig ekonomisk nedgång och ett skuldbeläggande för sakernas tillstånd på främlingar är inte svårt att se.

Detta är förstås – även med de bästa av avsikter – ett minfält att beträda. Ända sedan den konservative parlamentsledamoten Enoch Powell i ett ljungande tal i slutet av 1960-talet varnade för "a river of blood" som en följd av immigrationens påfrestningar på samhällsekonomin – vilket i ett slag förstörde hans politiska karriär – yttar sig därför varje offentlig person närmast av ren självbevarelse-drift mycket försiktigt och neutralt i de allra flesta frågor som har med immigration och invandring att göra.

En som fått känna på är journalisten och författaren David Goodhart, tidigare chefredaktör för tidskriften *Prospect* och numera i ledningen för tankesmedjan Demos i London. 2004 skrev han en essä just på temat om invandringens socio-kulturella och ekonomiska spänningar. "Too divisive" utlöst också de förväntade försvarsmekanismerna hos de flesta inom vänstern med tillmälen som bigott, xenofob och främlingsfientlig. Men vad Goodhart, som är socialdemokrat, försökte göra var att ställa frågan utifrån ett progressivt, socialdemokratiskt/socialliberalt perspektiv. Kan, och i så fall hur, man upprätthålla en solidarisk välfärdsstat i ett samhälle med en sådan etnisk mångfald? Med sådana skilda livsstilar? Och han har fortsatt att ställa den. Nu senast i boken *The British Dream* som dels är en sociologisk studie av immigrationen till

Storbritannien från åren efter andra världskriget fram till nu, dels är en utvidgning och problematisering av debatten om multikulturalism, nationalism och integration.

På det hela taget har *The British Dream* fått ett helt annat mottagande än Goodharts essä i *Prospect* för nästan tio år sedan. Som Jon Cruddas, parlamentsledamot och ansvarig för Labours politiska analysgrupp, skriver i en mycket erkännssam recension i *New Statesman* befinner sig numera Goodhart i det politiska mittfältet. Hans frågeställningar och problematiseringar uppfattas som relevanta och ett viktigt bidrag till att förstå de genomgripande förändringar som på bara några årtionden ägt rum i Storbritannien.

Jag träffar David Goodhart (vars artikel "Integration inte allt eller intet" publicerades i *Axess* 2/13) på Demos några stenkast från London Bridge.

– Invandringen borde ha varit på en lägre nivå och vi borde framför allt ha förberett oss bättre för den. Vänstern har inte analyserat i vems intresse invandringen skett. Vi vet att den har stora fördelar. Låt oss nu också försöka mildra kostnaderna som först och främst drabbar låginkomsttagare. Vi har börjat föra den här debatten nu, men det borde ha skett redan på 1960-talet.

Goodhart är särskilt oroad över vad han kallar parallella världar: gettoiseringen och de både geografiska och mentala skiljelinjerna som blivit allt påtagligare. Under den första invandringsvågen kom 500 000 människor från de forna kolonierna. Ingen trodde att så många skulle komma och inte heller att de skulle stanna. Det var därför enligt Goodhart heller aldrig tal om att försöka integrera dem. Men stanna gjorde de och oftast åtskilda från den övriga befolkningen i urbana arbetarklassmiljöer där de i bästa fall möttes med likgiltighet och inte sällan med misstro och förakt.

– I någon mening fortsatte alltså segregeringen byggd på ras från den koloniala eran. Från att ha varit en reaktionär idé har det egendomligt nog blivit något som multikulturella förespråkare anser progressivt: att människor är lyckligare av att leva skilda från varandra. Visst, om det handlar om ett fåtal individer gör det ingenting. Men nu har vi betydande delar av Storbritannien där befolkningen lever i skilda världar.

Men, invänder jag: *So what?* Vad spelar det för roll om man bara vill leva med sina egna? Vad är problemet?

– Den multikulturella hållningen är att människor kan leva åtskilda och ändå vara goda medborgare. Frågan blir då: Hur åtskilda? Multikulturalister argumenterar, helt rimligt, att vi har haft en uppdelning baserad på klass som varit minst lika stor som den som nu baseras på etnicitet. Det är delvis sant. Men det finns en gemensam historia, ett gemensamt språk och en gemensam berättelse baserad på motsättningar och samarbete över klassgränserna som trots allt binder samman människor. Det är egendomligt att höra vänstern tala om klassuppdelning som om det vore något eftersträvänsvärt. Vi ägnade faktiskt hundra år att minska klassklyftorna. Att återuppliva dem i etnisk form är ingen bra idé.

Kardinalfrågan för Goodhart är alltså när det börjar kantra. När börjar de skilda världarna skapa en social distans mellan medborgarna? Kan människor som man nästan inte har något som helst samröre med vara en del av ens egen värld ("social communities") som man gladeligen och alldeles självklart är beredd att dela samhällets resurser med? I områden med många muslimer med bakgrund i fattig och traditionell landsbygdsmiljö där den moderna, liberala samhällsmodellens syn på jämlikhet mellan könen och yttrandefrihet avvisas uppstår gradvis en barriär av misstro hos en majoritet av medborgarna. Det i sin tur riskerar att leda till att den generösa välfärdsmodellen börjar ifrågasättas och att Storbritannien kan bli som USA. Goodhart anser att man redan börjat slå in på den vägen.

Jag knyter an till hans bok där han skriver att dagens Storbritannien är mer öppet men mer åtskilt. Olikheterna förenar inte utan separerar. Människor blir mindre villiga att dela med sig och göra uppoffringar.

"Det finns en gemensam historia, ett gemensamt språk och en gemensam berättelse baserad på motsättningar och samarbete över klassgränserna som trots allt binder samman människor."

– Fyrtio procent av briter med annan etnisk bakgrund är fattiga. För vita fattiga briter är siffran tjugo procent. Fattiga utnyttjar självfallet välfärdsstaten mer och bland vissa grupper finns ett disproportionslikt större beroende, samtidigt som vissa grupper bidrar disproportionslikt mer. Men jag tror inte att människor tänker i termer av ras. Det finns en betydande skepsis och social distans gentemot en vit brittisk underklass som man anklagar för att inte vilja arbeta, mot kvinnor som blir gravida för att kunna leva på bidrag etcetera.

Oviljan och misstron mot fattiga bidragstagare har också ökat under de senaste åren. I maj rapporterade *Guardian* att nästan hälften av Labours sympatisörer håller individen, inte sociala orättvisor, ansvarig för sin fattigdom. David Goodhart fruktar en politisk utveckling, likt den amerikanska, där grupp ställs mot grupp, etniska som icke-etniska minoriteter och majoriteter. Europa, säger han, har fortfarande chansen att kombinera individuell frihet och social solidaritet.

En invändning mot resonemangen om riskerna med ett samhälle där människor lever parallella liv är att de faktiskt gjorde det, som ju också David Goodhart konstaterar, under en lång tid utan att det skapade stora motsättningar. Skillnaden är att under 1950-, 60- och 70-talen rådde i stort sett full sysselsättning. Problemen, undrar jag, uppstod väl under 1980-talet när massarbetslösheten uppstod och sedan befästes i olika delar av landet? Numera existerar, till skillnad från förr, en permanent underklass där flera generationer varit arbetslösa.

– Ja, det är en viktig iakttagelse. Om invandring inte är ett hot mot dig kulturellt – därför att den sker gradvis och under kontrollerade former – eller ekonomiskt – därför att ditt välstånd ökar och det råder full sysselsättning – då finns inga problem. Men öppnas dörren upp mot storskalig invandring bryts ett implicit socialt kontrakt med den fattiga befolkningen, oavsett deras hudfärg eller tro. Det förstärker den brittiska ekonomins värsta sidor: kortsiktigheten, bristen på utbildning. Något som i sin tur ökar mottagligheten för politisk populism och intolerans.

Ett sätt för politiker att bryta utvecklingen är att uppmuntra vad David Goodhart kallar en "open and inclusive national story" där den nationella identiteten blir summan av olika erfarenheter och bakgrunder. Som ett lysande exempel framhåller han öppningsceremonin för London-OS förra året där den brittiska historien dramatiserades och då svarta och asiater var en del av skildringen. Med ens vidgades begreppet nationalitet. Goodhart är också en stark anhängare av språktester, medborgarskapsceremonier och kurser om medborgarskapets innebörd. De allra flesta som kommer hit vill ju bli en del av samhället, menar han.

Kommentaren är betecknande. För i *The British Dream* är det tydligt att de goda exemplen och optimismen tränger undan pessimism och svartsyn. Det ligger därför mycket i *Economists* recension att David Goodhart omedvetet, genom intellektuell öppenhet och hederlighet, motsäger sin egen tes. I själva verket visar han att invandringen, trots reella spänningar och uppenbara svårigheter, till Storbritannien på det hela taget är en framgångssaga. På min fråga i ett mejl svarar han aningen irriterad att *Economist* karikerar honom. Bokens budskap är att invandringen varken blivit en katastrof eller en total framgång. Den brittiska integrationens paradox, skriver han, är att samhället blivit mindre rasistiskt och mer öppet samtidigt som människor lever mer åtskilda från varandra.

På vilket man kan replikera att det väl mer borde inge hopp än fruktan inför framtiden. ✨

Skilda brittiska världar.

FOTO: PETER ELMUND

Torbjörn Elensky
är journalist och
författare. Hans
senaste bok är
Egendom (2013).

En författare för författare

Walter Pater var konsthistoriker, men skrev också romanen *Marius the Epicurean*. Det är inte en bok som älskas av alla. Men för några är det ett verk att ständigt återkomma till.

Av Torbjörn Elensky

Den mest kända passagen i Lucius Apuleius (ca 125–180 e Kr) mysterieroman *Den gyllene åsnan* är den långa inskjutna novellen om Amor och Psyche. Berättelsen om flickan som var så vacker att kärleken själv, i form av Amor, förälskade sig i henne är ett av den klassiska litteraturens tidlösa arv. Sagan om hur hon lever i lyx och lycka med guden – samtidigt som hennes avundsjuka systrar driver henne att bryta det löfte som var själva villkoret för hennes liv med Amor, att hon aldrig skulle få se hans ansikte – påminner om andra myter. Jag tänker på förbudet för Orfeus att vända sig om och se sin Eurydike på vägen upp ur Hades; eller riddar Blåskägg, med alla de förbjudna dörrarna i den gamla borgen; Skönheten och Odjuret, med omak kärlek som förvandlar och frälser; liksom styvsystrar i sagor som *Askungen*, alltid avundsjuka, alltid pådrivande för att ställa till skada under falska förespeglningar. Myten talar uppenbarligen till något djupt inom oss, längtan efter kärlek, och fruktan för att mista den.

Berättelsen om Amor och Psyche återberättas i sin helhet i Walter Paters delvis förklätt självbiografiska roman *Marius the Epicurean* (1885). Liksom hos Apuleius är berättelsen inskjuten som ett främmande element i romanen, en historia som skenbart inte har med resten av handlingen att göra. Den skapar verfremdung och accentuerar textens självreflekterande litterära kvaliteter, samtidigt som den åskådliggör de minnets och reflektionens mekanismer som var centrala för den utpräglade esteten Walter Pater, liksom för exempelvis Marcel Proust.

Det femte kapitlet i *Marius the Epicurean* inleds med en underbar skildring av hur de båda vännerna Marius och Flavian sitter tillsammans och läser Apuleius. De är omgivna av torkad säd inne i ett gammalt sädesmagasin. Solen silar in genom de breda springorna i fönsterluckorna. Med ett litet utrop ser de sig om och blir medvetna om att de faktiskt läser om just en sådan scen som de själva befinner sig i, och den litterära igenkänningens poetiska förhöjning gör så att solstrålarna förvandlar dammet och säden i de bruna skuggorna till högar av guld. I denna lilla scen sammanfattas på nå-

got sätt hela bokens anda: två vänner som läser tillsammans om sig själva i just den situation de råkar befinna sig i. Och Apuleius roman, som pojkarna läser, beskrivs i sin tur som en fjärran spegel av just den bok som den samtida läsaren håller i sin hand: berättelser inuti berättelser och plötsliga, oförutsebara vändningar, som i drömmen. Detta är bokens centrum, en livskänsla av oändlig regress i ögonblicket. Som också är ett klassiskt exempel på leken med askar i askar, eller speglar som reflekterar speglar, och en typ av litterärt raffinemang som nästan för tankarna till Borges.

Jag minns fortfarande då jag själv läste Walter Pater (1839–1894) första gången i de sena tonåren, under några år då jag levde i en våg av litterära upplevelser som var mognare och mera utmanande än barndomens entusiastiska bokslukande, men ännu inte så förankrade i beläsenhet och kunskaper att jag visste mer än jag kände och kunde placera allt på dess rätta plats i den litterära taxonomin. I min personliga läshistoria passar Walter Paters drömska roman *Marius the Epicurean* in någonstans mellan Thomas De Quinceys *Confessions of an English Opium Eater* (1822), som också är en förvrängd form av självbiografi, filtrerad genom lärdom och opium, och Joris-Karl Huysmans *A rebours* (1884), vars extremt stegrade naturalism gör föremålen och perceptionerna av dem till berättandets huvudsak. I litteraturhistorien passar den kanske ännu bättre mellan John Ruskins romantiska konstkritik, med dess svärmiska, tunga perioder, och Marcel Prousts självreflekterande konstprosa med alla dess metalitterära reflektioner. Exakt plats är svår att utpeka, men någonstans där i skärningspunkten mellan den intensiva egna upplevelsen av språklig skönhet, självreflektion och metalitterärt raffinemang och den kulturhistoriska korsvägen mellan impressionism, symbolism och dekadens befinner sig Paters romerska roman, en roman som också är en självbiografi, återgiven som genom en fjärran, dunkel spegel. Denna roman är en av de valfrändskaper jag själv regelbundet återkommer till. Och varje gång jag läser om den hittar jag nya djup och förnyade läsmöjligheter.

Walter Pater själv levde ett stillsamt liv, åtminstone till det yttre. Liksom många i sin samtid fick

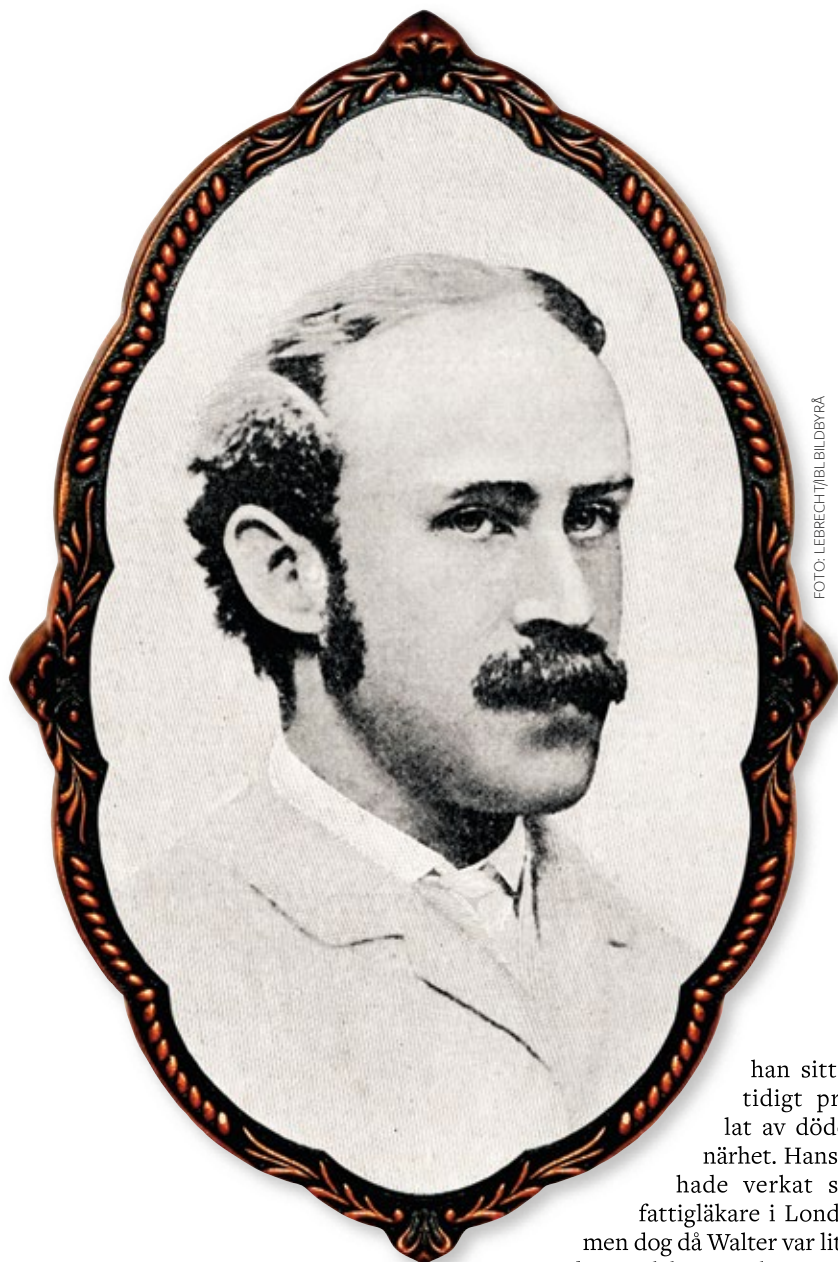

FOTO: LEBRECHT/BILDBYRÅ

han sitt liv
tidigt prä-
lat av dödens
närhet. Hans far
hade verkat som
fattigläkare i London,
men dog då Walter var liten.

Modern gick bort när han var ba-
ra 14 år, och han och hans syskon växte
upphos en faster under rätt små omständig-
heter. Men de hade råd att skicka honom till en bra
skola. Han blev fellow vid Brasenose college i Ox-
ford redan vid 25 års ålder. Där var han känd som
en dandy, alltid utstuderat välklädd, men socialt
tillbakadragen.

Hans berömmelse och bestående kulturhisto-
risk inflytande vilar först och främst på hans in-
sats som konsthistoriker, med storverket om re-
nässansen *Studies in the History of the Renaissance*
(1873) som det centrala verket. Det är där hans
mest berömda citat förekommer: *All art constantly
aspires towards the condition of music*. Detta skul-
le bli till ett motto för det sena 1800-talets deka-
denter, för en poet som Stéphane Mallarmé (1842-
1898) liksom det senare skulle leva vidare som en
mer eller mindre medveten idé under mycket av
1900-talets abstrakta konst, vars uttryck länge
stod i samklang med de samtida musikaliska rö-
relserna, åtminstone ända fram till 50-talets be-
bop och den abstrakta expressionismen. Allra
mest känt är hans efterord, som han själv drog till-

*"Denna roman är en av de
valfrändskaper jag själv
regelbundet återkommer till.
Och varje gång jag läser om
den hittar jag nya djup och
förnyade läsmöjligheter."*

baka för att han ansåg det farligt. Det skulle kunna
missleda unga svärmiska män till ett omoraliskt le-
verne – ett, får man anta, av passiv konst- och skön-
hetsdyrkande kontemplation, alltså någon form av
åtminstone intellektuell homosexualitet, om det
går att föreställa sig något sådant. Efterordet hyl-
lar, ironiskt nog om vi betänker hur indirekt och
reflekterande hans egen konstprosa var, erfaren-
heten i sig som ett självändamål. Att förbrännas
av "extasens juvelliga flamma" hyllar han som det
högsta i livet. Återigen centrala formuleringar som
hänger samman med den modernism som skulle
framföras ur det sena 1800-talets poetiska deka-
dens, som fortsättning lika mycket som reaktion
på denna, alltifrån Aleksandr Skrjabins *Poème de
l'extase* till Mishimas självmord.

Den stora bågen i *Marius the Epicurean* spän-
ner mellan pojakens allvarliga deltagande i
de traditionella gamla hedniska riterna och
bokens slut, då han avlider som en ofrivillig mar-
tyr för en religion vars värde han ser, men vars tro
han ändå inte kan ta steget över till att dela. Han
blir aldrig förlöst, och det är en viktig del av den
livskänsla som romanen förmedlar: estetikern når
aldrig hela vägen fram, inte till det enkla folket, inte
till den sanna tron, inte ens till det cyniska genom-
skådande som han förlägger hos den stoiske filo-
sofkejsaren Marcus Aurelius (121–180) och samti-
digt beundrar och tar avstånd ifrån, för att genom-
skådandet tycks utesluta medkänslan med det le-
vande. Marius dväls i skönheten, i drömmen om
att bryta igenom till en sann upplevelse, men hela
tiden med viljan tillbakahållen av ett estetiskt sin-
ne som håller kvar honom i kontemplationen av
formerna, ljuset, dofterna, ljuden, jaget, som en-
bart tycks manifesteras sig i detta självreflekteran-
de medvetande.

Det finns en spänning i romanen mellan det re-
ligiösa och det litterära allvaret. En ytterligare för-
djupande studie skulle säkert kunna göras som me-
ra systematiskt förbinder Paters synsätt här med
Kierkegaards utläggningar om det estetiska, det
etiska och det religiösa stadiet. Marius är i så fall
en estetiker som är fullt medveten om sin livskän-
slas svagheter. Han är på väg att bli etiker, och ser
möjligheten av kristendomen, den nya, underjor-
diska och ännu förbjudna religionen i den tid som
skildras i romanen, som en förlösande kraft, men
utan att själv nå fram till den. Han är en estetiker
som når fram till etiken, men inte utan den distans
och grundläggande skepsis till allt, som också kan
höra till den estetiska positionen. Han övervinner
mycket, men aldrig sig själv.

>>

Louis Lagrenée d.ä.: Amor och Psyche.

Det är nästan som en romantisk ironi att Marius i romanen efter sin död hyllas som kristen martyr, fast han själv aldrig nådde fram till tron utan bara sympatiserade med den på grund av sin svärmiska vänskap med Cornelius och en liten grupp kristna. Han var kanske en martyr för vänskapen, eller till och med för den jordiska kärleken – en kärlek som ännu inte kunde skildras helt oförblommerat vid denna tid – men han upphöjs till martyr för kristendomen, som är en religion som, åtminstone i teorin, alltid satt kärleken i centrum. Det är slående i *Marius the Epicurean* att det inte förekommer några omskakande kärleksupplevelser i denna berättelse om en ung mans livsbana, däremot är två viktiga och rätt svärmiska vänskaper framträdande, alltifrån ungdomens med studiekamraten Lucian, som drömmer om att bli författare som Apuleius, och vuxenårens med den kristne Cornelius. Jag anser att det är anakronistiskt att reducera dessa svärmiska vänskaper till homosexualitet i modern mening, men visst är det i det spänningsfältet känslorna i boken tycks spela.

Tidigt inser Marius att hans öde är att vara en åskådare. Han deltar i allt, behärskar ceremonierna och fullföljer traditionerna, liksom han leker med sina jämnåriga. Men alltid med en känsla av att först och främst vara en betraktare. Det faller sig naturligt då att han ska ställa sin håg till litteraturen, till ett liv i reflektionernas, minnets och simuleringens tjänst. Säkert har Pater här speglat sin egen livskänsla i den unge Marius. Han är egentligen inte världsfrånvärd, men på

något sätt inte heller en aktiv deltagare i världens strider och fröjder. Det är först när han reflekterat över sakerna, skrivit om dem, och sedan gått igenom det skrivna, som i sin tur ger upphov till ytterligare reflektioner, som verkligheten manifesteras för honom, och den gör det då egentligen endast som minne, som förlust. *Marius the Epicurean* är en av de mest melankoliska böcker som skrivits. På sin sköna engelska prosa skriver Pater i denna bok egentligen om hur omöjligt det är att hålla kvar något: livet, skönheten, kärleken, vänskapen... Det är ett stämningsläge som väl fångats också av hans vän och elev under många år, poeten Gerard Manley Hopkins (1844–1889), i inledningsorden till dikten "The Leaden Echo and the Golden Echo": "How to keep – is there any any, is there none such, nowhere known some, bow or brooch or braid or brace, lace, latch or catch or key to keep/ Back beauty, keep it, beauty, beauty, beauty, ... from vanishing away?/ [...] / No there's none, there's none, O no there's none."

Stilistiskt kännetecknas Paters prosa av långa och flödande meningar, som på ett märkligt sätt samtidigt för sin läsare vidare och är språkligt odynamiska. Här finns ingen tydlig rytm, inga spektakulära effekter, utan texten glider fram som en glittrande ström, som impressionistisk musik, utan chockande accenter, men likväl tydlig, klar ända ner till botten. *Storytelling* är inte det centrala i denna prosa, utan tonen, stilen. Redan en samtida kriti-

*"Den gamla värld han skildrar
har redan gått under, det vet vi,
och det är just imperiets sena
tid då kristendomen sakta men
säkert trängde ut de gamla
gudarna som skildras, som en
spegel för det brittiska
imperium som naturligtvis
också en dag måste gå under."*

ker, Max Beerbohm, menade att han behandlade engelskan som ett dödt språk. Men det var säkert en typ av klander som Pater själv skulle ha uppfattat som högsta beröm. Enligt andra uppfattningar har den engelskspråkiga prosan aldrig nått högre än i Paters verk, och *Marius the Epicurean* anses av flera som den vackraste romanen på engelska.

Slutet på den romerska storheten anas i romanen ironiskt nog i språket. Avståndet växte mellan de lärdes alltmer artificiella och överlastade språk och gatans många fräcka uttryck. Snart skulle varken de lärda eller vanligt folk förstå Ciceros talekonst längre medan Marius litterära idol, Apuleius, fängade upp gatans språk och skrev sin roman *Den gyllene åsnan* för det vanliga romerska folket. Vännen Flavian i romanen har också ett litterärt program som går ut på att fånga upp och utvärdera folkspråket, gatans latin, och återge den döende romerska litteraturen dess nerv genom att vitalisera språket och återknyta den direkta kontakten mellan tanke och uttryck som en gång varit dess styrka. Ironin i detta är att Paters egen stil knappast låg i linje med samtidens engelska gatuslang, utan var upphöjd, artificiell, med lärda citat i original på grekiska och latin. Också fulländningen av dess konst var, i romanen, bevis för att Rom mognat och snart skulle falla.

Marius är egentligen inte främst en roman om det antika Rom utan en intellektuell självbiografi, en skildring av tillvaron som ens- lig lärd i 1800-talets viktoriaanska Storbritannien. Han skriver själv

i kapitel XVI: "That age and our have much in common – many difficulties and hopes. Let the reader pardon me if here and there I seem to be passing from Marius to his modern representatives – from Rome, to Paris or London." Denna dubbelprojicering av tiderna fördjupar romanens melankoliska stämningar. Den gamla värld han skildrar har redan gått under, det vet vi, och det är just imperiets sena tid då kristendomen sakta men säkert trängde ut de gamla gudarna som skildras, som en spegel för det brittiska imperium som naturligtvis också en dag måste gå under.

Den livskänsla Pater uttrycker är raka motsatsen till den samtida brittiska imperieentusiasmen. Han är ingen erövrare. Han sitter hemma i imperiets hjärta, på sin studerkammare. Han läser, skriver och betraktar. Synen är hans viktigaste sinne, och hans seende är på många sätt passivt. Han låter sig genomträngas via ögonen, tar in konstens skönhet.

Marius the Epicurean är en essäroman, med endast skissartad gestaltning. Huvuddelen av all handling utspelar sig i gestalternas inre, i deras tankevärld, i reflektionerna över tiden, världen, människans lott. Detta beskrivs med en prosa som är så rik, så måttad att den tenderar mot det poetiska – och naturligtvis det musikaliska – trots sin saklighet i beskrivningarna. Och allt försiggår på något märkligt sätt inne i författarens medvetande, som är skilt från huvudpersonens, men följer detta så tätt att de sammanfaller, men bara nästan: de skuggar varandra, speglar varandra, och författarens medvetande och Marius medvetande blir som ett dubbelt centrum i och kring vilket romanen utspelar sig.

Det är nog vad som gör denna bok så särskilt lockande för mig själv är författare. Få andra förmår som Pater i *Marius the Epicurean* återge känslan av de membran som finns mellan oss och vår upplevelse av världen. Detta svåra – att aldrig nå fram till verkligheten i sig utan bara uppleva den förmedlad – är det egentliga ämnet för *Marius the Epicurean*. Och genom detta blir hans roman också ett exempel på den konst som frodades i hans tid, mellan symbolisternas upptagenhet av tecknens hemliga innebörder och impressionisternas uttolkningar av perceptionernas subtiliteter, och inte minst då också de förvrängningar som ögat själv projicerar på världen som vi ser den.

I nledningsvis skildrar romanen hur Marius som pojke med största allvar deltar i kulten kring de gamla gudarna. Genom hans livsresa fördjupar han sina reflektioner, blir alltmer kritisk mot filosofierna och genomskådar också idoler som Lucius Apuleius och filosofkejsaren Marcus Aurelius. Men han tar aldrig det Kierkegaardska steget vidare från estetik via etik till kristendomen. Ändå dör han som martyr för den nya religionen, utan att själv tro på mer än dess kraft att förändra världen och gjuta nytt hopp i människornas liv. Det är en rätt vacker men också smält ironisk romandöd. Den kan också på något sätt sägas återspegla hur Walter Pater själv, som levde i reflekterande över antiken och renässansen, kom att bli en av dem som gav impulser till en förnyelse av romankonsten. Den kom att föra långt in på abstraktionens och reflektionens spår, så långt att själva berättandet många gånger riskerat att försvinna under teorier, tankar och detaljer.

Men det är ett spår som jag själv tror är ytterligt viktigt, ett som kanske fjärrat delar av den moderna litteraturen från massmarknaden, men som i gengäld skänkt den en rikedom som gör att dess främsta verk kommer att överleva långt in i framtiden. Bland dessa verk finns Walter Paters egen *Marius the Epicurean*. Det är inte en roman som någonsin kommer att älskas av många. Men en som alltid kommer att läsas, och läsas om, av några som upplever hur världen speglar sig och dem själva i texten. Henry James kallade Walter Pater för en mask utan ansikte. Men problemet är inte alls att det inte skulle finnas något ansikte, alltså ett "jag", bakom denna litterära mask, utan snarare att detta jagmedvetande är så mångskiftande självreflekterande att det nästan verkar lösas upp i solglitter, som den dammande säden inne i det gamla magasinet i bokens femte kapitel. ✨

AFGHANISTAN

Intressant vittnesmål från talibaner

Talibanernas regim i Afghanistan var fasansfull. Ändå finns det skäl att läsa en samling dikter, där man kommer enskilda talibaner nära. Det skriver **Peter Luthersson**.

FÖRUTFATTADE MENINGAR behöver inte vara felaktiga och vilseledande men är ofta begränsande. De rymmer det generella men sällan det motsägelsefulla och komplexa i ett fenomen. Visst blir man nyfiken på en antologi med titeln *Poetry of the Taliban*? Vem företar sig att ge ut något sådant? Att översätta det till engelska? Att förse det med en lång introduktion? Och hurdana är själva dikterna? Deras form? Deras innehåll?

Columbia University Press är förlaget som har städslat redaktörerna Alex Strick van Linschoten och Felix Kuehn, två före detta studenter vid School of Oriental and African Studies i London som tidigare har givit ut mer renodlat politiska böcker om Afghanistan – till exempel en med titeln *An Enemy We Created* – och gemensamt driver nättidningen *AfghanWire*. Översättningarna är gjorda av Mirwais Rahmany och Abdul Hamid Stanikzai, som också har provat på högre utbildning och är bosatta i Herat respektive Kabul. Ett omfattande förord är författat av Faisal Devji, lektor vid St Antony's College i Oxford.

Den akademiska inramningen skyddade inte antologin från kraftiga angrepp när den kom ut. Storbritanniens tidigare befälhavare i Afghanistan Richard Kemp ansåg att boken "doesn't do anything but give oxygen of publicity to an extremist group which is the enemy of this country". Poeterna är, konstaterar han, "fascist, murdering thugs who suppress women and kill

people without mercy if they do not agree with them". Särskilt svårsmält fann Kemp förhållandet att utgivarna hade gjort jämförelser mellan talibanernas lyrik och de dikter som nyligen hade samlats i en antologi med ny brittisk poesi, *Heroes. 100 Poems from a New Generation of War Poets*.

UPPRÖRDHETEN hos Richard Kemp och andra är delvis både begriplig och motiverad. Varken de båda redaktörerna eller Faisal Devji upprätthåller alltid åtskillnaden mellan förståelse och sympati. Men såväl deras informationer som själva dikterna är likväl värda att beakta. Talibanerna inrättade en repressiv ordning under sina år vid makten i Afghanistan, 1996–2001. Rörelsen hade uppstått i flyktingläger i Pakistan under den sovjetiska ockupationen av hemlandet. Den

slog som statsbärande ner framför allt på kvinnans omständigheter, med påbud om att bära burka och förbud mot skolgång och yrkesarbete. Men den agerade hårdfört också mot sådant som sekulär musik och konst som avbildade människor.

Strick van Linschoten, Kuehn och Devji ber sin publik att skilja mellan taliban och taliban, att betänka att ledningens vilja och anhängarnas erfarenhet inte alltid överlappar varandra. Man vänder sig emot att västerlänningar bara lyssnar på politiska utsagor av ledare när så mycket av det som enskilda talibaner vill kommunicera finns i poesin, en poesi som samhälleligt har en långt mer

*Som poesi har de långa rottrådar
ner i indisk och
persisk tradition.
Deras motivvärld
är däremot
skarpt nationellt
avgränsad.*

ban, att betänka att ledningens vilja och anhängarnas erfarenhet inte alltid överlappar varandra. Man vänder sig emot att västerlänningar bara lyssnar på politiska utsagor av ledare när så mycket av det som enskilda talibaner vill kommunicera finns i poesin, en poesi som samhälleligt har en långt mer

Unik konst i gudsförgäten trakt

64 Lars Lönnroth hyllar Savitskijmuseet.

Den nödvändiga essän

66 David Andersson läser Torsten Ekbohm.

Hitchcock – starkare än någonsin

67 Erik Hedling om den gamle skräckmästaren.

Krönika

70 Tanja Bergkvist om hur väst fördummar öst.

Notiser

71 Albert Camus, John F Kennedy och kultur i Nazi-Tyskland.

Stridande talibaner.

FOTO: AMIR SHAH/SCANPIX

framskjuten ställning än vad som i Europa eller USA ens förefaller ligga inom det möjliga gräns. Talesätt, folksånger, sägner, dikstrofer och citat behärskar mycket av det offentliga meningsutbytet i Afghanistan. Inom antologins pärmar möter 235 dikter, ihopsamlade från tidningar, tidskrifter, kassetband och – i första hand – hemsidor.

VISSERLIGEN ÄR DET fråga om av talibanrörelsen genom publiceringsformernas sanktionerade dikter. Men poesin är inte i första hand propagandistisk eller politiskt instrumentell, även om sådana inslag finns i den och den förstås över huvud taget stärker samhörigheten. Det är ändå främst som individuella vittnesbörd dessa känslomättade dikter, skrivna på pashto, har sin bakomliggande drivkraft. Som poesi har de långa rottrådar ner i indisk och persisk tradition. Deras motivvärld är däremot skarpt nationellt avgränsad. Dikternaberättar väsentligen om krigserfarenhet ur ett byperspektiv, om sorg som har drabbat en själv eller ens vänner, om frihetsviljan hos en enskild som tycker att en gäst i hans land vill göra sig till herre över honom, om kärlek som kan spira trots pröv-

ningar och vedermödor. Religiösa motiv förekommer däremot ytterst sparsamt.

Somliga inslag ter sig förväntade, som reaktionerna på så kallad livsstilsimperialism. Dessa reaktioner kan yttra sig i några rader om mobiltelefonens fördärlighet: "Driving in a car he speaks out in a different direction,/ It is called a mobile; the telephone's a strange device./ Obviously it works, but its corruption are inside./ It has turned beautiful to ugly and ugly to beautiful." De som finner det västerländska lockande porträtteras och attackeras, inte minst de kvinnor som tycker sig ha något att vinna på en nyordning av seder. "If this isn't the power of western colonialism, then what is?/ Women walk around naked, modesty isn't expected of them", skriver en poet, medan en annan förebrående ställer bröder – "Your brave brothers have gone to the wars;/ They departed out of grief for their sick homeland." – mot en tilltalad syster – "You changed your own clothes to a western style./ Everyone looks at you;/ You put on makeup when you leave home./ You go to the bazaar and have fun." Bara en av de 235 dikterna är skriven av en kvinna.

Snarare än religiös är föreställningsvärlden i dikterna nationalistisk, ja, extremt nationalistisk. Här lovsjungs *the homeland* och *the Afghan nation* sida upp och sida ner, dess dammiga öknar, dess gröna dalar och dess skyddande berg. Kränkt ära och sårad stolthet är stående inslag. En uttalad offervilja är accentuerad. Ett typiskt omkväde kan låta så här: "May I be sacrificed, sacrificed for your high, high mountains,/ For your flowerlike chest and pines." Parad med offervilja finns segervisshet. Talibanerna upplever sig stå på den sida som alltid har segtrat. Kunde inte profeter som Moses, Abraham och Muhammed övervinna tyranner? Jagade afghanerna själva inte briter på flykten för hundra år sedan och ryssarna för femton år sedan? "You beat the superpowers in every century", skriver en poet med artistnamnet Hamidpur. Ändå ter sig afghanerna, också i sina egna ögon, som så fattiga, urmodiga och underlägsna i jämförelse med intränglingarna.

ÖVERRASKANDE, i varje fall för mig, är att dikterna kan innehålla självkritik. Den rådande, mer eller mindre förtvivlade situa- >>

tionen i Afghanistan kan föranleda en kommentar som denna: "It's a pity that we are wandering as vagrants,/ We did all of this to ourselves." Och själva kampen mot västerlänningarna kan ses som skadlig, även om den gäller ära och stolthet: "Let's hug each other;/ Let's unite ourselves./ It is the time of love and brotherhood;/ The time of hate has passed." Starkast intryck gör de dikter som mest renodlat tar fasta på personlig smärta och olycklig existentiell belägenhet. Den verklighet som behärskar poeter-nas sinne kan vara nog så grym. Den kan gälla en närstående: "You are cut into pieces, I couldn't recognise you,/ I am crying for your martyred face, O you, soaked in blood." Dikterna kan få titlar som "The Burning Village", "The young bride was killed here" eller "Injured". Ju närmare denna poesi kommer socialreportaget, desto mer förmår den att beröra, desto mer förmår jag emotionellt och intellektuellt att ta till mig den enskilde talibanens perspektiv, desto mer förmår jag i denne att se en medmänniska.

TALIBANERNAS STYRE VAR INTE bara repres-sivt utan, för att använda rätt ord, fasansfullt. De upplät dessutom sitt land så att terrorister kunde utbilda sig där och verka därifrån. Det internationella samfundets militära ingripande i Afghanistan var och är befogat. Vilket dock inte hindrar att den mänskliga erfarenhet som kommer till uttryck i enskilda talibaners poesi är autentisk och värd att uppmärksamma och reflektera över. Åtminstone en hel dikt bör återges. Jag väljer en som kallas *I live in flames* av Abdul Basir Watanyar, en dikt som liksom åtskilliga av antologins övriga är daterad, i detta fall till den 20 juni 2008:

I live in thorns like a flower;
Like the butterfly, I live in flames.
If anyone asks you about me,
I am an Afghan living in the valleys.
I don't like anybody else's places;
I am the son of Afghans; I live in a tent.
When I see the country's wounds,
I start screaming and sigh.
I will always care about my country;
What happened to Afghans? I live in thought.
The enemy came and became our boss today,
My country was destroyed; I live in ruins.
My country cries aloud here,
That's why I live in grief once again.
Is there anyone who will wash away my tears?
I am Kabul, living in red flames.
Light has left my homeland,
I am falling in every direction; I live in the dark.
I am Watanyar, in mourning for my country,
I am awake each night until dawn. ✴

MUSEER

Unik konst i gudsförgäten trakt

I Nukus i Uzbekistan ligger Savitskijmuseet. Det är besvärligt att komma dit, men samlingen av modernistisk konst är unik. Det skriver **Lars Lönnroth**.

LÄNGT BORTOM TURISTSTRÅKEN, mitt i det gudsförgätta öde land som utbreder sig i nordvästra hörnet av Uzbekistan, ligger provinsstaden Nukus, uppbyggd under Sovjettiden som administrativt centrum i den autonoma provinsen Karakalpakstan. Här växer nästan intet, och invånarna flyr från trakten, ty markerna förgiftas av saltet från den närbelägna Aralsjön, numera nästan uttorkad av misslyckade be-vattningsprojekt. Övergivna vrak sticker upp ur ökensanden. Men i detta hopp-löshetens landskap finns en skatt vars betydelse man först nu börjat inse: det så kallade Savitskijmuseet med dess unika samling avantgardistisk Sovjetkonst från 1920- och 30-talen.

Museet är i stort sett en enda mans verk. Igor Savitskij (1915–1984) var en rysk konstnär och arkeolog, född i Kiev som medlem av en intellektuell överklassfamilj med avancerad smak och goda kontakter inom Västeuropas moderna kulturliv. Under tsartiden reste familjen ofta till Paris, och barnen undervisades av en fransk guvernant. Men oktoberrevolutionen gjorde givetvis slut på sådan lyx. Savitskij klarade sig med nöd och näppe undan misär, och erfarenheter-na grundlade hos den unge Igor en stark vilja att bevara kulturarv som hotas av förstörelse. På 20-talet flyttade familjen till Moskva, där Igor, trots umbäranden, tog lektioner i teckning och målning och så småningom antogs som elev på Surikov-institutet, en av Rysslands främsta konstskolor. Under andra världskriget evakuerades han tillsammans med institutet till den mytomspunna staden Samarkand, där han förälskade sig i den muslimska

folkkulturen och blev god vän med några av Sovjets ledande avantgarde konstnärer, som där funnit en fristad undan Stalins förföljelser.

På 50-talet medverkade Igor Savitskij som tecknare och assistent i en vetenskaplig expedition till Khwarezmområdet sydost om Nukus, ett projekt som främst tog sikte på arkeologisk kartläggning av den fornpersiska kultur som funnits där under antiken men också syftade till att dokumentera den samtida nomadkulturen i Karakalpakstan. Expeditionen blev framgångsrik, inte minst tack vare Savitskijns insatser. Han beslöt slå sig ner i Nukus, eftersom han fascinerades av traktens historia och trivdes med lokalbe-

folkningen och naturen, som då ännu inte fördärvats genom Aralsjöns uttorkning. Dessutom erbjöd staden större frihet än Moskva för intellektuella som i likhet med Savitskij hade svårt att anpassa sig till Sovjet-samhället.

I NUKUS FICK HAN efterhand en stark ställning som expert på det antika Khwarezm

och den inhemska folkkulturen. I den egenskapen kunde han övertala de lokala myndigheterna att upprätta ett kulturhistoriskt museum där han själv på 60-talet blev chef. Där placerade han dels arkeologiska fynd, dels talrika exempel på Karakalpaknomadernas dräkter och bruksföremål, som han själv bidragit till att samla in. Dessutom upprättade han en modern konstavdelning, i första hand avsedd för den lokala samtidskonsten, och blev själv en omtyckt lärare för traktens unga konstnärer.

Så långt var Igor Savitskijns agerande i linje med den sovjetiska kulturpo-

Ännu märkligare är kanske dock de tidigsovjetiska kombinationerna av modernism, kommunistisk proletärkonst och utopiska sagodrömmar.

litiken, som ju i hög grad gick ut på att lyfta fram och uppmuntra provinsial folk-kultur. Men när han väl etablerat sig började Savitskij också i stor skala samla in rysk och centralasiatisk avantgardekunst av ett slag som var bannlyst i Sovjetunionen, sedan Stalin på 30-talet etablerat den sociala realismen som obligatorisk norm för den moderna konsten. På sina insamlingsresor tog den nye museichefen kontakt med efterlevande till konstnärer som avrättats eller avlidit i sibiriska fångläger. Han vann deras förtroende och kunde därför, mot löfte att verka för konstnärernas återupprättande, lätt förvärva många enastående konstverk för sitt lilla provinsmuseum. De skeptiska makthavarna i Karakalpakstan accepterade efterhand de kontroversiella nyförvärven, sedan Savitskij försäkrat: "I framtiden kommer folk att resa hit från Paris och New York för att se dessa konstverk."

DENNA SPÅDOM HÅLLER NU på att förverkligas, när mer än ett par decennier förflutit sedan Savitskij avlidit, Sovjetunionen upplösts och Uzbekistan blivit en självständig stat. Museet leds idag av Marinika Babanazarova, en före detta Savitskijeleve och medarbetare, som med stor skicklighet förstått att ordna finansiering och marknadsföring genom att upprätta goda relationer till såväl inhemska politiker som utländska sponsorer och konstkritiker. Samlingarna lär numera uppgå till cirka 90 000 konstföremål, av vilka blott en bråkdel kan ställas ut, medan resten förvaras i magasinen. Två nya museibyggnader planeras och kommer förhoppningsvis att vara färdiga om ett par år, om man får tro Babanazarova. Ett kvarstående problem, som begränsar publiktillströmningen, är att det tills vidare är omständligt och besvärligt att komma till Nukus, eftersom man antingen måste flyga dit från Tasjkent – en cirka tre timmars flygresa med gammaldags propellerplan – eller också färdas med buss under en hel dag genom öknen på skumpiga, nästan oförbarbara körbanor längs den gamla Sidenvägen.

Vad finns här då som kan motivera en pilgrimsfärd till Savitskijmuseet? Redan de arkeologiska fynden från Khwarezm är väl värda ett besök och detsamma gäller den etnografiska samlingen av Karakalpaknomadernas kulturyttringar. I det förra fallet består huvudattraktionen av unika kulturföremål och symboler från den tid då den zoroastriska religionen ännu dominerade Khwarezm, det vill säga före den muslimska erövringen på 700-talet. I det senare fallet imponeras man särskilt av nomadernas färgstarka textilier och smycken.

Men avantgardekonden från mellankrigstiden är ändå det som har bäst förutsättningar att dra ny publik till Nukus. Här finns briljanta exempel på tidigkubism, konstruktivism och futurism av konstnärer som Ljubov Popova, Antonina Sofronova eller

Vladimir Lysenkos tjur.

Malevitjeleven Pjotr Sokolov – konstnärer som delvis nu är bortglömda men inte står de samtida kollegerna i Frankrike efter. Ännu märkligare är kanske dock de tidigsovjetskiska kombinationerna av modernism, kommunistisk proletärkonst och utopiska sago-drömmar. Vilken obändig kraft, skaparglädje och fantasi det fanns hos dessa sovjetiska konstnärer under tiden närmast efter oktoberrevolutionen, innan Stalin ännu tvingat dem in i socialrealismens tvångströja!

Se till exempel Alexander Volkovs expressiva målningar av jordbruksarbetare under vårarbete på åkern! Motiviskt är detta just det slags proletärkonst som Stalin önskade sig, och Volkovs revolutionära kämpaglöd går inte att missta sig på, men hans sätt att behandla motivet är inte socialrealistiskt utan alltigenom modernistiskt vad gäller färg och form. Eller se uzbeken Ural Tansykbajevs drömska fantasilandskap och folklivsskildringar av omisskännligt österländsk prägel! Här har den modernistiska formviljan och den djärva koloriten omvandlat motivet till en säregen skönhet

som befinner sig långt från det som annars lätt kunde ha blivit billig exotism.

Konstnärer som dessa tvangs efterhand att anpassa sig till den officiellt påbjudna normen och blev därmed mindre intressanta, men det som de gjorde på 20-talet och i 30-talets början var ännu nyskapande. Andra, till exempel Michail Kurzin, vars groteskt satiriska bilder också finns på Savitskijmuseet, vägrade anpassa sig, skickades till fångläger och for illa.

Den mest originelle av alla dessa bortglömda eller nyupptäckta mästare är dock enligt min mening Vladimir Lysenko, en Tasjkentkonstnär vars biografi är nästan okänd, eftersom hans visionära bilder tidigt blev bannlysta och han själv försvann efter en fängelsevistelse från offentligheten. Ett av hans starkaste verk – en väldig turkosfärgad tjur med en rödgul sol i svansen och ögon som hotfulla gevärsmynningar – har tolkats som en nidbild av Sovjetsystemet men har i dag blivit en ofta reproducerad ikon för Savitskijmuseet. ✨

Museet på nätet: www.savitskycollection.org.

Den nödvändiga essän

Nyligen utkom Torsten Ekbom med en samling essäer om skilda ämnen.

David Andersson imponeras och oroas över genrens framtid.

DET HAR FUNNITS MÅNGA fina svenska essäister. Några, mycket olika, mästare jag kommer att tänka på är Frans G Bengtsson, Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf, Klara Johanson, Ingemar Hedenius, Sven Fagerberg och Harry Järv.

Men kanske är essäsamlingen en utdöende genre. Många av de bästa svenska essäerna var ursprungligen tidningsartiklar, som kanske bearbetats något inför bokpubliceringen. Under det senaste årtiondet har emellertid de svenska kultursidorna trivialiserats och journalistifierats. (Förhållandet mellan den tidiga svenska essän och tidningarna diskuteras för övrigt i Göran Häggs intressanta avhandling från 1978, *Övertalning och underhållning*.)

Under flera decennier publicerade sig Torsten Ekbom regelbundet i *Dagens Nyheter*. Vid millennieskiftet slutade han emellertid att skriva för tidningen. Det var vid denna tid kultur- och nöjesavdelningarna slogs samman i *Dagens Nyheter* och andra tidningar. Den typ av facklitteratur som Ekbom skrev om recenserades numera sällan. Idag skulle kanske inte en ung Ekbom ha sökt sig till tidningsvärlden.

Ekbom har skrivit utmärkta böcker om bland andra Samuel Beckett och Franz Kafka. Men det är nog i det korta formatet, i artikeln eller essän, som han visar sitt verkliga mästarskap. På några få sidor lyckas han säga förbluffande mycket om ett författarskap eller en historisk epok. I essäsamlingen *Europeiska konserten* (1975) säger han något viktigt om Tsar-Ryssland enbart genom att jämföra Vladimir Nabokovs nostalgiska skildring av klockspelet från Peter Paul-fästningen med den fängslade anarkisten Peter Kropotkins beskrivning inifrån byggnaden.

Europeiska konserten var Ekboms första essäsamling. Den har följts av en rad lysande samlingar. Nyligen utkom den senaste, *Krokodilen som bjöd på te*, som framför allt innehåller texter från *Dagens Nyheter* från 1960-

till 1990-talen. (Den nyaste texten, från 2006, publicerades i tidskriften *Vagant*.)

DEN AKTUELLA BOKEN skiljer sig från de tidigare genom att vara mindre enhetlig. *Europeiska konserten* behandlade framförallt europeisk historia och kulturhistoria under 1800-talet och början av 1900-talet. I böckerna *Bildstorm* (1995) och *Experimentfölen* (2000) skrev Ekbom om den modernistiska litteraturen, musiken och konsten. *Krokodilen som bjöd på te* tar däremot upp alla möjliga ämnen, och visar Ekboms stora mångsidighet. Han skriver om författare som Céline, Borges och Kyrklund, om Mozarts och Beethovens musik, om mayaindianernas civilisation och om den franska upplysningen. Till slut får vi till och med en essä om astronomerna Edwin Hubble och Knut Lundmark. Det enda gemensamma för texterna är väl att de alltid handlar om väsentligheter. Ekbom skriver med samma entusiasm om alla ämnena, en entusiasm som också blir läsarens.

Men även om Ekboms bredd är imponerande är det utan tvivel modernismen som intresserar honom mest. Hans förkärlek för experimentella uttrycksätt får honom att känna en skepsis mot det konventionella berättandet inom litteratur och film. Han beklagar utvecklingen av den skönlitterära prosan; romankonsten är den mest konservativa av alla genrer.

DETTA SYNSÄTT PRÄGLAR hans essä om Ingmar Bergman, där han särskilt diskuterar *Gycklarnas afton*. I filmen

gör ett cirkussällskap ett förnedrande besök i en småstad. De blir straffade av polisen och hånade av skådespelarna på teatern. Detta skildras på ett realistiskt sätt. I början av filmen finns emellertid en scen där Alma en varm sommardag badar naken inför en rad åskådare. Hennes make, clownen Frost, tvingas gå ned och hämta henne. Detta berättas drömligt, i stumfilmsstil. Ekbom anser att det är en av de starkaste scener-

Torsten Ekbom.

FOTO: CAROLINE ANDERSSON

na i Bergmans filmer. Och han menar, delvis i polemik mot Bergmanforskningen, att denna sekvens inte bara är ett avbrott i det realistiska berättandet. Den färgar av sig på hela filmen, på samma sätt som den tidiga drömscenen i *Smultronstället*. Jag är väl inte helt övertygad av Ekbom på denna punkt. *Gycklarnas afton* hade varit en storslagen film också utan scenen med Frost och Alma.

Men även om Ekbom har en förkärlek för svåra, experimentella verk innebär det inte att han själv skriver krångligt. Tvärtom är hans texter alltid enkla och medryckande, och han är skeptisk till alltför teoretiska tolkningar av litteratur och musik.

Den typ av facklitteratur som Ekbom skrev om recenserades numera sällan. Idag skulle kanske inte en ung Ekbom ha sökt sig till tidningsvärlden.

I *Experimentfält* kritiserar Ekblom den moderna hyperteoretiska och blodfattiga litteraturvetenskapen. Han menar att den har "avlägsnat sig för långt bort från det elementärt mänskliga som är litteraturens hjärtpunkt". Istället vill han se en renässans för det etisk-existentiella perspektiv som fanns hos äldre essäister och kritiker som Vilhelm Ekelund och Knut Jaensson. Den nya boken inleds också med ett belysande Ekelundcitat: "Är inte hela den mänskliga bildningen en brevväxling?"

Ekblom rycker också ut till försvar för Anna Dostojevskaja. Hennes bok om sin make, *Mitt liv med Dostojevskij*, har ofta blivit kritiserad eftersom hon inte ansetts tillräckligt intellektuell. Men Ekblom menar att hennes jordnära attityd kan kännas befriande efter alla krystade djupsinnigheter som presenterats inom Dostojevskijforskningen.

Inom litteraturvetenskapen har det blivit en dogm att de litterära verken skall studeras isolerat, att man inte skall intressera sig för författarens biografi eller den historiska bakgrunden. Ekblom sätter där emot in det litterära och musikaliska verket i ett större sammanhang. Till exempel argumenterar han för att förståelsen av Beethoven ökar om man känner till de sociologiska förhållandena i hans samtid.

Ofta skriver Ekblom om personliga dokument som dagböcker, brev och självbiografier. I en essä skildrar han turerna kring Dmitrij Sjostakovitjs memoarverk *Vittnesmål*. Sjostakovitj hade länge betraktats som en lojal Sovjetmedborgare. Memoarerna, som utkom efter hans död, innehöll emellertid från kritik av makthavarna. Verket gavs ut av Salomon Volkov, som hade hoppat av från Sovjetunionen. Från sovjetiskt håll stämplades utgåvan som ett falsifikat, och detta synsätt fick också stöd av västerländska kritiker. En vänsterinriktad kritiker förklarade: "Ur antisovjetisk propagandasynpunkt är memoarerna helt enkelt för bra för att vara sanna." Senare har emellertid verkets autenticitet och kvaliteter blivit uppenbara, och det räknas som ett oundgängligt dokument om en av 1900-talets största tonsättare.

I ESSÄN OM Sjostakovitj kombinerar Ekblom sin passion för modernismen med ett annat stort intresse: rysk/sovjetisk historia. Fascinationen för Ryssland visade sig redan i *Europeiska konserten*, och i den nya boken finns en stor avdelning med essäer i ämnet. Bland annat skriver Ekblom om historikern Richard Pipes imponerande trebandsverk om ryska revolutionen, och om Aleksandr Solzjenitsyns skönlitterära skildring av samma skeende.

Man kan önska att Ekbloms texter får många unga läsare. Förhoppningsvis har den lärda essän inte bara en stolt tradition utan också en framtid. ✨

James Stewart och Grace Kelly i *Fönstret åt gården*.

FOTO: CAPITAL PICTURES/SCANPIX

FILM

Hitchcock – starkare än någonsin

Mer än 30 år efter sin död är Alfred Hitchcock högaktuell. *Vertigo* har utsetts till världens bästa film, och dessutom har en film om hans liv gått på bio. Om detta skriver

Erik Hedling.

INGEN FILMSKAPARE I VÄRLDEN har blivit så berömd som Alfred Hitchcock (möjligen med undantag av Ingmar Bergman). Trettio år efter sin död 1980 gäcker han oss fortfarande. Det finns både gott om konferenser och årsskrifter för den specialtresserade. Mängder av vetenskaplig och journalistisk litteratur finns att införskaffa och filmerna finns tillgängliga överallt; för konnässören även blu-ray-utgåvor med

för den teknikmässigt välförsedde bättre bildupplösning än på biografen.

Annat var det just för trettio år sedan, då några av skräckmästarens allra mest odödliga mästerverk – till exempel *Fönstret åt gården* (1954) eller *Vertigo* (1958) – inte ens kunde beskådas på klassikerbiografier eller cinematek. Vi som endast via hörsågen kunnat avnjuta några av mästerverken fick äntligen se dem i nyrestaurerade >>

kopior under våren 1984. En del var faktiskt besvikelser, dock inte de två nämnda filmerna vars konstnärliga briljans helt motsvarade ryktet om dem.

Det torde inte ha undgått någon filmintresserad att Hitchcock åter varit aktuell på biodukarna. Nu i form av en så kallad *biopic*, en spelfilm om en berömd historisk person och ett välkänt historiskt förlopp. Det är i och för sig inte så sensationellt att det görs film om filmregissörer; jag kommer själv att tänka på Clint Eastwoods ganska grovt tilltyxade porträtt av John Huston i hans egen *Vit jägare, svart hjärta* (1990) eller Charles Dances mer försiktiga inkarnation av stumfilmsnestorn D W Griffith i bröderna Tavianis magnifika *God morgon Babylon* (1987).

Filmen *Hitchcock*, regisserad av Sacha Gervasi, handlar om tillkomsten av Hitchcocks kanske mest sedda film, nämligen *Psycho* (1960). Och rollbesättningen håller högsta världsklass, med Anthony Hopkins som Alfred och Helen Mirren som hustrun Alma. Båda har varit med förr när det gäller att gestalta kändisar. Hopkins har spelat allt från den amerikanske presidenten Richard Nixon till den sedermera avrättade italienske utrikesministern greve Ciano (Mussolinis svärson). Mirren i sin tur har varit såväl den första som den andra Elisabeth på den engelska tronen, med ungefär 400 års tidskillnad i gestaltningarna.

I EN AV BIOLLERNA I *Hitchcock* kan vi skåda John Hustons son Danny, en ypperlig aktör som här med brio återskapar den notoriske förförarens varglande i sin uppvaktning av Alma. Scarlett Johansson får spela

sin egen motsvarighet från perioden, den visuellt imposanta Janet Leigh, som fick kliva av sin huvudroll redan efter en halvtimme i *Psycho*, efter att ha utsatts för filmhistoriens allra mest beryktade mord.

Filmen *Hitchcock* fungerar bitvis som lätt-samkomedi, med en mängd poänger i det äktenskapliga spelet mellan makarna Hitchcock. Men på ett djupare plan faller det hela ihop. De psykologiska flosklerna står som spön i backen när Hopkins skall illustrera de välkända baksidor som en gång etablerades av Donald Spoto i biografen *The Dark Side of Genius. The Life of Alfred Hitchcock* (1983). Hitchcock led enligt ryktet av diverse neurotiska anfäktelser: han trånade efter de vackra huvudrollsinnehavarskorna (i filmen främst den bedårande Grace Kelly), han var en praktfullt möjlig mansgris och han var förbittrad över den i hans egna ögon alltför låga uppskattning han rönt för sina filmer, till exempel mot dem som ständigt förvägrade honom den åtråvärda Oscarsstatyett han aldrig fick (förrän med det speciella Life Time Achievement Award han erhöll först ett år före sin död).

Hopkins är hela tiden på gränsen till över-spel i stiliseringen av Hitchcock, som blir till en närmast komiskt patetisk person, exempelvis då han tjuvlyssnar i biograffojén och till synes dirigerar publikens illtjut när Bernard Herrmanns skrikiga stråkar ackompanjerar knivhuggen mot Janet Leigh i duschen. Hopkins parodierar här sig själv i rollen som Hannibal Lecter i Jonathan Demmes *När lammen tystnar* (1991), när denne mördar fångelsevakter till Bachs *Goldbergvariationer*.

TROTS EN FILM SOM knappast utgör mer än en parentes i sagan om Alfred Hitchcock, står han emellertid starkare än någonsin. Var tionde år genomför den brittiska filmtidskriften *Sight & Sound* en omröstning bland kritiker och filmforskare avseende världens genom tiderna främsta filmer. År 2012 vann *Vertigo*, efter att tio år tidigare ha återfunnits på andra plats. Även om det vore fel att påstå att placeringen var sensationell, var den ändå anmärkningsvärd. Förstaplatsen har tidigare oftast reserverats för Orson Welles *Citizen Kane* (1941), en film som framförallt rönt uppskattning för sina revolutionerande bidrag till filmberättandet som sådant. *Vertigo* innehåller även den tidigare oprövade filmiska grepp, men det är knappast detta som gjort den till världens

bästa film. Det är istället de närmast hypnotiska dimensionerna, Hitchcocks virtuositet när det gäller att framkalla ett slags besatthet, såväl hos (den manlige) huvudrollsinnehavaren som hos den (möjligtvis också maskuline) åskådaren.

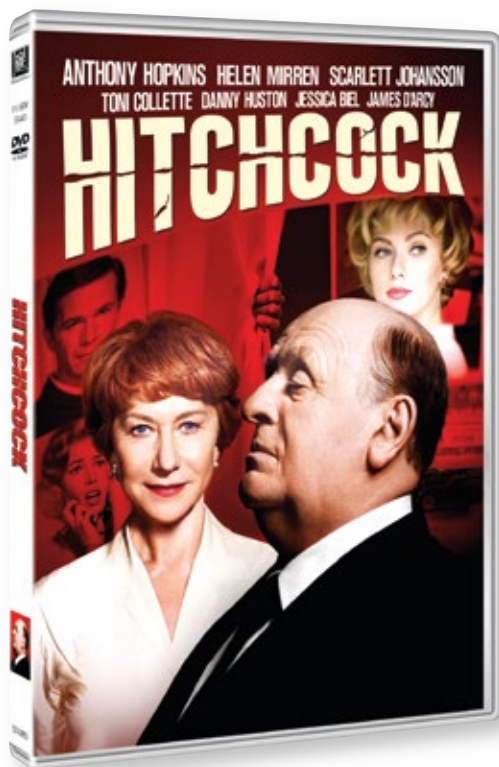
Vertigo – den amerikanska titeln betyder ”svindel” och är vida överlägsen den svenska titeln *Studie i brott* – handlar om detektiven Scottie som på grund av sin höjdskräck orsakar en poliskollegas död. Denna höjdskräck utnyttjas av en skurk, som lejer Scottie för att som privatdeckare skugga dennes hustru. Scottie blir sig själv ovetande del av en mordkomplott. Kvinnan, i själva verket en kumpan till skurken och inte hustrun, leder upp Scottie i ett torn, dit han inte kan gå på grund av sin svindel. Han blir hjälplös vittne till hur kvinnan dödsstörtar – i filmens berättelse inte kvinnan han förföljt, utan istället just skurkens hustru.

Av denna ganska banala och till yttermera visso obegripliga berättelse väver dock Hitchcock en fenomenal intrig. Den stackars Scottie blir hjälplöst förälskad i kvinnan han följt i spåren, och när han tror henne vara död försöker han på alla sätt att återskapa henne. Och det är förälskelsens mani som Hitchcock i all sin genialitet lyckas penetrera. Skådespelarna är minst sagt lysande, James Stewart som den oförglömligt besatte Scottie, och den svalt vackra Kim Novak som den ständigt undflyende skönheten.

AV ÄNDLÖST MÅNGA BÖCKER om Hitchcock återkommer jag själv ständigt till en. Nämligen britten Charles Barrs oundgängliga analys av *Vertigo*, publicerad för mer än tio år sedan i det brittiska filminstitutets klassikerserie. I boken, betitlad enbart *Vertigo*, frilägger Barr ett intrikat litterärt mönster bakom filmen. Filmen baserades på en slätstruken fransk thrillerroman, *D'entre les morts*, av Pierre Boileau och Thomas Narcejac. Till denna lade emellertid Hitchcock en mängd allusioner till San Francisco-författaren Ambrose Bierce. Bierce var en mytomspunnen amerikan, som försvann spårlost någon gång under mexikanska revolutionen 1913. För en sentida publik är han mest berömd som titelpersonen i Carlos Fuentes roman *Den gamle gringon* (1986). Anknytningarna till Bierce gav Hitchcocks berättelse såväl djup som bredd.

Vertigo är under alla omständigheter en film som tål att ses om – hur många gånger som helst. När den nu nått tronen bland världens filmer kommer den gissningsvis att vara ovillig att släppa den. ✿

Av denna ganska banala och till yttermera visso obegripliga berättelse väver dock Hitchcock en fenomenal intrig.

**Anthony Perkins och
Janet Leigh i *Psycho*.**

FOTO: KPA/HERITAGE IMAGES/SCANPIX

Från väst till öst

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik.

Jag är född och uppvuxen i Sverige. Mina föräldrar möttes som radioamatörer och fysikstudenter på 60-talet, min far i Sverige och min mor i Bulgarien. Varje sommarlov fram till de sena tonåren har jag tillbringat där. Paradoxalt nog (sett med svenska ögon) var det mina kommunistiska bulgariska morföräldrar som gjorde mig till nationalist, eller fosterlandsvän. Det var kärlek till det egna som genomsyrade vardagen, inte antipati mot någon annan.

Jag fick mig den bulgariska historien muntligt traderad av äldre släktingar, radion spelade alltid bulgarisk folkmusik, diskona gör det än idag, och kulturen levdes dagligen, man pratade inte om den som ett fenomen eller granskade den utifrån något perspektiv – den bara fanns där. Jag är medveten om att en del av självhyllandet odlades av kommunistpartiet som ett försvar mot väst. Det anordnades bussresor landet runt och stora påkostade spektakel vid alla högtidsdagar. Men när något inte fungerade var det inte staten man vände sig till utan grannarna – därmed odlades en lokal gemenskap där alla kunde bidra med just sina kunskaper.

Sedan kom jag hem till det självföraktande Sverige och fattade ingenting. Här kunde lärarna inte ens organisera en matkö på 20 personer i skolan, än mindre en nationalistisk parad med tusentals elever på det kyrilliska alfabetets dag som direktsändes i tv. Recitera dikter skulle jag också kunna, äldre bulgariska liksom nyare Sovjethyllande. Hårt arbete, eget ansvar och disciplin. Inte direkt vad den svenska vänstern vurmar för. Ledsen att väcka er ur dvalan – men där fanns ingen kulturmarxism.

Partiet invaderade aldrig den privata sfären och det rådde konsensus om att det fanns ett parti man skulle ta hänsyn till, men vänner och grannar emellan fick allt sägas. Man pratade politik då och man pratar politik nu, det finns inget outtalat åsiktsförtryck där man är rädd för vad ens granne ska tycka. För man är fortfarande, nu i än högre grad, kritisk mot etablissemangen.

Jag är glad att jag fick uppleva den tiden och att muren inte föll förrän jag var femton. Sedan började förfallet. Droger, maffia, korruption, fattigdom, hemlöshet, hunger (!), hyperinflation, rotlöshet och utbildningsreformer dikterade från väst. Bilden av vad väst stod för raserades på nolltid. Tillresta akademiker och experter från väst blev utskrattade och ansågs "totalt okunniga och obildade". Men den nya eliten öppnade dörren ändå. Man behövde EU-pengarna och pengarna från George Soros Open Society Institute.

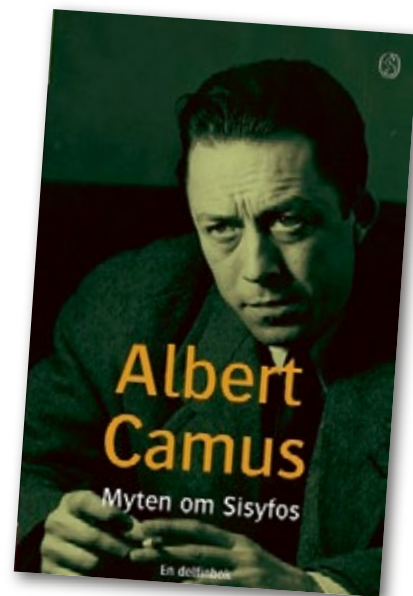
Nu kom allt postmodernistiskt svammel som alla skrattar åt och ingen tror på, men som politikerna accepterar av ekonomiska skäl. Ännu en elit som sålt sig. Det före detta fungerande utbildningsväsendet är raserat (betänk alla matematik- och fysikolympiader man deltog i, förvisso för att bevisa kommunismens överlägsenhet) och politikerföraktet är mer utbrett än någonsin. Förut skulle en politiker åtminstone ha klassisk bildning inom naturvetenskaperna, kunna sin historia och ha läst en massa kommunistisk litteratur för att bli politiker – nu behöver man inte ens kunna läsa, bara följa EU-direktiv och trycka på en knapp. Likheter med väst blir alltmer uppenbara – den så kallade harmoniseringen inom EU har kommit långt. Väst driver på fördumningen av Östeuropa ovanifrån och jag bara hoppas att den inte slår igenom bland de breda folklagen. Ingenting tyder på det än så länge. ❀

I korthet

Det absurda och självmordet

"Det finns endast ett verkligt allvarligt filosofiskt problem: självmordet. Då man avgör om livet är värt att leva eller inte, besvarar man filosofins grundläggande fråga. Allt det övriga – om världen har tre dimensioner, om tanken har nio eller tolv kategorier – kommer i efterhand. Sådant är tidsfördriv; först måste den väsentliga frågan besvaras. [...]"

Om jag frågar mig av vilka skäl en fråga ter sig angelägnare än en annan, så svarar jag att det beror på de handlingar den förpliktigar till. Jag känner inte någon som dött för det ontologiska gudsbevisets skull. Galilei, som satt inne med en viktig vetenskaplig sanning, avsvor sig den utan vända, då han märkte att den utsatte hans liv för fara. På sätt och vis handlade han riktigt. Denna sanning kunde inte väga upp bålet. Det är fullkomligt likgiltigt att veta om jorden roterar runt solen eller tvärtom, ja, det är helt enkelt en struntfråga.

Däremot vet jag att många människor dör, emedan de anser att livet inte är värt att leva. Jag känner också andra som paradoxalt går i döden för de idéer och illusioner vilka ger deras liv ett berättigande (ett skäl för att leva, som det kallas, är samtidigt ett utmärkt skäl för att dö). Jag drar alltså den slutsatsen att frågan om livets mening är den viktigaste av alla."

Albert Camus i Myten om Sisyfos
(övers. Gunnar Brandell och Bengt John).
Camus skulle i år ha fyllt 100.

”Vi har förlorat vår bästa vän”

För 50 år sedan, den 26 juni 1963, höll John F Kennedy sitt historiska tal i Västberlin. Västberlin var en fri stad, instängd i en kommunistisk diktatur. Under lång tid hade invånarna utsatts för hård press. År 1961 restes Berlinmuren. Kennedy talade både retoriskt skickligt och med starkt patos om de demokratiska värdena, precis som han gjort i sitt berömda installationstal som president 1961. Då hade han försäkrat att amerikanerna var beredda att bära vilka bördor som helst för att främja frihetens sak i världen.

I sitt Berlinaltal konstaterade Kennedy att demokratierna inte är perfekta. Men de behöver inte bygga upp murar för att hindra sina medborgare från att lämna dem. Speciellt berömda är de ord Kennedy uttryckte på tyska (och latin): ”Two thousand years ago the proudest boast was ‘civis Romanus sum’. Today, in the world of freedom, the proudest boast is ‘Ich bin ein Berliner’ [...] There are many people in the world who really don’t understand, or say they don’t, what is the great issue between the free world and the Communist world. Let them come to Berlin [...] Lass’ sie nach Berlin kommen.”

Det har diskuterats om inte Kennedy uttryckte sig felaktigt på tyska och istället skulle ha sagt ”Ich bin Berliner” (”ein Berliner” var namnet på ett bakverk). Detta bekymrade knappast åhörarna i Västberlin, som jublade över Kennedys tal. ”Ett sådant ärligt jubel har

John F Kennedy
och Willy Brandt.

FOTO: LIBRARY OF CONGRESS,
LC-USZ62-134151

väl aldrig i stadens historia kommit en gäst till mötes”, skrev Willy Brandt i sin memoarbok *Möten och inblickar*. Brandt var 1963 Västberlins borgmästare, och skulle sedermera bli förbundskansler och Nobelpristagare. Han talade själv vid det legendariska mötet 1963, och kom överhuvudtaget att samverka nära med president Kennedy.

Att minnet av Kennedys tal fortfarande är levande visar sig bland annat genom det Kennedymuseum som ligger precis vid Brandenburger Tor. Det är inte ett av Berlins största eller mest berömda museer. Men det är väl värt ett besök. Där visas en film om Kennedys Berlinbesök, liksom en unik samling med fotografier från hans liv.

Kennedys tal fick en uppföljning 1987. Då stod president Ronald Reagan i närheten av Brandenburger Tor och uppmanade Sovjetledaren Gorbatsjov att riva Berlinmuren. Två år senare föll den. Reagan och Kennedy må ha varit olika på många sätt, men båda var skickliga retoriker och båda hade ett starkt idealistiskt inslag i sin utrikespolitik.

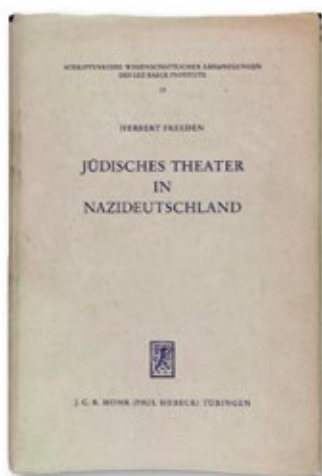
Några månader efter Berlinmötet, i november 1963, mördades Kennedy. Tiotusentals berlinare samlades därefter till ett möte. I ett improviserat tal konstaterade Willy Brandt att amerikanerna förlorat en president, som skapat stora förhoppningar om en bättre tillvaro: ”Men särskilt vi i Berlin sörjer, emedan vi förlorat vår bästa vän.”

David Andersson

Cynisk tolerans för judisk teater

För några år sedan intervjuade jag Marc Brafman, en polskjudisk kemist som i sin ungdom varit aktiv i franska motståndsrörelsen. Han berättade hur hans mor trotsigt försäkrat honom att ett folk som frambringt så stora konstnärliga skapare och tänkare som Goethe, Schiller, Lessing, Kant, Bach och Beethoven ”aldrig skulle följa Hitlers vansinniga planer”. Några år efter sonens exil (1937) blev hon själv offer för Förintelsen.

Utän tvivel var det en liknande känsla av trots parad med en känsla av överklighet som fick cirka 2 500 judiska skådespelare, musiker, dansare och andra konstnärer att stanna kvar i Tyskland och fortsätta sitt skapande arbete mellan 1933 och 1938. Då de förbjöds att spela på tyska scener i april 1933 och inte heller var önskade som publik grundade de det judiska kulturförbundet (Jüdische Kulturbund). För en publik om 110 000 i ett hundratal städer fortsatte man att spela teater och opera, ge konserter och organisera utställningar – i vissa fall till 1941.

I sin uttömmande bok *Jüdisches Theater in Nazideutschland* sammanfattade Herbert Freeden 1985: ”Den 1 april 1933 förklarade nazisterna den civiliserade världen krig. [...] Den enda judiska organisation som tilläts

existera var [...] en europeisk teater av judar för judar i judehatets huvudstad.” Jämte Berlin grundades lokala föreningar i Köln, Frankfurt am Main och Hamburg.

Det har spekulerats över varför naziregimen tillät det judiska kulturlivet att överleva – om än i begränsad form – till och med efter pogromnatten den 9 november 1938. Den ena orsaken var utrikespolitisk i avsikt att lura omvärlden med en ”tolerant judepolitik”. Den andra orsaken var förvaltningsteknisk – en koncentration av aktiviteterna erbjöd större kontrollmöjlighet.

Åren 1935–36 blev glansår som bland annat kulminerade i en Max Liebermann-utställning i Jüdisches Museum som grundats sex dagar före maktövertagandet. Men kulturutbudet minskades då allt fler konstnärer lämnade landet 1937–39. Den 11 september 1941 förbjöds Kulturbund, dess egendom konfiskerades och dess medarbetare deporterades till olika koncentrationsläger. Få överlevde.

Lisbeth Lindeborg

Detta nummers recensioner: *Ulrika Björkstén* blickar ut i förintelsens avgrund; *Jan Söderqvist* smakar på glödande hat; *Anders Sandberg* tänker kring tänkandets köttslighet; *Kim Salomon* fokuserar på frid och försoning; *Håkan Arvidsson* söker förgäves en fast punkt i tillvaron; *Adam Cweijman* umgås med spöken i Ostpreussen; *Bengt E Y Svensson* skärskådar en vetenskaplig revolution som bara fortsätter; *Martin Lagerholm* politiserar parkanläggningar; *Gunnar Wetterberg* tar farväl av en gammal idol; *Svante Nordin* följer filosofins dystra öde under Adolf Hitler; *Carl Rudbeck* korrigerar vår vrångbild av Iran; *Per Grankvist* engagerar sig i den digitala demokratin; *Jens Riis* bekantar sig med kannibaler.

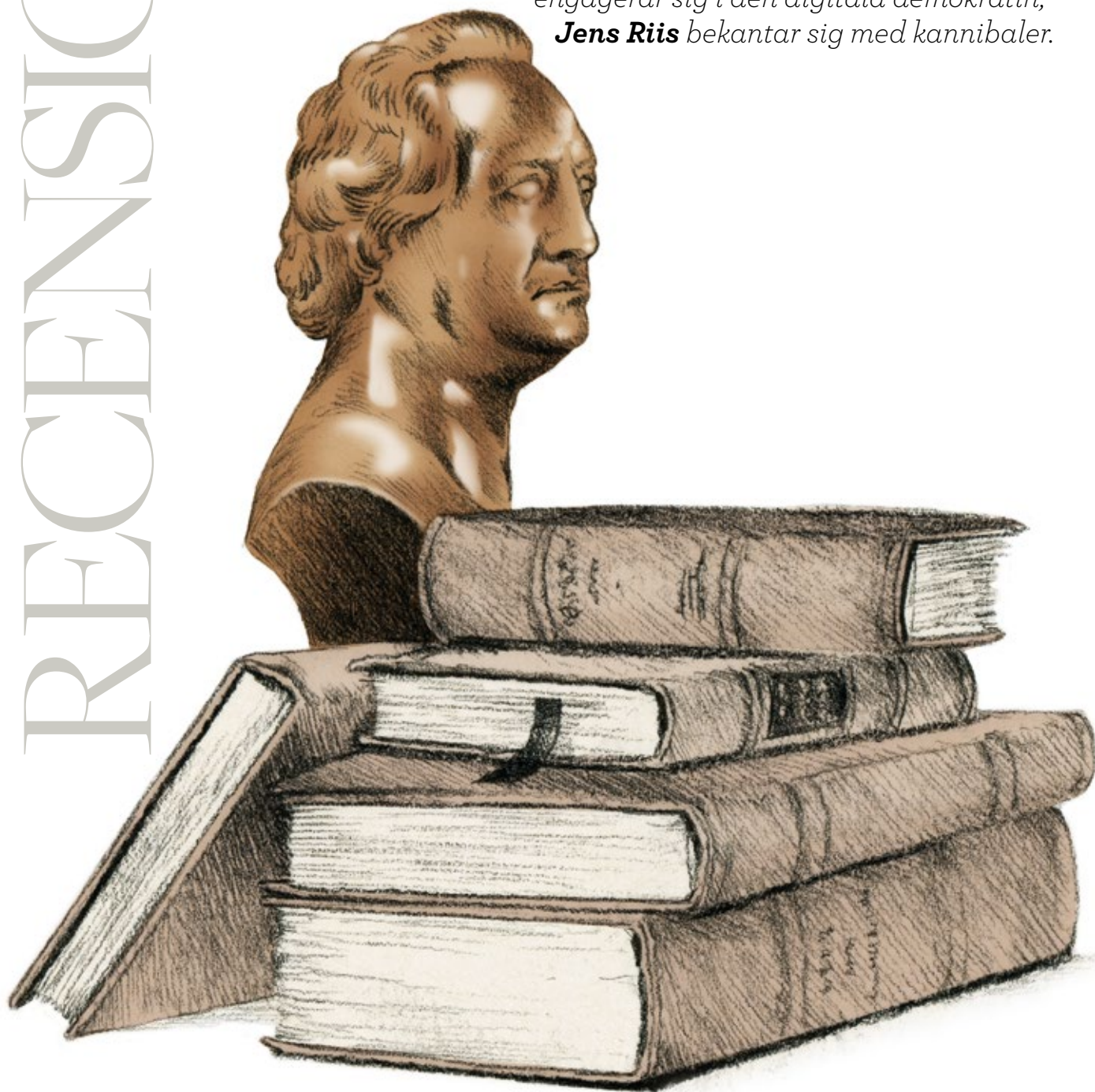

FOTO: EVERETT/IBL BILDBYRÅ

Frigjord energi

Robert Oppenheimer lärde människorna att förinta sig själva, vilket han på inget vis ångrade. Mannen som ledde det amerikanska atombombsprojektet var motsägelsefull och hjärtskärande ensam. Ulrika Björkstén läser en omtumlande biografi.

BIOGRAFI

Det är en omtumlande upplevelse att läsa den brittiske filosofiprofessorn Ray Monks biografi *Inside the Centre* över atombombens fader, Robert Oppenheimer. En person vars liv är mer intimt sammanflätat med den tid han levde i är det svårt att föreställa sig. Och med det pågående kärnvapenskramlet från Nordkorea som fond till läsningen är det svårt att värja sig mot den isande känsla av suspen-

derad undergång som boken utmynnar i. Atombombsprojektet har "allt" för att beskrivas som mänsklighetens absoluta och slutgiltiga ödesdrama. Så har det också format efterkommande generationers uppfattning om undergång. Vi som växte upp under kalla kriget drömde mardrömmar om bomben utan att vi själva någonsin varit i närheten av ett verkligt krigstillstånd. Skräcken har sjunkit undan med åren, men under läsningen av Oppenheimerbiografen händer det igen. Jag vaknar kallsvettig efter att i drömmen hört Ekot berätta att jor-

dens atmosfär nått kritisk radioaktivitet på grund av Nordkoreas pågående kärnvapenangrepp mot Washington.

Men Monks teckning av Oppenheimer rymmer snarast en lågmäld tragik, en ödesmättad underton av frustrerad vilja och bortträngda förhoppningar som i lika hög grad speglar själva den korta 1900-talshistorien som det mänskliga liv som var Oppenheimers. Till känslan av undergång bidrar asymmetrin mellan de djupa historiska rötter Monk omsorgsfullt nystar i och den på många sätt abrupta avslutningen på >>

såväl bokens historiska bäge som Oppenheimers eget liv och sondertrasade familj. Men på vägen bjuds vi på ett helt livsprojekts underbara berg och dal-bana.

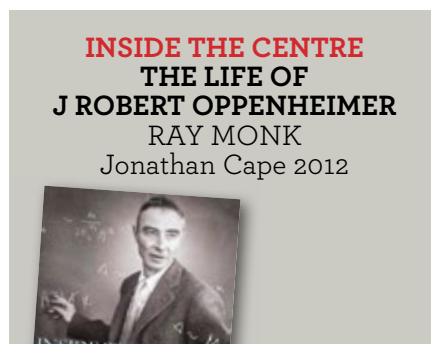
Oppenheimers kulturella rötter är den judiska upplysningens tyska 1800-tal. Hans far kom som en av många unga tyska judar till USA i slutet av 1880-talet, där han med hårt arbete så småningom byggde upp en förmögenhet och senare gifte sig med den amerikanskfödda Ella, från liknande familjebakgrund men med en generations "försteg" ifråga om etablering i det nya landet. Robert Oppenheimer växte upp i ett välbärgat hem på Manhattan. En stor konstsamling och en omsorgsfull utbildning av barnen var lika självklara ingredienser i familjens liv som privatchaufför och hembiträde. Föräldrarna definierade sig som kultiverade amerikaner först och främst, sekulära judar i andra hand. Att barnen skulle bli framgångsrika samhällsmedlemmar var en självklar förväntan.

Men konflikten mellan ideal och verklighet blir tydlig redan tidigt i Oppenheimers livshistoria. Kampen för tillhörighet går som en röd tråd genom hela det porträtt som Ray Monk tecknar av Robert Oppenheimer. Barndomen är prä-

"Kampen för tillhörighet går som en röd tråd genom hela det porträtt som Ray Monk tecknar av Robert Oppenheimer."

lad av ensamhet. Hans enda vänskap från gymnasieåren är den med Francis Fergusson, sedermera välkänd författare, vars djupa rötter i den samhällsbärande eliten i USA tycks utgöra en särskild lockelse. Den allt annat än ömsesidiga vänskapen dem emellan tycks handla mycket om Oppenheimers beundran för, och försök att imponera på vännen. Efter gymnasiet kommer de två tillsammans till ett Harvard där rektorn aktivt driver frågan om utkvoteringen av studenter med judisk bakgrund för att inte skrämja bort den protestantiska, anglosaxiska överklassens söner från universitetet. Det är just den klass Fergusson tillhör. Båda söker sig sedan till Europa för vidare studier. Fergussons författarbana är välplanerad. Oppenheimer är begåvad inom alla områden, men kreativiteten och lusten till lärande tycks underordnade hävdelsebehovet och den fasta beslutsamheten att sätta ett avtryck, oavsett hur.

Ungdomstiden kulminerar i ett möte mellan Oppenheimer och Fergusson i Paris, då den senare redan har vunnit inträde i europeiska litterära kretsar, medan Oppenheimer just har fått nobben som fysikdoktorand hos den berömda Ernest Ru-

therford vid Cavendishlaboratoriet i Cambridge. Oppenheimer försöker, enligt Monk, rätt och slätt strypa sin vän. Unga får samtidigt uppges han ha försökt förgifta en kollega vid Cavendishlaboratoriet.

Efter den dramatiska tiden i Cambridge kommer vändpunkten när Oppenheimer blir erbjuden en plats som doktorand i tyska Göttingen. Plötsligt befinner han sig mitt i den moderna kvantmekanikens och atomfysikens fantastiska framväxt. Han blir en av de tjugoplussare – "pojarna", eller "Knaben" – som under bara några få år revolutionerar fysiken. Perioden hör till de

mest omskrivna och mytomspunna i fysikens historia, och allt tyder på att aktörerna själva förstod storheten i vad de var med om när kvantmekanikens huvudlinjer under 1920-talet slag i slag föll på plats. Att befinna sig som aktiv part mitt i ett genomgripande och snabbt framåtskridande paradigmskifte måste väl vara varje intellektuell människas dröm. Men även här brottas Oppenheimer med mindervärdeskomplex; han blir aldrig en av dem som gör de riktigt stora, självständiga genombrotten – en Dirac, Heisenberg eller Schrödinger. Och som amerikan upplever han sig som sedd över axeln av de europeiska kollegerna. När han så småningom återvänder till USA blir därför hans målsättning att bygga en amerikansk skola i teoretisk fysik, som inte längre ska vara beroende av att följa den europeiska i spåren. Och det är nu han slår in på den bana där han verkligen ska sätta det outplånliga avtrycket i världen han så hett ästundar: forskningsledarens.

Oppenheimers medarbetarskap och ledarstil beskrivs, som så mycket annat som gäller själva människan Oppenheimer, på ett motsägelsefullt och sammansatt vis.

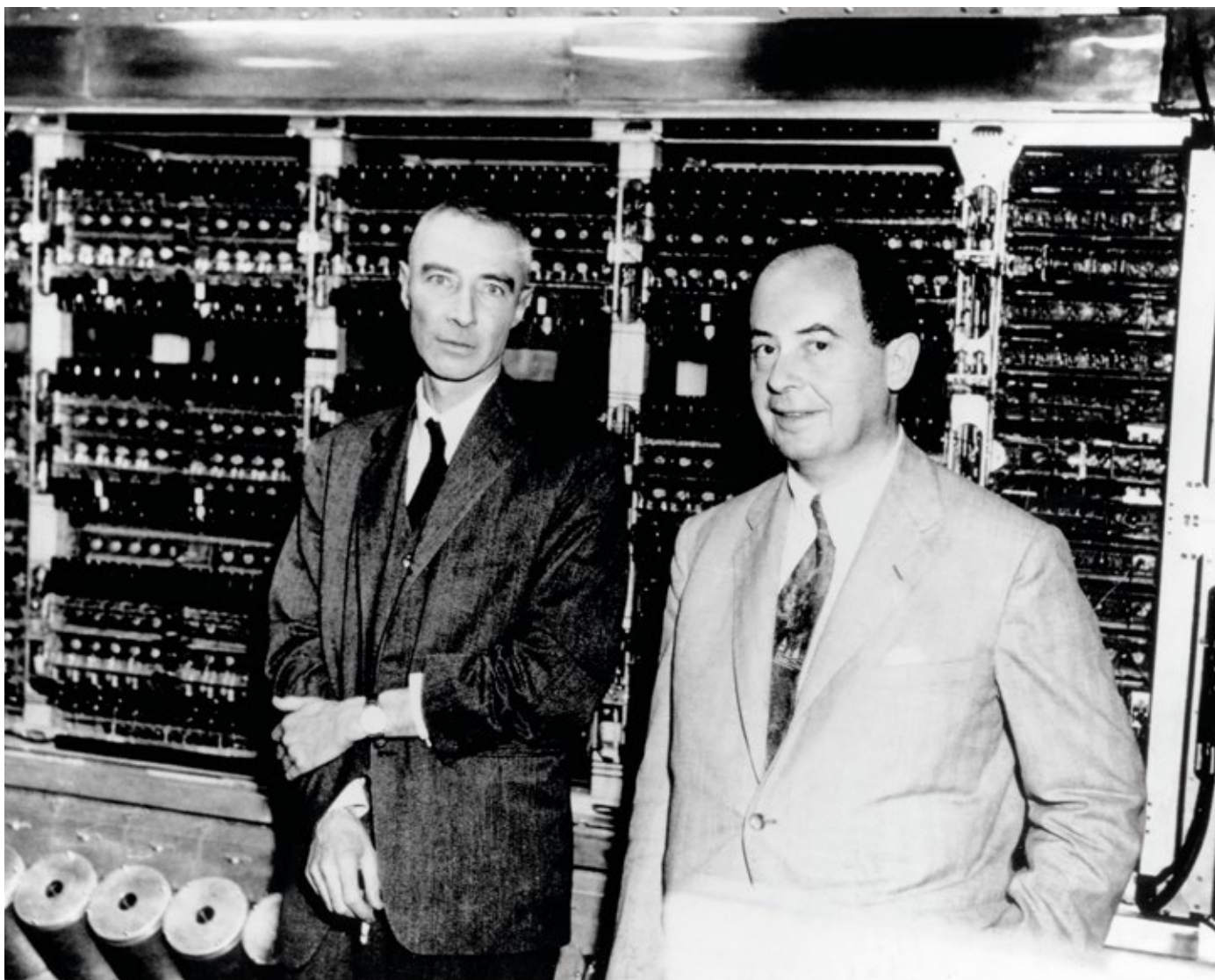
Holländaren Ehrenfest, som Oppenheimer samarbetar med under sin europeiska period, talar om hans briljans men också om hans arrogans, hur han med vassa men svårbegripliga påståenden kan låsa tanken och den kreativa processen hos den mer sökande och försiktige. Men av sina amerikanska doktorander bli Oppenheimer älskad. Han ägnar dem all sin uppmärksamhet och tid och lyckas verkligen bygga upp en amerikansk skola i teoretisk fysik.

Enligt Monk är det i många stycken tack vare Oppenheimers ansträngningar som USA står så väl rustat att ta emot den strömmen av flyktingar från det Tyskland som på 1930-talet jagar många av sina främsta förmågor ur landet. Och så småningom också från kringliggande, nazistockuperade länder. Efter en mellanlandning hos nestorn Niels Bohr i Köpenhamn drar de alla vidare till Amerika.

Alla utom Lise Meitner. Lika frånvarande som hon länge var från fysikhistorien och förbigången av Nobelkommittén, lika kortfattat nämns hon här hos Monk. Men hennes arbetsinsats som isolerad flykting i Stockholm förändrade såväl Oppenheimers liv som världshistorien.

Den teoretiska fysikern Meitner hade länge samarbetat med den experimentelle kemisten Otto Hahn i Berlin för att försöka förstå atomkärnors sönderfall och omvandling i olika processer. Hon tvingades 1938 som judinna fly från Tyskland, men de två kollegerna fortsatte sitt samarbete brevlades. Vid årsskiftet 1938/39 gör Hahn en helt oväntad upptäckt i sitt laboratorium. När han skickar långsamma neutroner mot uran – i syfte att försöka bygga en större atomkärna – upptäcker han till sin förvåning att en av produkterna var grundämnet barium. Utifrån den tidens kunskaper tycktes detta nästan vara alkemi. Hur kunde ett massivt grundämne som uran omvandlas till ett bara hälften så tungt ämne som barium? Hahn rapporterade sina fynd i ett brev till sin kollega i Stockholm. Och efter bara ett par veckor hade hon och hennes unge brorson, fysikern Otto Frisch, svaret: Urankärnan hade klyvts i två nästan lika stora delar: barium och krypton. Den 16 januari 1939 skickade Meitner och Frisch in sina resultat för publicering i forskningstidskriften *Nature*. Men via Niels Bohr spreds nyheten om kärnklyvningen till den amerikanska östkusten redan innan artikeln hade blivit publicerad.

Så kom det sig att Robert Oppenheimer och hans kolleger vid Berkeley på den amerikanska västkusten häpnadsväckande nog först fick höra talas om kärnklyvning genom en dagstidningsartikel. En journalist på San Francisco Chronicle hade snappat upp de rykten som spreds bland fizi-

Robert Oppenheimer (tv) och forskarkollegan John von Neumann.

FOTO: SCIENCE PHOTO LIBRARY / IBL BILDBYRÅ

kerna på östkusten. Oppenheimer trodde först inte att det var sant att en kärnklyvning verkligen hade ägt rum. All känd teori vid den här tidpunkten talade emot det. Men när en av hans kolleger så småningom lyckades upprepa experimentet, uppges Oppenheimer snabbt ha förstått de kvantmekaniska modifikationerna av kärnfysiken som blev följden. Han insåg också genast att processen skulle kunna leda till en kedjereaktion: de spillneutroner som produceras vid kärnklyvningen kommer i sin tur att klyva fler kärnor, och på grund av den enorma energi som frigörs vid varje kärnklyvning skulle det gå att tillverka en bomb.

Ett halvår senare anföll Tyskland grannlandet Polen. Andra världskriget var ett faktum.

Vad är det för märkligt öde som styr världen mot sin undergång? Hur kunde 1920-talets fantastiska kvantmekaniska äventyr, de exalterade unga människens Knabenfysik, kulminera i en så fruktans-

värd insikt just i dessa månader, strax före krigsutbrottet, då informationen fortfarande flöt öppet mellan de blivande motståndarna? Och hur kunde så många inom den begränsade fysikerkrats med kunskaper nog att konstruera en atombomb, vara just de människor som drivits på flykt av nazismen? Just de människor som in på bara skinnet hade fått känna på den nazistiska ondskan. Och hur är det möjligt att just dessa människor hade forna kamrater kvar i Tyskland, kolleger vars kapacitet de kände väl till, vars förmåga att i sin tur tillverka ett kärnvapen de inte kunde tvivla på? Man vill ställa sig upp och högljutt ropa: Ack att denna sista skärva av kunskap flöt upp i det kollektiva medvetandet just i denna onda tid!

Ja, det är oerhört lätt att dramatisera atombombsprojektet, att låta det bli en parabel. Ray Monk avstår förtjänstfullt från dramatiseringarna. Istället beskriver han utvecklingens självklarhet. För de fysiker som vid andra världskrigets början gav sig

i kast med uppgiften att ta fram den första atombomben var det på många sätt enkelt – det handlade om att hinna före nazisterna.

Att Robert Oppenheimer blev den som ledde atombombsprojektet är faktiskt betydligt märkligare.

Den unge Oppenheimer förefaller ha varit extremt världsfrånvärd. Men den drömmande unge mannen som svärmar kring poesi, filosofi och läran om materians innersta kommer så småningom att alltmär släppa in den yttre världen i sitt medvetande. Vid börskraschen 1929 är han fortfarande oberörd, talar om att politik ”saknar skönhet”. Men senare ser han depressionens härjningar, hur hans egna studenter inte får jobb, och så småningom växer rikemanssonens sympatier också för de fattiga arbetare som utanför universitetets grindar strejkar för bättre löner och villkor. Han gör under den här tiden också upprepade och misslyckade försök att närma sig kvinnor, till dess han 1936 förälskar sig i medicin- »

studenten Jean Tatlock. Samma år bryter spanska inbördeskriget ut, och Oppenheimer har själv hävdat att denna demokratins kamp mot fascismen ledde till hans verkliga politiska uppvaknande. Men det är rimligt att anta att Jean Tatlock var starkt bidragande. Född i en etablerad akademikerfamilj blir hon tidigt politiskt medveten och går redan 1933 med i det amerikanska kommunistpartiet. Under sitt treåriga förhållande med henne blir också Robert Oppenheimer alltmer engagerad i politiken.

Nej, det verkar inte som om han själv någonsin formellt var medlem i kommunistpartiet; frågan får, förstås, stor betydelse under McCarthy-eran. Men helt oomstritt är att Oppenheimer under flera år på 1930-talet gav stora summor pengar till det amerikanska kommunistpartiet. Många i hans närmaste umgänge var medlemmar, förutom flickvännen också den lillebror som tycks ha varit hans enda verkligt nära manliga vän.

Att vara kommunist var inte alls lika laddat i USA före och under andra världskriget som det kom att bli efter krigsslutet. Men Sovjetunionen var ännu inte en allierad vid krigsutbrottet, och även om pakten med Nazi-Tyskland var bruten 1941, när det verkliga arbetet på atombomben tog sin början, ville den amerikanska regeringen hålla ryssarna utanför projektet. Kommunist sympatier sågs därför som en säkerhetsrisk.

"Precis som ljus och materia kan beskrivas både som vågor och som partiklar, kunde atombomben både ses som det mest djävulska vapnet i mänsklighetens historia och som det största fredsprojektet någonsin."

Men Oppenheimer hade redan byggt sig ett grundmurat rykte som framgångsrik forskningsledare. Han hade sina kollegers förtroende, både amerikanerna och de många fysiker som hade flytt från Europa kände honom personligen. Därför är det kanske inte så underligt att han hör till dem som tidigast får reda på att det planeras ett atombombsprojekt. Men det är ändå häpnadsväckande att han i praktiken blir ledare för projektet innan han över huvud taget har fått klartecken från den amerikanska säkerhetstjänsten att ens bli informerad om att det pågår. Det säger något om maktfördelningen mellan forskare och militärer i detta inledningsskede.

Till atombombsprojektet vid Los Alamos kom alla landets skarpaste hjärnor. Många av deltagarna har vittnat om sammanhållningen och arbetsglädjen. Och inte minst jublet den 16 juli 1945 när Trinity-testet gick av stapeln och världens första

atombomb detonerade i New Mexicos öken. En av de verkligt intressanta iakttagelserna kring Los Alamos är det tekniska projektets inneboende dynamik. Viljan hos de medverkande att nå fram, att helt enkelt lösa de tekniska problemen, över-skuggar så småningom själva målet för ansträngningen. Redan i november 1944, då allierade trupper hade intagit Strasbourg och hittat anteckningar om det tyska atombombsprojektet, hade det stått klart att nazisterna befann sig långt från målet. Ändå var det bara en enda av alla de fysiker som arbetade på Los Alamos som hoppade av projektet. (Denne någon var Joseph Rotblat, judisk flykting från Polen, sedermera Pugwashrörelsens grundare.) Först efter Hiroshimabomben i augusti 1945 tar flera av de ledande fysikerna aktiv ställning mot vidare användning av atombomben.

Efter krigsslutet försvinner sammanhållningen. Fysikerna hamnar i olika läger. Ungerskättade Edward Teller blir vätebombens starkaste förkämpe och upphovsman. Att hinna före Sovjetunionen med allt kraftigare bomber var för honom en lika stor drivkraft som det någonsin hade varit att besegra nazisterna. Oppenheimer hörde istället till dem som förespråkade öppenhet. Han menade att kunskapen om hur man tillverkar allt kraftigare bomber redan var allmängods bland fysiker, att hemlighetsmakeri bara kunde förvärra kapprustningen, och att det till slut

inte skulle spela någon roll vem som först hade den allra största bomben. Oppenheimer liknade situationen vid två skorpioner instängda i en glasflaska. Oavsett vem som slog till först skulle de båda döda varandra. Ur Oppenheimers perspektiv borde slutsatsen därför bli att atombomben omöjliggjorde krig. Idén hade han hämtat från Niels Bohr, som tidigt i atombombsprojektets historia hade berättigt fysikernas deltagare med ett slags politikens komplimentaritetsprincip, inspirerad av kvantmekanikens vågpartikeldualitet. Precis som ljus och materia kan beskrivas både som vågor och som partiklar, beroende på hur man betraktar dem, kunde atombomben både ses som det mest djävulska vapnet i mänsklighetens historia och som det största fredsprojektet någonsin. Genom öppenhet skulle nämligen själva möjligheten att utradera allt istället leda till att mänskligheten upphörde att kriga. Den ra-

tionella vetenskapsmannens försök till politisk filosofi framstår idag som löjeväckande naiv. På 1950-talet betraktades den som en säkerhetsrisk, framförd av en potentiell fosterlandsförrädare. Det är knappast förvånande att Oppenheimers kommunistiska förflutna nu hann ikapp honom.

I april 1954, bara några veckor efter att den första amerikanska vätebomben testades vid Bikiniatollen, inleddes den hearing som skulle sluta med att Oppenheimer förlorade sin säkerhetsklarering för atombombsprojektet. Hans motstånd mot att utveckla vätebomben, hans vänstersympatier och tidigare engagemang i kommunistpartiet, samt hans idéer om öppenhet i ett militärt projekt, kan idag var för sig te sig tillräckliga för att säkerhetstjänsten skulle känna sig obekväma med att han satt inne med detaljerad information om det amerikanska atombombsprogrammet.

Avpolleteringen gjorde honom till hjälte i kretsar han inte ville tillhöra. När den tyske författaren Heinar Kipphardt 1964 i en pjäs lät rollfiguren Oppenheimer säga att han ångrade utvecklandet av den första atombomben, blev Oppenheimer själv räsande. Han hävdade tvärtom alltid att han inte ångrade sig, inte ens efter Hiroshima. Den som ångrar atombombsprojektet "har glömt Guernica, Dachau, Coventry, Belzen, Warszawa [...] Det har inte jag", skrev han till Kipphardt. I Oppenheimers lista över lidandets städer fanns också, kanske något förvånande, Dresden och Tokyo. Det kan bara tas som ett tecken på att han var övertygad om att även motståndarländernas förluster hade blivit mindre om atombomben utvecklats ännu snabbare.

Tvetydig in i det sista, en stark förespråkare av det atombombsprogram han själv hade lett, en nästan lika stark motståndare till vätebombsprojektet. En man vars inre logik var benhård, men inte alltid begriplig för omvärlden. Det är en påtagligt ensam man som dör 1967, bara något år efter att han som storörkare fått diagnosen strupcancer. Ensam på ett sätt han tycks ha varit hela livet, trots den centrala positionen i fysikvärlden. Oförmögen att kommunicera sina inre känslor och skapa verklig, ömsesidig kontakt, saknar han nära vänner. Privatlivet är av allt att döma ödelagt: sonen har vänt honom ryggen, hans alkoholiserade hustru dör bara några år efter hans frånfalle och efter ytterligare några år begår deras dotter självmord.

Så slutar abrupt det liv vars utgångspunkt står att finna långt nere i den plågade europeiska historien, det liv som under några år surfat på den dynamiska amerikanska framgångssagan och det liv vars kulmen varit att ge mänskligheten förmågan att förintä sig själv. **Ulrika Björkstén**

Det eviga hatet

ESSÄ/PSYKOLOGI

Den svenska debatten om det så kallade näthatet skjuter ständigt nya skott; ständigt nya individer och grupper vittnar om hur de har drabbats av hot och tillmälen i sin e-post och i sociala medier. Politikerna talar om skärpt lagstiftning, i synnerhet när det handlar om hat riktat mot politiker. Och klart står att nätet erbjuder världens alla hatare en sorts turboaggregat som mångdubblar kraften i och effekten av den ilska och frustration man går och bär på och som man vill uttrycka på något slagfärdigt vis. Näthatet fungerar verkligen i avsändarledet.

Ett genomgående mönster tycks vara känslan av underläge. Man näthatar i regel uppåt. Den som sätter sig och hatar vid tangentbordet är en person som saknar en medial plattform av traditionellt slag och som tycker sig framföra rättmätig vrede

de genom den verksamma kanal som står till buds. Den hatade representerar i någon bemärkelse ett etablissemang, har eller anses ha privilegiet att tycka och tänka inför en receptiv publik, medan hataren ser sig själv som en ringaktad gräsrot utan röst i det offentliga samtalet. I så måtto är näthatet en digital underavdelning till det mycket gamla klasshatet. Men varje hat har, liksom varje kärlek, sina egna rötter och sin egen historia.

Den brittiskjudiske poeten och romanförfattaren James Lasdun, bosatt i USA, kan säkert uppfattas som en upphöjd etablissemangsfigur, inte minst av sina studenter. År 2003 undervisade han i kreativt skrivande på en högskola i New York, och en av dem som utmärkte sig för flit och begåvning var en kvinna av iransk härkomst. Han läste ett embryo till hennes roman om en familj som genomlevde revolutionen i Teheran, fann begåvning och

GIVE ME EVERYTHING YOU HAVE

ON BEING STALKED

JAMES LASDUN

Jonathan Cape 2013

formuleringsglädje, uppmuntrade henne att skriva färdigt.

Något år senare hör hon av sig per e-post, vill att han läser igenom manus i halvfärdigt skick och kommer med råd. Han träffar henne på ett kafé i West Village, pratar om litet ditt och datt och tar emot texten.

Därefter ses de aldrig igen öga mot öga. Ändå kommer Nasreen, som han kallar henne, egentligen heter hon något annat, att kraftigt färga hela hans tankeliv och

>>

”Ett genomgående mönster tycks vara känslan av underläge. Man näthatar i regel uppåt.”

FOTO:SHUTTERSTOCK

tillvaro under många år framöver. Efter några veckors mejlväxling, som till en början fokuserar på hennes skrivande och den hjälp hon kan få av en agent och en redaktör som han rekommenderar, blir hon alltmer öppet uppvaktande. Föreslår och antyder saker. Vilket han, efter att först möjligen ha känt sig litet smickrad, snabbt känner sig tvungen att avstyra. Han är synnerligen lyckligt gift, skriver han till henne, och inte alls inställd på någon affär med en före detta student, tack så mycket.

Då öppnar sig helvetets alla portar, och ut strömmar en formidabel och aldrig stillnande störtflod av hat. James Lasdun är en bedragare och plagiatör som har stulit hennes roman och delat ut den till andra, konkurrerande författare som skördar de framgångar som rätteligen tillhör Nasreen. Han stjälar dessutom hennes idéer och använder oblygt dessa i sitt eget skrivande. Han ligger med sina studenter – men inte med henne! – och framför allt är han på alla sätt en typisk jude som uppvisar sitt folks alla dåliga egenskaper i riklig mängd. Hatet blir gradvis alltmer färgat av en hysterisk antisemitism.

Och Nasreen spelar med näthatets hela klaviatur: meddelar sina beskyllningar och teorier till Lasduns bekantskapskrets och uppdragsgivare, skriver hatiska ”recensioner” av hans böcker på Amazon och justerar hans uppgifter på Wikipedia. Och så vidare. Nasreens uppfinningsrikedom och formuleringslist är lika imponerande som hennes outsinliga energi.

Jag kan inte nog varmt rekommendera *Give Me Everything You Have*, den memoarbok där Lasdun försöker reda ut och begripliggöra denna hatiska härva, en bok som samtidigt formar sig till en fascinerande essä om litteratur och skrivande, passioner och relationer och de roller vi helt ovetande spelar i varandras liv, samtidigt som vi själva införlivar de människor vi finner intressanta i det drama som är vårt eget liv, detta utan att fråga om lov. Han och hon hade ju ett slags gemensam ”historia”, var han då en helt oskyldig och neutral betraktare? Nej, svarar han på sin egen fråga. Det är ingen någonsin.

Lasduns infallsrika resonemang om attraktion, likgiltighet och avvisande vindlar sig via bland andra DH Lawrence, rid-daren Gawain, Sigmund Freud och Isaac Bashevis Singer för att till slut landa vid klagomuren i Jerusalem. Alla dessa böner och uppmaningar riktade till denna monumentala tystnad. Detta för evigt obesvarade tilltal fylld av förbittring och vanmakt. Ge mig det jag ber om! Se mig! Bekräfta mig!

Mönstret går alltså igen, Lasdun behöver inte gnida in igenkännandet i läsarens näsa. Det är makalöst. **Jan Söderqvist**

Rena tankar utan kött och känslor

NEUROFYSIOLOGI

Ray Kurzweil är inte ödmjuk, han tror att han faktiskt har förstått hur hjärnan fungerar. I *How to Create a Mind* skisserar han sin teori om hur hjärnan – eller mer exakt hjärnbarken – utför allt det som utgör vårt mentala liv: perception, minne, planering, kreativitet och känslor. Med denna förståelse borde vi kunna bygga maskiner som kan utföra samma arbete, vilket är Kurzweils stora dröm.

I grund och botten, menar han, består vi av ungefär hundra miljoner små moduler vars huvudsakliga uppgift är att detektera huruvida andra moduler eller sinnessignaler bildar ett visst mönster av aktivitet. Enkla moduler hittar mönster som linjer eller enstaka ljud, andra moduler använder dessa resultat för att känna igen bokstäver och ord, och den högre ordningens moduler representerar koncept, sekvenser och andra abstraktioner.

Kurzweils modell är förvånansvärt mycket mainstream. Tanken att hjärnans funktioner kan byggas från enkla enheter organiserade i ett adaptivt nätverk har en lång historia. Sturgis McCulloch och Walter Pitts skisserade redan på 1940-talet denna idé i en uppsats som kom att influera utvecklingen av både logiska kretsar i datorer och senare tiders neuronnätmodeller. Donald Hebb och Friedrich Hayek föreslog oberoende av varandra teoretiska psykologiska modeller av hur system kunde lära sig mönster genom lokala interaktioner. Hade Hayek publicerat sin *The Sensory Order* när han skrev boken istället för 1952, hade neurovetare idag talar om hayekiansk inläring istället för hebbiansk. Under 1970- och 1980-talen utvecklades konnektionistiska modeller som demonstrerade att teorierna faktiskt kunde fungera i verkligheten, låt vara

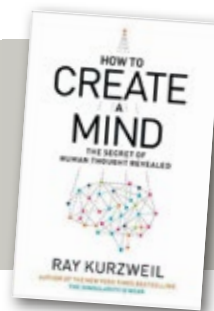
med kraftigt förenklade ”nervceller” och för rätt små problem. AI-forskaren Marvin Minskys inflytelserika *The Society of Mind* från 1988 visade hur intelligens kunde uppstå ur ”samhällen” av enklare agenter. Hemligheten ligger inte så mycket i delarna som i hur de organiserar sig till funktionella strukturer.

Vi vet idag att hjärnbarken har en rätt regelbunden organisation, där nervceller bildar kolumner med en standardiserad intern struktur. Svensken Torsten Wiesel fick 1981 Nobels medicinpris tillsammans med David H Hubel för att i hjärnans synområden ha funnit kolumner som tar hand om linjer av olika lutning: varje kolumn reagerar enbart på linjer med en viss lutning i en liten del av synfältet. Dessa kolumner är kapabla att reagera på specifika mönster och sända signaler vidare till andra kolumner, vilket är exakt vad Kurzweils modell går ut på.

Det fascinerande är att hjärnbarken verkar vara generell: samma små kretsar verkar kapabla att bearbeta synintryck, hörsel, minnesassociationer eller rörelsemönster, beroende på vad de är tränade till. I ett klassiskt experiment kopplade Anna W Roe och Mriganka Sur synnerven till hörselområdet på nyfödda vesslor. De växte upp och hade nu fungerande syn, hanterad av den del av hjärnbarken som i normala fall skötte hörseln. Hos från födseln blinda människor tas områden som hos seende sköter synen ofta över av känsel- och orienteringsfunktioner.

Bilden av hjärnan som ett självorganiserande system där små, oberoende men nätverkande delar spontant bygger upp komplexa hierarkier av funktion är populär inom vetenskapen. Om neurovetare har något att invända mot Kurzweil, är det att han utelämnar just teori om hur självorganisationen utförs (även om han

**HOW TO CREATE A MIND
THE SECRET OF HUMAN
THOUGHT REVEALED**
RAY KURZWEIL
Gerald Duckworth & Co 2013

gör ett tappert men till slut misslyckat försök att enkelt förklara de hierarkiska inlärningsmodeller han själv har varit med om att utveckla).

De skulle också invända mot utelämnandet av deras favoritdetaljer och favoritkomplikationer. Vad Kurzweil beskriver är en förenklad, renodlad modell utan den biologiska köttigheten. Han kommer från ett ingenjörsmässigt perspektiv där saker bör vara prydliga och modulära och där det vore irrationellt att komplicera saker i onödan.

Olyckligtvis är evolutionen inte en ingenjör. Biologi utmärks av barocka lösningar som visserligen fungerar, men som sällan löser saker på det enklaste sättet. Även där det finns regelbundenhet är den

För honom är de föråldrade, specialiserade lösningar på överlevnad. Han verkar vara övertygad om att hjärnbarken rationellt kan lösa de problem en varelse ställs inför. Men människor med intakt tänkande men skadade känslsystem klarar inte att leva fungerande liv: det räcker inte att intellektuellt inse att bankrutt och arbetslöshet hämmar ens livsprojekt, man måste känna det för att faktiskt styra bort från sådana val (se Antonio Damasio *Descartes misslag*). Våra djupa hjärnkärnor är ansvariga för värde: de aktiveras naturligtvis av hjärnbarkens insikter, men utan dem motiveras vi inte att göra det som har värde för oss.

Detta är ett genomgående problem med Kurzweils upplägg. Han föredrar det rena och välorganiserade fram-

för det organiskt trassliga, vare sig det är teorier om teknologisk tillväxt eller hjärnans funktion. Han erkänner existensen av det röriga, men verkar tro att det oftast inte spelar någon roll. Det fyller mig med skepsis. Philip Tetlock jämför i sin höginträsanta studie *Expert Political Judgment* hur olika sorters experter gör sina förutsägelser, och han visar att experter ofta har fel, men de "rävar" som använde information från många källor och mindre teorier av lokal karaktär gjorde bättre ifrån sig än de "igelkottar" som baserar sina profetior på en enda övergripande teori. Kurzweil är mer igelkott än han borde, särskilt när han ger sig in på ett område som han kanhända inte fullt behärskar.

Han är inte heller någon större medvetandefilosof. Trots bokens titel rör det sig här mer om ett recept på hur en hjärna kan tänkas fungera än ett övertygande resonemang för att ett sådant system kunde vara medvetet eller ha ett mentalt liv. Kapitlet om medvetande och identitet verkar nästan avsiktligt ha skrivits avväpnande ama- >>

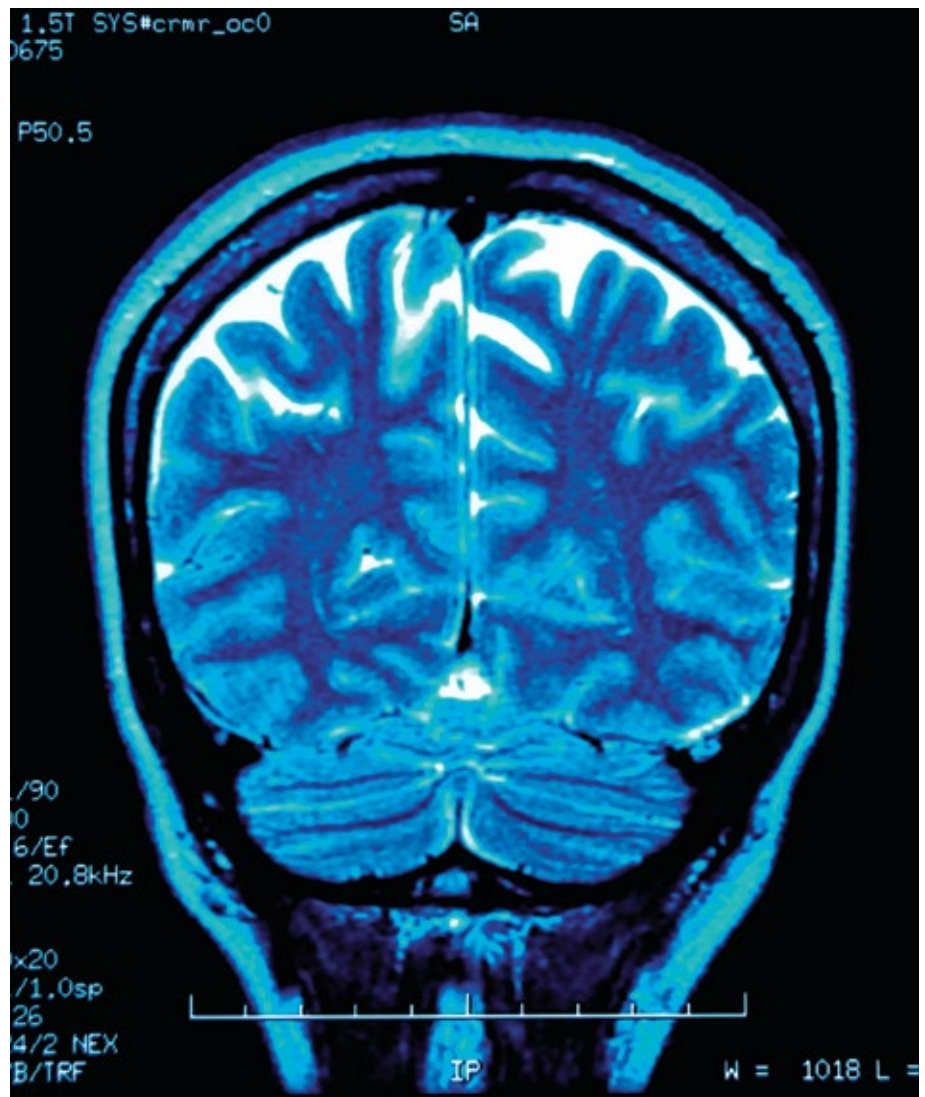
"Bara för att ett system är intelligent behöver det inte uppföra sig moraliskt: hotet är inte ett robotuppror utan artificiella sociopater med godtyckliga mål."

ofta en organisk soppa: träden i en skog stöter inte emot varandra, men de står inte på prydliga led om inte markägaren har planterat dem så. Mikroretsarna är regelbundna i statistisk mening, men varje individuell kolumn i hjärnbarken är unik och har ofta slumpmässiga egenheter. Hjärnans fiberbuntar löper i eleganta banor som minimerar kabellängden, men tittar man noga hittar man ofta fibrer som ger sig av på avvägar. Nervceller kan påverkas av vad granncellerna gör, även om de inte har samma uppgift.

Därmed inte sagt att enkla grundprinciper inte kan skapa ett tänkande system. Men det kan visa sig mycket svårt att skapa en konstgjord hjärna som har samma egenheter, eller samma "stil", som en biologisk hjärna. Kurzweil antar att detta inte är något stort problem.

Kurzweils framställning är helt inriktad på hjärnbarken, och vänner av hjärnans andra delar kan nog med viss rätt anklaga honom för "hjärnbarkschauvinism": bara ett kapitel diskuterar de andra delarna. Problemet är att de står för viktiga drivkrafter. Hjärnbarken må låta oss tänka och finna nya mål, men våra grundläggande drifter och funktioner är förbundna med djupen. Utan belöningssystem som motiverar oss att göra lyckade saker igen (och därmed grundlägger både vanor och beroenden) och förprogrammerade paket av känslor som aggression, rädsla och åtrå, skulle vi varken vara mänskliga eller ens fungera praktiskt i tillvaron.

Kurzweil tar lätt på de gamla systemen.

törmässigt: en begåvad människa spekulerar lite löst om de stora frågorna.

På samma sätt avfärdar han väl lättvindigt problemet om hur man förser tänkande maskiner med "moral". Han antyder lite vagt att man borde lära dem den gyllne regelns etiska princip, och antar troligen att de med sina intellektuella gåvor kommer att kunna omsätta denna i förnuftigt beteende. Men intelligens och motivation är oberoende faktorer. Bara för att ett system är intelligent behöver det inte uppföra sig moraliskt: hotet är inte ett robotuppror utan artificiella sociopater med godtyckliga mål.

Att förse maskiner med motivationer som gör dem möjliga att leva med är en praktisk säkerhetsåtgärd. Det är också ett förvånansvärt svårt problem. Det räcker inte med enkla regler som Isaac Asimovs robotlagar, eftersom vi sällan kan förutse deras konsekvenser. Våra värderingar är komplexa och sammanbundna med vår förståelse av vad det innebär att vara människa: att förklara dem för en maskin låter sig inte göras. Att programmera en maskin att försöka lära sig förstå vad människor faktiskt vill (eller borde vilja) är minst lika svårt som att programmera intelligens. Vi tror att vi vet vad vi vill ha, men när vi närmar oss problemet visar det sig rymma oanade bråddjup.

Om Kurzweil har rätt om en nära förestående maskinintelligens, är denna frikoppling av motivation från intelligens ett allvarligt hot. Man kan hoppas att ovanstående farhågor är obefogade: kanske visar sig de framgångsrikaste systemen vara de säkraste och vänligaste, och deras snabba tekniska utveckling är ändå kontrollerbar nog för att misstag och oväntade sidoeffekter ska kunna hanteras. Men det är en riskabel strategi att lita på den förhoppningen.

Det är också ett misstag att räkna bort Kurzweil som science fiction och lösa spekulationer. Att kartlägga och simulera hjärnan håller på att segla upp som 2010-talets genomprojekt. EU har finansierat det ambitiösa Human Brain Project, medan USA har det aningen mindre men mer fokuserade Brain-projektet. Andra kommersiella och statliga projekt ligger i startgroparna. Kurzweil har själv börjat samarbeta med Google. Det är mycket möjligt att projektet aldrig kommer att producera några artificiella hjärnor, men osvuret är bäst. Det är troligt att de teknologier som utvecklas för att analysera hjärnor kommer att bli viktiga – inte bara för medicin och forskning, utan för att förstå oss själva. Det är här den verkliga intellektuella sprängkraften finns, vare sig vi innerst inne är prydligt modulära eller köttigt trassliga.

Anders Sandberg

Företrädare för olika religioner manifesterar gemensamt mot våld och intolerans i Berlin, april 2012.

FOTO: BRITTA PEDERSEN/CORBIS/SCANPIX

Fokus på försoning och dialog

HISTORIA

Det finns många knep och metoder för att begripliggöra mänsklighetens utveckling och skapa ordning i kaos. Förenklingar, lättfattliga svartvita berättelser och breda generaliseringar är vanliga i sammanhanget. Ofta används ett dualistiskt angreppssätt som reducerar tillvaron till en kamp mellan två rivaliserande parter. Manträt är en manikeisk världssyn där ljus ställs mot mörker. Den som inte är med mig är mot mig. Kalla kriget utgör skolexempel. Öst och väst tolkades i termer av ont och gott. Mellanpositionerna var få och betraktades sällan som legitima.

David Cannadine, historiker vid Princeton, menar i *The Undivided Past* att den manikeiska synen har haft ett alltför stort inflytande på historieskrivning-

en, format människors föreställningsvärld och styrt tänkandet. Skillnader lyfts fram på bekostnad av likheter, vilket han visar genom att inringa och analysera sex centrala, kollektiva identiteter och kategorier som har lett till konflikter: religion, nation, klass, kön, ras och civilisation. I fokus står hur dessa har etablerats och marknadsförts av politiker, journalister, experter och framför allt förstås av historiker. Urvalet av kategorier är knappast originellt, utan täcker ett brett spektrum av samhällsutvecklingen. Dessutom varierar den geografiska räckvidden. Ibland är dessa kategorier globala, ibland regionala och ibland nationella.

Invändningarna mot att betrakta utvecklingen i termer av motsättning mellan kollektiva identiteter är flera. Bland annat anser Cannadine inte att dessa är så krigiska som hävdas. Religion och trosuppfattningar har inte bara va-

rit inblandade i konflikter och krig, utan också samarbetat med och anpassat sig till varandra. Många sekulära och religiösa ledare har betonat betydelsen av försoning och dialog. Han förnekar inte att krig har ägt rum mellan exempelvis kristendom och islam, att det funnits demonisering och våldshandlingar. Men samtidigt ser han också betydelsefulla inslag av samverkan.

De kollektiva identiteterna är enligt Cannadine inte heller nödvändigtvis alltomfattande. Nationalism bygger liksom trosuppfattningar på gemensamma berättelser och minnen, men gör inte universella anspråk. Där religionen har global räckvidd, verkar nationalstaten lokalt eller regionalt. Men även om motsättningar mellan nationer har lett till otaliga krig, kan ingen nationalstat inkludera mer än en li-

ten minoritet av mänskligheten. Som Cannadine påpekar, är staten sällan nationellt heltäckande. Få nationer omfattar endast en etnisk eller språklig grupp.

De kollektiva identiteterna har inte fått det genomslag eller det inflytande som de oftast tillskrivs. Endast en liten procentandel av kvinnorna har enligt Cannadine under 1900-talets senare hälft varit medlemmar i feministiska organisationer. Trots underordning har det inte varit möjligt att mobilisera på basis av könsidentitet. Och rastänkandet har som politiskt projekt misslyckats flera gånger, vilket enligt honom bekräftas av Nazi-Tysklands nederlag, de europeiska kolonialimperiernas kollaps, den framgångsrika kampen för medborgarrättigheter i USA och apartheidens avskaffande i Sydafrika. Samtidigt är det viktigt att notera att ras fortfarande används som exkluderingsinstrument.

Kategorierna leder också till en politisering eller ideologisering, vilket enligt Cannadine framstår tydligt när det gäller klass. Tanken om den oundvikliga klasskonflikten hade relativt stor framgång under perioden från 1930-talet till 1980-talet. Det klasslösa samhället upplevdes som ett av dåtidens mest lockande politiska projekt. Men Sovjetunionens kollaps i början av 1990-talet gjorde effektivt slut på marxistiska tolkningar, som sedan dess utsatts för kraftig beskjutning.

Lägg därtill att kriterierna för att identifiera konflikter och motsättningar är tidsbundna och varierar över tidsaxeln. Vid tolkning av romartiden fungerar civilisation som motsats till barbari. Senare i kronologin ställs olika typer av civilisationer mot varandra. Bilden av den västliga civilisationen i kontrast till den kommunistiska blir obsolet med murens fall och ersätts av Samuel Huntingtons tes om civilisationers kamp. Motsättningen mellan väst och islam framstår efter den 11 september 2001 som den viktigaste förklaringen till vad som just hade hänt och vad som skulle komma att hända i framtiden.

På punkt efter punkt försöker Cannadine således visa att konfliktperspektivet överdrivs eller leder fel. Däremot diskuterar han inte vad historikerna ska göra istället för att ägna sig åt konflikter och motsättningar. Ska de analysera vad som förklarar och håller ihop mänskligheten? Ska tolerans och vidsynthet stå i fokus och ersätta antagonism?

Att konfliktperspektivet används så frekvent beror förstås på att historievetenskapen liksom politisk retorik gärna söker det spektakulära. Stridslystna grupper ställs mot varandra medan fredligt samarbete sällan betraktas som lika intressant och därtill saknar dramaturgiska effekter.

Kollektiva identiteter har dessutom definierat vårt liv och engagerat våra känslor, vilket förklarar varför tankefiguren ”vi mot dom” har fått så starkt genomslag. Även om den manikeiska tolkningsmodellen förskjuter perspektiven är den attraktiv, förförande och retoriskt effektiv.

Likväl är det problematiskt att spalta upp analysen av den globala utvecklingen i sex kategorier, eftersom dessa inte är entydiga utan porösa. Människor är konstruerade av många överlappande och parallella identiteter. Det går att vara kvinna, svart och muslim samtidigt. Frågan är därför hur de olika identiteterna förhåller sig till varandra. Finns det en hierarki eller prioriteringslista som betyder att en identitet övertrumfar en annan? Varför varierar deras betydelse över tidsaxeln? Frågorna illustrerar kategoriernas komplexitet och kan mångdubblas.

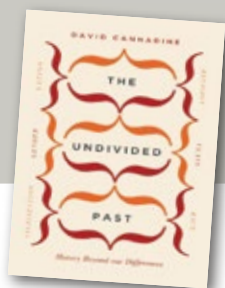
Trots skillnader och gränsdragningsfrågor framstår de utmejslade identiteterna i flera avseenden som överraskande likartade. De försvarar egenintressen och hävdar att den egna uppfattningen är mer homogen och mer grundläggande än konkurrenternas; mer angelägen, bättre och viktigare. Identiteterna betraktas som medfödda eller inneboende, och respektive positioner är uthålliga på grund av ständigt bekräftande berättelser, minnen och historiska analyser.

Cannadine tar även avstånd från föreställningen att det finns en enda övergripande tolkningsmodell, det vill säga: att allt kan förklaras med exempelvis klasskamp eller civilisationernas kamp. Men på den punkten slår han in öppna dörrar. De flesta historikerna har redan övergivet sökandet efter en alltomfattande förklaring, som får alla pusselbitar att falla på plats. Under senare decennier har inte minst postmodernistiskt orienterade forskare utmanat en sådan förklaring, även om den fortfarande lätt får fäste i politisk retorik och även om olika minoriteter idag gör anspråk på en egen berättelse och en egen historia.

Cannadines analys av de sex identiteterna och deras auktoritet måste självklart bli schematisk och generaliserande. Det breda anslaget kan inte inkludera nyanser och undantag. Men i grunden har han rätt. De sex kategorierna strukturerar ofta vår syn på det förflutna, samtiden och framtiden. Trots frågetecken i marginalen fixerar *The Undivided Past* centrala stråk i historieskrivningen och visar samtidigt hur nuets föreställningsvärld vävs av det förflutna. Cannadine skär in i många av historieforskningens centrala debatter och rör sig imponerande hemtamt över stora kronologiska och tematiska fält.

Kim Salomon

**THE UNDIVIDED PAST
HISTORY BEYOND OUR
DIFFERENCES**
DAVID CANNADINE
Allen Lane 2013

Utan hjärta i en hjärtlös värld

FILOSOFI

Leżek Kolakowski, en av det moderna Europas stora filosofer, avled 82 år gammal 2009. Hans livsverk är omfattande och mångsidigt, något som framgår av den nyutkomna essäsamlingen *Is God happy?*. Samlingen innefattar essäer i skiftande ämnen från större delen av författarens liv, och den erbjuder genomgående ytterst stimulerande läsning. Den rymmer essäer om stalinismen i Sovjet och Östeuropa, om marxismen som filosofiskt system, två ämnesområden där Kolakowski hade både personliga erfarenheter och djup teoretisk kunskap. Men det finns också essäer om frågor som rör nationalism, religion och modernitet, och som avslöjar en bredd i tänkandet som är ovanlig i dagens filosofi.

Det är alltid svårt att sammanfatta en essäsamling, eftersom den inte sällan skjuter skott i många olika riktningar. Var finner man sambandet mellan stalinismens paranoida skräckvälde och Erasmus av Rotterdams milda humanism? Ändå tycker jag mig efter avslutad läsning ana en tanke-tråd som träcklar sig fram genom de inbördes skiftande essäerna i denna enastående bok. Det är en tråd som rör några av det europeiska tänkandets mest grundläggande och kvistiga frågor, frågor kring vilka den europeiska filosofin kretsat sedan upplysningen, kanske till och med sedan renässansen. Dessa handlar alla om den genomgripande förändring som vi kallar moderniseringen, det vill säga: den våg av sociala, mentala, tekniska och ekonomiska förändringar som sveper genom vår kultur och som inom loppet av ett par århundraden gör europeisk kultur hegemonisk och placerar Europa som världens centrum.

Vår tids människor tar moderniseringen och dess resultat för givna. Den har insupits med modersmjölken, och vi kan inte tänka oss en värld eller en tillvaro, som inte innehåller alla det moderna livets ingredienser. För Kolakowski är denna förändringens vind däremot en problematisk historia. Han vet att all förändring rymmer både vinster och förluster, men i dessa essäer är han mer intresserad av förlusterna än av de uppenbara tekniska och materiella vinster som moderniteten har medfört. Det är med andra ord en kulturkritisk ansats som genomsyrar essäerna och som på ett underfundigt sätt skymtar i bokens titel och frågeställning, "Är Gud lycklig?"

För oss som lever i den värld som det

Gud, avskaffad av förnuftet. Detalj ur målning av Michelangelo från 1511.

moderna projektet har skapat, som njuter av dess materiella bekvämligheter och överflöd, kan det vara svårt att fatta att det moderna livet har något annat på sitt minuskonto än ökande övervikt och de lika trista som regelbundet återkommande konjunktursvackorna. Att vi har förlorat något djupare och viktigare under marschen mot framstegen föresvävar oss säl-

lan eller aldrig. Inte heller tänker vi oss att det rationella förnuft som har befriat oss från fattigdom och kroppsarbetets möda kanske gått bet och fortfarande går bet på att infria alla sina löften. Vi har under modernitetens framfart bländats av dess segrar så till den grad att vi blivit oförmögna att se dess misslyckanden.

Trots det visar redan en summarisk

blick på moderniseringen att den har berövat oss den allsmäktige Gud, som en gång var själva "hjärtat i en hjärtlös värld" och människans enda tröst. Det skedde som ett resultat av upplysningens rationalistiska tänkande. I det förnufts ljus som skulle skingra all fördomsfullhet och vidskepelse fanns ingen plats för en allsmäktig Gud. Visserligen möttes upplysningens rationalism av en motreaktion – den romantiska filosofin – som ville, om inte återinstallera Gud på hans allsmäktiga tron, så dock ersätta honom, finna ett substitut som kunde skänka människan en fast punkt utanför henne själv. I romantikens världsbild blev det naturen som med sin skönhet och harmoni fick inta den plats som tidigare hade varit reserverad för Gud.

Kollisionen mellan upplysningens och romantikens världsbilder är vår kulturs Big Bang. Den är en explosion som spränger vårt tänkande, som öppnar en klyfta som vi aldrig har förmått överbygga. Därför lyckades den romantiska filosofin aldrig ersätta den förlorade guden och heller inte kullkasta den moderna rationalismen. Ur striden mellan romantik och upplysning gick rationalismen segrande, om än sargad. Den försökte ersät-

"Vi har under modernitetens framfart bländats av dess segrar så till den grad att vi blivit oförmögna att se dess misslyckanden."

ta religionens förtröstan med nya utopier sprungna ur det rationella resonemangets logik. Den mest framgångsrika av dessa nya frälsningsutopier var föreningen av historicism och nationalism. Under mer än ett århundrade gick de hand i hand. Historien sågs som en berättelse om människans stigande mot ljuset, en vandring som skulle föra oss tillbaka till det förlorade paradiset, men till ett paradiset som vi hade skapat av egen kraft och uppfinningsrikedom. Bilden av människan fick historiska rötter och en historisk mening. Historiens erfarenheter skulle förädla, förstärka och höja människans moral och självinsikt. Resultatet av denna process skulle bli att vår sociala gemenskap rensades från sin ondska, illvilja och alla sina brister.

Det såg till en början lovande ut, i varje fall så länge historia fick förbli en blandning av poesi och fakta. I det långa loppet var emellertid en sådan blandning inte möjlig i förnufts tidsålder. Historien visade bortom varje tvivel att vad som setts som moraliskt oklanderligt i en tid, av en annan tidsperiod betraktades som djupt omoraliskt. Under den tidigmoderna perioden sågs exempelvis slaveriet som na-

turligt och moraliskt, men 1800-talets industrialisering och reorganisering av den sociala gemenskapen gjorde att samma slaveri uppfattades som förkastligt och direkt syndigt. I den historicistiska världsbilden insmög sig ett drag av relativism. Om en förfluten tid levte efter andra moraliska normer än den nutiden hyllade, hur skulle då framtiden se på våra normer? Skulle det till och med vara tänkbart att vi i en framtid åter kunde komma att betrakta slaveri som en ren och oförfalskad dygd? Tanken kunde i varje fall inte uteslutas.

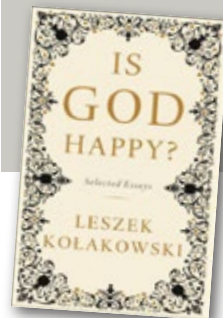
Historien kan följaktligen inte hjälpa oss att konstruera en stor och betydelsebärande mening åt vår tillvaro. Med historiens relativisering fanns det ingen rationell grund för att anta att gångna tiders uppfattningar skulle kunna ha något värde för dagens människor. Tron på en allsmäktig Gud hade haft sin styrka i Gudens oföränderlighet, hans eviga beständighet. Historien är motsatsen till det beständiga. Den är en oavslutad föränderlig process. Generationerna avlöser varandra, samhällen liksom kulturer uppstår, blomstrar och går under, epok läggs till epok och ingenting förblir. Det blåser en förändringens vind genom historiens rum. Ur denna oavbrutna förändring kan vi inte dra nå-

gon lärdom, annat än att vi lever i en ström som kan byta riktning när som helst och som faktiskt också gör det.

Var står då vår tids modernitet, efter att ha dödat Gud och därefter också tagit av daga ersättningen för den allsmäktige tröstaren? I Kolakowskis ögon lever vi i limbo, i ett öde ingenmansland, tomt på värden och ideal. Vi trevar oss fram, förblindade och utan orienteringspunkter, i det tröstlösa medvetandet att den sanning som gällde igår är lögn idag, men kanske åter sanning imorgon.

Det storslagna moderna projektet, som skulle leda oss ut ur vidskepelsens mörker och låta förnuftet lysa vår väg in i framtiden har, sett ur denna vinkel, havererat. Det erbjuder ingenting annat än ett gungfly av relativitet och ett trask av rationellt oförnuft. Upplysningens rationalism har med en häpnadsväckande saltomortal lyckats vända förnuftet mot sig självt. Idag hör man överallt fältropet, såväl inom vetenskapen som inom kulturdebatten att "jaget saknar referentialitet", jaget har ingen förbindelse till något annat, det finns bara subjekt och inga objekt. Därmed töms

**IS GOD HAPPY?
SELECTED ESSAYS**
LESZEK KOLAKOWSKI
Basic Books 2013

världen på innehåll. Livet har ingen annan mening än den det ensamma jaget tillskriver

den. Den moderna världen är blott en projektion av subjektets fantasi.

Samtidigt översvämmas vi av berättelser och larmrapporter som säger att vår tillvaro är hotad. Ena veckan är det kärnkraftskatastrofer, nästa oljeborrningshavrier och åter nästa meteornedslag från ett oändligt och skrämmande universum. Och inför varje larm sätter vi fredagswhiskyn i halsen och rids av mardrömmar om en förestående apokalyps. Idag har vi ingen Gud att vända oss till och söka tröst hos. Vi är ensamma och kan bara förlita oss på vår egen förmåga och kraft, och den tycks inte räcka långt.

Om vi skall rädda den modernitet som vi så hett åstundat, kräver det att vi tar världen på allvar och accepterar att den är en realitet. När ingen allsmäktig finns måste vi själva genomföra ingrepp som ingen önskar, ransoneringar och begränsningar som vi inte ens vill tänka på. Den begränsade tillgången på vatten och andra råvaror, den oavbrutet växande befolkningen och de skenande föroreningarna är alla, var för sig, tillräckliga för att utlösa nya fasansfulla krig. Framtiden kan alltså knappast mötas med tillförsikt. Vad skall man då konkludera angående Gud? Är han lycklig över det verk som han gör anspråk på att ha skapat? Frågan är dessvärre irrelevant. Gud är död och har varit det länge. Och döda gudar är likhet med döda människor varken lyckliga eller olyckliga.

Kolakowski säger emellertid inget om detta, däremot poängterar han att den sekulära moderniteten är ett västeuropeiskt fenomen. I den övriga världen står religionen fortfarande stark, om än inte helt orubbad. De svårigheter att på förnufts villkor skriva in en mening i människans tillvaro, att rädda henne undan det öde ingenmansland till vilket förnuftet lett oss, kanske kan väcka den döde guden till liv igen och mot allt förnuft återge den religiösa tron dess tröstande kraft och förmågan att läsa in en mening i livet.

Håkan Arvidsson

Spöken från ett glömt Europa

HISTORIA

Aker man runt i södra Sverige är det inte ovanligt att man passerar hus och gårdar som ägts av samma familjer i århundraden. Släkter vars historier har utspelats på samma marker i generation efter generation. Krig har inte vidrört det svenska landskapet sedan 1809. Ockupation av främmande makter är något avlägset och glömt. Men tar man en kort tur till den ryska enklaven Kaliningrad eller polska Gdansk i det som tidigare kallades Ostpreussen möter man ett annorlunda landskap.

Max Egremont beskriver i sin kombinerade reseskildring och historiska genomgång ett Ostpreussen vars historia är stum. Det förflutnas röster är knappt skönjbara om man inte vet vad man letar efter. I huvudorten Kaliningrad, tidigare det Königsberg där Immanuel Kant bodde, finns knappt några rester kvar av den gamla världen. Det är idag en nedgången rysk stad av sovjetiskt 50-talssnitt. På landsbygden runt Masuriska sjöarna i Polen är den före detta ostpreussiska adelns lantegendomar uppstyckade. Slotten och gårdarna ligger i ruiner eller är ombyggda till hotell. Knappt någon som idag bor i den ryska delen av Ostpreussen har rötter i området som sträcker sig längre bakåt än till 1940-talet. I fokus för berättelsen är den ostpreussiska adeln, "junkrarna", och helt vanliga levnadsöden, såväl tyska som polska och baltiska, passerar obemärkt i bakgrunden. Det är synd, även om det

ofta är de övre klassernas liv som historiskt sett har varit bäst dokumenterade.

Det öde som drabbade det tyskdominerade Ostpreussen kan liknas vid den polska och judiska närvaron i Galizien och Volynien i dagens Rumänien och Ukraina. Befolkningen i byar och städer antingen mördades eller deporterades. Slutet av andra världskriget innebar en folkmflyttning som saknar motstycke i europeisk historia. Närmare tio miljoner tyskar flydde eller tvångsförflyttades västerut. Samtidigt flyttades Polens gränser och den polska befolkningen från det som idag är Litauen, Vitryssland och Ukraina till de områden som tyskarna just hade lämnat. Multikulturella samhällen och bygder förvandlades på bara några årtionden till oigenkännlighet, med de grå hyreskomplexen som enda varaktiga kännetecken.

Egremont beskriver hur områdets nuvarande invånare först under det senaste decenniet fått lust, och möjlighet, att bejaka det historiska arvet, även det tyska.

Uppmärksammandet av tyska tragedier under slutet av andra världskriget har, möjligen förståeligt, tonats ned i Östeuropa. Man har betraktat den tyska skulden som mycket tyngre än det tyska lidandet, som i omfattning definitivt inte kan jämföras med det lidande som polska, judiska och ryska civila fick utstå. Egremont berättar om hur de tyskar som har återvänt som turister i regel välkomnas; det behövs mer pengar i denna europeiska avkrok. Enstaka röster som i Tyskland har krävt att privat egendom som förlorades under kriget ska återlämnas, har i Polen och Ryssland i bästa fall bemötts med tystnad, men oftare med irritation och indignation. Även i Tyskland har det allmänna skuldmedvetandet inneburit att dessa frågor bara har lyfts av ett fåtal.

Mer än ett halvsekel efter krigsslutet har uppgörelsen med vad som hände med den tyskspråkiga befolkningen i Ostpreussen nu påbörjats. Polska Wojciech Smarzowskis kritikerrosade film *Róza* från 2011 beskrev med skakande realism övergreppen på de så kallade volksdeutsche, polskspråkiga med tysk etnicitet, under krigets slutskede. Det är ett tecken i tiden att man börjar berätta och bearbeta minnet av krigets tyska offer även i Polen. Och Egremont visar hur man sakta börjar vårda arvet efter Kant i Kaliningrad.

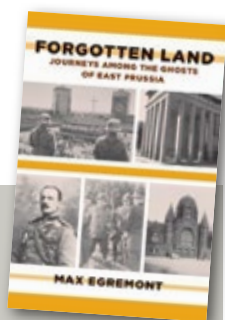
Egremonts berättelse har filtrerats genom ett nostalgiskt filter från en tid som flytt. Det kan vara nödvändigt om man ska förstå Ostpreussen, inte bara som en plats där arméer har passerat, utan även en plats bebodd av människor som nu i hög grad är bortglömda. På så sätt är boken inte bara en berättelse om ett tyskt Ostpreussen; den skildrar hela den östeuropeiska värld som 1900-talets katastrofer tillintetgjorde. Genom att levandegöra den tyska erfarenheten i Ostpreussen ger Egremont läsaren en fördjupad förståelse för områdets historia – en historia som hittills främst har berättats utifrån ett militärhistoriskt perspektiv.

Adam Cweijman

Kaliningrad: spåren av det förflutna är borta.

FOTO: ACIDKA/CC BY/FLICKR

FORGOTTEN LAND
JOURNEYS AMONG THE
GHOSTS OF EAST PRUSSIA
MAX EGREMONT
Picador 2011

Maria de Medici står brud. Hennes familj beskyddade forskare. Målning av Jacopo de Empoli (1551-1640).

**HOW MODERN SCIENCE
CAME INTO THE WORLD
FOUR CIVILIZATIONS,
ONE 17TH-CENTURY
BREAKTHROUGH**
HENDRIK FLORIS COHEN
Amsterdam University Press 2010

Revolution utan slut

IDÉHISTORIA

Vi lever i naturvetenskapens och teknikens tidevarv. Vår världsbild präglas av naturvetenskapen. Många av de prylar vi omger oss med har sin upprinnelse i någon vetenskaplig upptäckt. Inte minst har den fördjupade kunskap om atomerna som växte fram under några hektiska år i mitten av 1920-talet lett till insikter som i grunden har förändrat vårt liv.

De vetenskapliga framstegen under 1900-talet bygger på utvecklingen under tidigare sekler. Ett viktigt skede i denna utveckling, ja något av dess startpunkt, är vad som brukar kallas den vetenskapliga revolutionen. Då syftar man på naturvetenskapens uppsving från mitten av 1500-talet med grundsgestalter som Nicolaus Copernicus, Tycho Brahe, Galileo Galilei, Johannes Kepler och René Descartes, och som kulminerade med Isaac Newton i slutet av 1600-talet.

Man kan då fråga sig varför den moderna naturvetenskapens vaggastod just i Västeuropa och varför den började vaggastod just vid denna tid. Den mänskliga kulturen har ju blomstrat vid andra tider och på

andra platser: i det antika Grekland, i Kina under dess långa, imponerande storhetstid, i den islamiska världen på 800- och 900-talen, för att nämna några. Men ingenstans blev det här någon varaktig vetenskaplig revolution. För de har alla en sak gemensamt: den vetenskapliga utvecklingen nådde en höjdpunkt för att sedan stanna av. Förmågan till nytänkande tog slut. Här skiljer sig den vetenskapliga revolutionen i Västerlandet från alla de andra storhetsperioderna: den har fortsatt i det närmaste oavbrutet efter Newton. Vi lever, som sagt, fortfarande i dess förlängning.

Vilket är då mönstret i dessa skeenden? Vad är likheterna och skillnaderna? Många vetenskapshistoriker drar sig för att ta upp så stora frågor. Men en som inte gör det är den holländske forskaren Hendrik Floris Cohen i sitt gedigna verk *How Modern Science Came into the World*. Han menar, till exempel, att man visst kan tillåta sig att ta de stora greppen på historien – ja, att till och med se regelbundenheter i historiska händelser som nästan påminner om de lagar som naturvetare ställer upp. ”(Historiska) händelser är varken helt förutbestämda eller bara ett utslag av slumpen”, hävdar han.

Cohen talar ogärna om ”naturvetenskap” (”science”) – ett ord som egentligen får sin nuvarande innebörd först på 1800-talet – utan istället genomgående om ”kunskap om naturen”. Han menar med rätta att det historiska perspektivet lätt förvrängs om man använder moderna ord för äldre företeelser. Han urskiljer också olika former för denna kunskap när han undersöker historiska skeenden. En sådan form är storstilade tankesystem – med Aristoteles och Descartes som några kända företrädare – ställda mot kunskap där förståelse för delarna är viktigast och med Arkimedes och Galilei som några föregångsmän. En annan form rör hur kunskapen nås, vilket kan variera från rent empirisk-undersökande till rent intellektuell-spekulativt. Och kunskapen kan sökas för sin egen skull – ”nyfikenhetsforskning” – eller för dess nytta.

Varje sådan kategorisering sätter naturligtvis en viss tvångströja på analysen, men den bidrar också till att ge den struktur. Dessutom tillåter Cohen ett dynamiskt schema där kunskapsformerna utvecklas och omvandlas. Inte minst kan detta ske genom vad han kallar ”omplantering”: när >>

gamla kunskaper tas upp i nya kultursfärer vitaliseras de ofta kraftigt.

Vad gäller antikens Grekland skiljer Cohen mellan den atenska och den alexandrinska formen av kunskap. Den atenska med storheter som Platon och Aristoteles lade huvudvikten på allomfattande tanke-system med en kunskapsstruktur som innebär att några få grundläggande naturlagar kan förklara (nästan) allt i naturen. Mot detta ställer Cohen den kunskapskultur som utvecklades i Alexandria när denna stad tog över som intellektuell huvudstad i den hellenistiska världen. Här fanns framstående kunskapssökare som Euklides, Arkimedes och Ptolemaios. Det som kännetecknade den alexandrinska kunskapsformen var det mera begränsade angreppssättet, ofta med mästerlig användning av matematiken som hjälpmedel. Paradoxen är Ptolemaios geometriska modell över planetsystemet med jorden i centrum och med de andra himlakropparna i sammansatta rörelser kring jorden. Och, hävdar Cohen, den atenska och den alexandrinska formen av kunskap förblev skilda åt i antiken; de sammanjämkades egentligen inte förrän långt senare, nämligen just i den västerländska vetenskapliga revolutionen.

Med Aten och Alexandria var också det nyskapande grekiska bidraget till kunskapen om naturen i stort sett över ca 100 år före vår tideräkning, även om eftersläntrare förekom. Cohen analyserar ingående de olika faktorer som påverkade nedgången, till exempel en allmänt skeptisk inställning till kunskapens värde, och makthavarnas brist på intresse för att stödja kunskapssökandet.

Ungefär samtidigt utvecklades en annan typ av kunskap i Kina under den första långlivade kejserliga dynastin, Han. Under denna tid grundlades också den världsbild som skulle prägla det kulturella klimatet i Kina under nästan två årtusenden. Den utgick från kejsarens ställning som himlens företrädare på jorden. Allt skulle stå i harmoni med detta mandat. Detta ledde till en mera organisk världsbild än den grekiska. Man främjade gärna mera praktiskt kunskapssökande – kineserna stod för upptäckter inom alkemi och senare till uppfinningar som krutet och boktryckarkonsten – men stimulerade inte till någon ”nyfikenhetsforskning” kring naturen. Det lär inte ens ha funnits en motsvarighet till ordet ”natur” i kinesiskan förrän mycket senare, än mindre då några naturlagar. Och någon ”omplantering” till andra kultursfärer blev det heller aldrig. Dessa och andra skäl förklarar att en ”vetenskaplig revolution” aldrig uppstod i Kina.

Nästa akt i detta storstilade scenario utspelar sig i den islamiska världen under arabernas storhetstid seklerna före vårt

första millennieskifte. Med gott stöd från de härskande kaliferna översattes alla kända grekiska verk till arabiska; en rejäl ”omplantering” av den grekiska naturkunskapen. Med stimulans också österifrån, från Persien och Indien, inleddes en ny blomstringstid för kunskapssökandet. Epokgörande bidrag gavs inom områden som matematik, medicin, optik och astronomi.

Men inte heller den islamiska blomstringstiden skulle bli bestående; storhetstiden var över kring 1050, då kunskapssökandet alltmer kom att gå i stå. Det har anförts flera skäl till denna nedgång: politisk oro med intern splittring, mongolernas övringar, filosofisk kritik mot avvikelser från Koranens läror. Troligt är väl att det var en kombination av dessa och kanske fler faktorer som alla bidrog till nedgången. Men faktum kvarstår: även den islamiska guldåldern ebade sakta ut.

Det var en andra översättningsvåg som inledde nästa viktiga period för den mänskliga kunskapen om naturen. Såväl i Andalusien som på Sicilien, med ordentlig fart på 1100-talet, kom många grekiska storverk att översättas, nu till latinet och först från de arabiska verken, senare också direkt från grekiskan. Den europeiska högmedeltiden som följde identifieras av Cohen som en ny kunskapssökandets glansperiod. Denna gång är det främst den atenska traditionen, mycket i aristotelisk tappning, som omplanteras och utvecklas. Men här finns också antydningar till experimentell verksamhet och till mera systematiska iakttagel-

”En av de stora skillnaderna mot tidigare epoker består i att man nu börjar experimentera mer systematiskt. Man nöjer sig inte bara med att passivt observera naturen.”

ser inom delområden som optik och magnetism. Även denna guldålder skulle dock, under 1300-talet, mista sin skapande ådra.

De hittills nämnda exemplen verkar alltså tyda på ett mönster: naturkunskapssökandet som kreativ kulturyttring når en glansperiod för att sedan avstanna. Men i Västeuropa börjar från 1400-talets mitt detta händelseförlopp förändras. Det sker först lite trevande. Cohen identifierar inledningen till ytterligare ett förlopp med uppgång-höjdpunkt-nedgång just i renässansen och de stora geografiska upptäckternas tidevarv. Men den här gången kommer nedgången av sig och utvecklingen tar en helt annan riktning. In på scenen träder giganter som Galilei, Kepler, Descartes och andra. I den terminologi som Cohen använder är Galilei och Kepler företrädare för den alexandrinska kunskapsformen, Descartes för den atenska.

En av de stora skillnaderna mot tidigare epoker består i att man nu börjar experimentera mer systematiskt. Man nöjer sig inte bara med att passivt observera naturen, utan vill också ställa frågor till den på ett sätt som man själv aktivt kan kontrollera. När Galilei vill ha svar på hur fenomenet rörelse skall beskrivas ställer han specifika frågor till naturen genom att rulla kulor nedför ett lutande plan. Och den samtida engelske statsmannen och filosofen Francis Bacon stöder i sina utläggningar ideologiskt denna uppfattning, att det just är genom systematiska observationer och experimenterande man skall komma naturens hemligheter på spåren.

Nu var den utveckling som vi kallar den vetenskapliga revolutionen i full gång. Den skulle, enligt Cohen, genomgå en kortare nedgångsperiod i mitten av 1600-talet men med råge ta sig ur svackan för att kulminera med Newtons inträde på scenen.

Varför har då denna västerländska vetenskapliga revolution aldrig avklingat utan istället fortsatt ända in i vår tid? Cohen ser många förklaringar. En är den fruktbara vetenskapliga metodik som knätsattes och som innebär att teori och experiment samspelar intimt. I denna metodik ingår också en viktig komponent av självkritik, att kunna överge tidigare föreställningar när iakttagelserna talar mot dem. Ytterligare en betydelsefull faktor är självfallet att välståndet i västvärld-

den ökar, med den möjlighet detta ger till ökat stöd även för ren ”nyfikenhetsforskning”. Först var det enskilda furstar som gav sitt beskydd till forskarna i syfte att höja sin status: familjen Medici i Florens till Galilei, Fredrik II i Danmark till Tycho Brahe är några exempel. Senare skulle denna vetenskapsstödjande roll tas över av de framväxande nationalstaterna. Här har naturligtvis också den nytta som ”nyfikenhetsforskning” kan ge upphov till haft sin betydelse, även om detta i huvudsak är ett rätt sentida fenomen.

Men, som Cohen avslutningsvis konstaterar, likaväl som det inte fanns någon inneboende nödvändighet i att modern naturvetenskap skulle uppstå just i Västeuropa, finns det heller ingen inneboende nödvändighet i att väst skall fortsätta att dominera i framtiden. Kanske Kina nu ändå är berett att ta över den rollen?

Bengt E Y Svensson

Filosofi ute i gröngräset

KULTURHISTORIA

Alltsedan Epikuros glada dagar har trädgården varit en plats för samtal, begrundan och harmoni. En exemplarisk ort för filosofer i samklang med naturen, långt från stadens brus och larm. På grundval av detta levnadsideal utvecklades under 1700-talet landskapsparken av engelskt snitt som en motpol till den symmetriskt utformade barockparken. Under denna period fördes en ideologisk kulturkonflikt med utgångspunkt i dessa två grundtyper av trädgårdsanläggningar, vars metaforiska innebörder speglade betydligt större frågor än rent landskapsarkitektoniska och hortikulturella. Den allmänna uppfattningen, då som nu, har varit att den pittoreska engelska trädgårdens ore-

gelbundna och mjuka topografi ger uttryck åt det "naturliga" och "frihetliga", medan den strängt regelbundna barockparkens geometriska konstruktioner och rätta linjer symboliserar den politiska absolutismen och gamla regimers konserverande världsbild. Även om självaste Goethe i frågan gick emot strömmen då han i den engelska landskapsträdgården snarare upplevde sig som ett vilselett objekt i en "förkonstlad inscenering", har denna allt framgent uppfattats som själva inbegreppet av den rofyllda naturen och rentav som ett uttryck för en liberal världsåskådning.

Att den estetiska, filosofiska och politiska uttydningen av de här två grundläggande trädgårdstyperna kanske inte är så given som det i förstone kan verka, visar den tyske konsthistorikern Horst Bredekamp i *Leibniz und die Revolution der Gartenkunst*.

I studiens centrum står alltså, som titeln antyder, filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), fader till såväl den metafysiska monadläran och differentialkalkylen som den berömda (och ofta hånade) satsen att vi lever i den bästa av världar.

Under andra halvan av sitt liv var han verksam i Hannover, där han blev involverad i planeringen och utbyggnaden av den väldiga slotts- och parkanläggningen Herrenhausen, en av Europas förnämsta och största barockträdgårdar. Herrenhäuser Gärten anlades och byggdes ut i omgångar under andra hälften av 1600- och första hälften av 1700-talet. Idag är parkområdet en integrerad del av centrala Hannover och består av fyra förbundna trädgårdar (Großer Garten, Berggar-

>>

Herrenhausen, den mångsidiga parkanläggningen i Hannover.

FOTO: JENS BLUDAU/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

Leibniz intresserade sig särskilt för de vattentekniska projekten.

FOTO: JOHANNES D/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

ten, Georgengarten och Welfengarten), med ett överflöd av alléer, parterrer, kanaler, labyrinter, botaniska trädgårdar, paviljonger, grottor, lövteatrar, dammar och fontäner.

Genom att studera en mängd brev, notiser, teckningar och skisser av Leibniz egen penna (ett par av dem hemmahörande på Nationalmuseum i Stockholm) har Bredekamp minutiöst kunnat följa filosofens engagemang i de trädgårdsarkitektoniska planerna. Studien lägger stor vikt vid anläggningstekniska detaljer och kommenterar ingående de i boken vackert illustrerade originalteckningarna och utkasterna. Med särskild entusiasm var den hydrauliskt kunnige Leibniz delaktig i olika vattentekniska projekt, i synnerhet utformningen och driften av den stora fontänen (då Europas högsta) och planeringen av parkens kanaler.

Men bokens egentliga syfte — och stora förtjänst — är att påvisa hur Leibniz erbjöd en lösning på den idémässiga konflikten mellan barock- och landskapsparkens till synes oförenliga symboliska bestämningar. Med hjälp av både filosofiska grunder och ingenjörsmässiga avvägningar kunde tankebyggaren förena det epikureiskt avspända trädgårdsidealet med barockträdgårdens algebraiska kombinatorik, och på så vis låta parkanläggningens naturliga och konstnärliga element smälta samman till en gestaltad enhet. Nyckeln till hans visioner låg i upptäckten av trädbladens form och struktur. Eftersom inga blad är identiskt lika varandra (ungefär som med människans fingeravtryck), kunde han mitt i barockparkens reglerade ordning urskilja och identifiera det individuella unika plats och frihet i en lagbunden värld. Denna olikhetsprincip ledde, enligt Leibniz, till att man inte längre kunde hänvisa till barock-

ens bildspråk uteslutande i termer av symmetri och geometri, utan att man också, med Bredekamps ord, måste ta hänsyn till att det ”i detaljen tvärtom utvecklar sig en fri variabilitet som rentav tydliggörs ju mer markant den begränsas av raka linjer”.

Så blir trädgårdsanläggningen ett slags förnimmelse- och kunskapslaboratorium, där besökaren genom sinnliga varseblivningar av växternas form och skulpturala och dekorativa element ständigt stöter på bevis för naturens oändliga variationsrikedom.

”Det geometriskt avgränsade områdets regelmässighet består i växlingarnas kontinuum [...] och utgör ett samspel mellan bestämmelsen och den oändliga autonomin”, sammanfattar Bredekamp Leibniz slutsatser. De här tankarna berör några av de inslag i Leibniz idévärld som Bredekamp tidigare har presenterat i sin illustrerade studie *Die Fenster der Monade. Gottfried Wilhelm Leibniz’ Theater der Natur und Kunst*.

Leibniz upptäckt av bladens olikformighet utvecklades till en veritabel kosmologi baserad på en distinktion mellan tingen som fortgår i det oändliga. Alla tings permanenta skiljaktighet är alltså en lagbunden konsekvens av deras vara. Som en direkt följd av detta avvisade han tanken på den slutgiltigt odelbara atomen och antagandet om vakuumet. För Herrenhausens vidkommande innebar detta konkret att den centrala parkdelen, Großer Garten, framställde ett slags inåtriktad oändlighet, som alltså inte sträcker ut mot något obestämt i fjärran, utan riktar ljuset mot variationernas största möjliga mångfald inom den egna sammanhängande helheten.

Att filosofen med andra ord inte såg idén om frihet förkroppsligad i just den engelska landskapsträdgårdens mjuka former och i dess skenbara upphävanden av

LEIBNIZ UND DIE REVOLUTION DER GARTENKUNST HERRENHAUSEN, VERSAILLES UND DIE PHILOSOPHIE DER BLÄTTER HORST BREDEKAMP Wagenbach 2012

naturliga gränser, utan i lika hög grad i barockträdgårdens regelbundna mönster, utgör den revolution som Bredekamp nämner i boks titeln. Leibniz upptäckt och teori kan därför ses som en invändning mot bilden av den geometriska regleringen som en symbol för den gamla maktordningen (l’ancien régime), i synnerhet så som denna tog sig uttryck i autokraten Ludvig XIV:s väldiga barockpark i Versailles.

Genom att i Herrenhausen kombinera de båda trädgårdstypernas principer såg man till att inte bara förkroppsliga lagens nödvändighet, utan också visualisera friheten inom lagbundenheten. Ty lika litet som den geometriska parken ”sätter sig emot” naturen, lika otänkbart är det i själva verket med en engelsk trädgård utan geometriska konstruktioner. Parkanläggningens tekniska finesser söker inte betvinga naturen, utan strävar istället mot att ”aktivera de naturliga krafter som förenar geometri och mångfald”, menar Bredekamp med Leibniz. Att det just var de europeiska barockparkerna, inte de engelska trädgårdarna, som i början av 1700-talet först gjordes tillgängliga för allmänheten, är ytterligare en ”demokratiserande” omständighet som bryter bilden och bekräftar den modernitet som Bredekamp på ett intellektuellt stimulerande vis tillskriver barockträdgården.

Under närmare 30 år var Leibniz involverad i Herrenhäuser Gartens planering och utbyggnad, men han hann själv dö innan den blev helt färdigställd. Ett naturligt resultat av hans engagemang är emellertid det vackert rundade Leibniztemplet i Georgengarten (den engelskinspirerade delen av parken!), men kanske i än högre grad, förstås, det faktum att dagens Leibnizuniversitet i Hannover är placerat mitt i Herrenhausens epikureiskt lummiga grönska.

Martin Lagerholm

Masskulturen tränger undan det värdefulla.

FOTO: DENNIS STACHEL (EBU)

Masskultur och 1900-tal

HISTORIA

Den 1 oktober i fjol dog den brittiske historikern Eric Hobsbawm, 95 år gammal. In i det sista arbetade han. I början av året kom *Fractured Times*. Han hann skriva förordet, någon text är nyskriven, och de allra flesta tillkomna sedan han fyllde 80. Han var en förebild för alla tillskyndare av arbetslinjen.

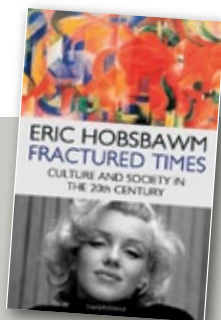
Eric Hobsbawm blev en fyrbåk för oss som var vänster och läste historia på 1970-talet. Han skrev om banditer och rövare som sociala revolutionärer, men också den stora översikten *Industry and Empire*. Det var en förövning till vad som skulle komma från 1987 och framåt, tetralogin om revolutionernas, kapitalets, imperiets och ytterligheternas tidsåldrar, som tog läsaren från franska revolutionen fram till Sovjetunionens sönderfall. Först skrev

han om dem som vänstern tog till sitt hjärta, sedan använde han materialistisk metod för att förklara världen omkring oss. Det gjorde han så skickligt, med sådan känsla för avvikelser och nyanser, att han blev mer inflytelserik på ett mer bestående sätt än flertalet andra marxiserande historiker och samhällsvetare.

Borde det ha stannat där? Ibland kan man undra hur många "sistaverk" som borde ha fått ligga utgivna. *Fractured*

>>

FRACTURED TIMES
CULTURE AND SOCIETY
IN THE 20TH CENTURY
ERIC HOBSBAWM
Little, Brown 2013

Times är ingen omistlig bok, inte intellektuellt. Det rör sig heller inte om några memoarer – det klarade han av med *Interesting Times*. Den sista (?) essäsamlingen är en samling ansatser och omtag, nödtorftigt grupperade kring några teman.

Men den väcker tankar.

Det första stora temat handlar om judarnas roll. Hobsbawm skriver ur egen erfarenhet och historia. Hans far hette från början Obstbaum, hans mor Grün. Fadern gjorde affärer i det engelska protektoratet Egypten, där Eric föddes 1917. Han dog tidigt, och Eric flyttade till moderns Wien. När även hon dog blev han adopterad av släktingar, som fortsatte till Wien. Efter Machtübernahme avslutade Eric sin skolgång i England, läste historia vid Cambridge, gjorde krigstjänst och etablerade sig sedan som lärare och forskare i historia, även om det tog tid. Den ljummare brittiska varianten av mccarthysmen gjorde karriären trög för en profilerad medlem av kommunistpartiet, men inte omöjlig.

Hobsbawm betonar samspelet mellan upplysningen och den europeiska judendomen. Det var upplysningen som banade väg för judarnas frigörelse ur gettot – men hur mycket fattigare och torftigare hade upplysningen och moderniseringen blivit utan frigörelsens lysande intellektuella, från kompositörer och författare till naturvetare, uppfinnare och driftiga entreprenörer?

Det andra stora temat är kulturens utveckling, det som bokens undertitel fångar. Det är en märklig läsning. Hobsbawm skriver nostalgiskt om den borgerliga kultur som frodades under hans långa 1800-tal (jo, han hörde till dem som myntade begreppet), från revolutionens Paris till skyttegravarna i Flandern. Han skriver lyriskt om litteraturen, om konsten, men framförallt om musiken, inte minst om operan – och det är en mycket gammal man som håller i pennan. Han minns de operor han såg som barn och ung man, konserterna han gick på, konsten före det första stora kriget – men vad har kommit sedan? Hobsbawm menar att masskulturen har gått ut över det riktigt värdefulla. Digitaliseringen har förstört marknaden för skivinspelningar, och få stora tonsättare är födda efter 1910. Likadant med konsten och litteraturen – bara arkitekturen kommer

någorlunda helskinnad undan gamlingens granskning. I de nya konstmuseerna och operahusen är skalet ibland märkvärdigare än innehållet, menar han, med Bilbao och Sydney som självklara exempel.

Hans tredje viktiga ämne är den tyska kulturen. Under 1800-talet blev tyskan Mellan- och Östeuropas lingua franca, språket som lät olika nationaliteter mötas och brytas, i metropolerna Wien och Berlin, men också på landsbygden i Rumänien, Polen och Ungern.

Han kunde ha tillfogat Norden. I Danmark har anknytningen söderut alltid varit stark, på gott och ont – tidvis med starka tyska inslag i landets ledning och förvaltning, andra gånger i skarpt och våldsamt

"Hobsbawm skriver lyriskt om litteraturen, om konsten, men framförallt om musiken, inte minst om operan – och det är en mycket gammal man som håller i pennan."

motstånd mot hotet från det tyska grannskapet. Men Sveriges 1800-talskultur bar också en stark tysk prägel, trots att de sista tyska besittningarna i praktiken gick förlorade i Napoleonkrigen (även om inlösenrätten till Wismar kvarstod till 1903). När jag häromåret letade efter pjäsen "Wallenstein" plockade mor fram ett band av Schillers Sämtliche Werke ur bokhyllan. Utgåvan var från 1812, sju år efter skaldens död – men för en skånsk prästgård på 1800-talet var Berlin den närmaste metropoln, och värdet av landets mynt mättes sedan länge mot Hamburg.

De två stora krigen – i synnerhet det andra – fick världen att vända sig bort och krympa tyskt språk och tysk kultur till något begränsat och provinsialt. Det är med vemod jag läser om vad som då gick förlorat. Jag hörde själv till de generationer som bestämt valde bort tyskan för franskan och ryskan – bara för att långt senare tvingas kämpa mig tillbaka, när jag hade insett hur outhärlig tyskan är i och för svensk historia (alldeles bortsett från att det är det enda språk det egentligen lönar sig att läsa bara på gymnasiet, om man vill ha någon praktisk användning av det man lär sig).

Det finns åtskilligt annat, inte minst fascinerande biografiska skisser, över na-

turvetaren och vetenskapshistorikern J D Bernal, han som gjorde de styrande medvetna om möjligheten att driva forskningspolitik, och Kinakännaren Joseph Needham, båda marxister ur Hobsbawms generation. Det finns en rolig uppföljning av författarens analyser av sociala banditer i historien om cowboys och indianer. I Europa fantiserade tysken Karl May ihop Winnetou och andra ädla rödskinn. USA romantiserade Vilda Västern, fastän Hobsbawm med statistik kan visa att skottlossningarna på Main Street var beskedligt få, bara någon eller ett par döda om året under de mest hektiska åren.

Men efterhand är det svårt att släppa gensägelserna.

Det är förbryllande att en historiker kommer så snuddande nära att skriva att kulturen är slut, ja, nära sin undergång. Kanske säger det något om svårigheten även för en skolad historieskrivare att betrakta och bedöma sin samtid. Men även om vi själva har svårt att urskilja vad i bruset som kommer att räddas vidare och bli bestående, borde vi kunna säga oss att något borde bli det, även om det inte blir som 1800-talets konstmusik. Så har det ju alltid

varit – steget är långt från gregoriansk kyrkosång till Verdi eller Sjostakovitj, Trydemästarens märkliga dopfunter från skånskt och gutniskt 1100-tal ligger långt ifrån de statyer som översvämmade Paris under halvsekllet före första världskriget, en annan skärva i Hobsbawms betraktelser.

Kanske är det rentav så, att det ofullgångna i flera av essäerna pekar på hur svårt det är att skriva historia. Historikern fogar ihop en berättelse av tillfälligt materiel, som det hette i lumpen – några siffror och statistiska samband, ett par trender i kulturen, några händelser och personer. Hobsbawm hörde under några årtionden till dem som var allra skickligast i att väva breda, episka berättelser till förklaring av historiens gång – men nu, när han inte riktigt orkar fullfölja och fördjupa sina förmodanden, då sätter tillkortakommandet sökarljuset på historieskrivningen som sådan. Arkeologerna har förnyat och berikat sin vetenskap genom att ta till sig naturvetarnas pollenanalyser och dna-spårningar – borde kanske historikerna vända sig till samhällsvetarna för att med större säkerhet kunna bedöma vad som är stort och smått i det som sker och synes ske?

Gunnar Wetterberg

Martin Heidegger.

FOTO: IMAGNO/GETTY IMAGES/HULTON ARCHIVE

När filosofin gick i exil

IDÉHISTORIA

Vintern 1933, när Hitler tog makten, var Tyskland fortfarande världens ledande filosofiska (och vetenskapliga) nation. Våren 1945, när naziregimen kollapsade, efterlämnade den ruiner i detta liksom i alla andra avseenden.

Hitlers metod att knäcka Tyskland som kulturnation var enkel. Han avskedade alla judar på viktiga positioner. Bland annat avskedades alla judiska universitetsanställda filosofer, vilka tidigare hade spelat en avgörande roll för att bära upp landets filosofiska liv. Det var lika förkrossande som när Lenin drygt tio år tidigare (1922) satte punkt för Sovjetunionens alla pretentioner på att spela en roll inom filosofin genom att förvisa alla icke strikt regimtrogna filosofer ur landet. Men förlusten av Sovjet som filosofisk nation kunde givetvis inte jämföras med förlusten av Tyskland. I fortsättningen, och sedan Österrike 1938 genomgått samma behandling, skulle tyska filosofer i exil komma att spela en snarast större roll än de som fanns kvar inom Hitlers domäner. Tänkare som Ernst Cassirer, Rudolf Carnap, Karl Popper, Ludwig Wittgenstein, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Leo Strauss och Hannah Arendt — för att bara nämna några bland otaliga — skulle i fortsättningen komma att berika amerikansk och brittisk filosofi snarare än den tyska eller österrikiska.

De filosofer som stannade kvar i Tyskland mötte skiftande öden. Det gällde för dem att hitta anpassningsstrategier. Det kunde handla om att gå i inre exil, som Karl Jaspers med sin judiska hustru gjorde sedan han avskedats från sin tjänst. Han fick publikationsförbud, men kunde skriva i tysthet och lyckades — nått och jämt — överleva. Eller man kunde som den unge Hans-Georg Gadamer stanna i universitetsanställning genom att hålla huvudet nere, inte visa några tecken på illojalitet och skriva saker med historisk inriktning på säkert avstånd från samtiden. Man kunde också, som den konservativt och nationellt inriktade Kurt Huber, gå ut i öppen opposition. Någon överlevnadsstrategi var detta emellertid inte. Huber blev avrättad genom halshuggning.

Kurt Huber är inte någon välkänd figur, men hans fall är intressant. Huber var professor vid universitetet i München med Leibniz som specialitet. Märkligt nog gjorde han sig professorskompetent också inom ett helt annat forskningsområde. Huber intresserade sig för folkmusik och blev en erkänd specialist på bayerska folkmusik. Detta kunde ju tyckas som klippt och skuret för att göra honom populär hos nazisterna, och så var det till en början. I sin tolkning av folkvisornas innebörd höll sig Huber också nära till den sorts förståelse som hade sina rötter hos Herder och som följde den tyska nationalismens tradition. Folkmusiken var ett uttryck för fol-

kets själ, menade Huber. Visorna lovsjöng själva den folkliga gemenskapen och därtill landskapet, skogarna och bergen. I själva verket var Huber som musikforskare länge uppburen under Tredje riket. Han fick 1936 representera Tyskland vid en internationell folkmusikkongress i Barcelona. Han utnämndes dessutom till professor i folkmusik vid universitetet i Berlin.

Det var i Berlin som Hubers ur regimens synpunkt betänkliga tendenser först kom till uttryck. Något rastänkande var Huber inte beredd att prestera, vare sig som musikforskare eller som filosof. Han avskedades från musiklärostolen i Berlin och återgick till professuren i München. Ännu hade han inte gjort sig totalt omöjlig.

Det var under kriget som Hubers ödestund kom. Han var konservativ, nationalist och kristen och representerade sålunda den typ av tänkande som bar upp den krigstida motståndsrörelsen mot Hitler i officers- och ämbetsmannakretsar. Men han fick också beundrande lärjungar bland de unga. Främst bland dessa var en ung studentska, Sophie Scholl. Tillsammans med sin bror Hans blev hon medlem av den underjordiska motståndsgruppen Vita rosen, som också Huber anslöt sig till. Medlemmarna av Vita rosen var mestadels filosofistudenter som ville mobilisera Tysklands stolta filosofiska arv till en djupgående kritik mot den nazistiska världsåskådningen. Under kriget radika-

>>

liserades deras motstånd. De började nu också fundera på möjligheter att aktivt bekämpa regimen och kriget.

Syskonen Scholl valde den farliga metoden att dela ut flygblad. Huber skrev en del av dessa flygblad som passionerat angrep Hitler och det krig han fört in Tyskland i och som landet nu allt tydligare var på väg att förlora.

Syskonen Scholls metoder förefaller ha varit allt annat än subtila eller försiktiga. De strödde ut flygblad från ett fönster i universitetsbyggnaden och blev genast upptäckta och angivna till Gestapo. Hubers namn kom snabbt upp under förhören.

Syskonen Scholl halshöggs och Huber dömdes till samma straff. Medan han väntade på sin avrättning lade han sista handen vid den stora biografi över Leibniz, som blev hans främsta filosofiska verk och som publicerades efter kriget. Den 13 juli 1943 föll bilan.

De tyska filosofer under nazismen som mest tilldragit sig eftervärldens uppmärksamhet är emellertid de som i stället valde att ansluta sig till rörelsen, som tävla om regimens gunst, som ville bli Hitlers hovfilosofer. Bland dessa fanns det charlataner som Alfred Rosenberg, en av Tredje rikets framträdande män som också var en sorts amatörfilosof. Där fanns fi-

att i mångt och mycket framstå som en guru för den intellektuella vänstern, något som ibland har ansetts paradoxalt.

Martin Heideggers försök att skapa sig en bana som nazistisk statsfilosof strandade emellertid ganska snart. Hans tid som rektor för universitetet i Freiburg, där han var professor, började med flygande fanor och klingande spel, i detta fall hakkorsflaggor och Hort-Wessel-sången. Men svårigheterna tände upp sig och Heidegger lämnade rektoratet mindre än ett år efter installationen. Kanske vågar man säga att skillnaderna mellan Heideggers filosofi och nazismens ideologi trots allt var för stora. Inte för stora för att Heidegger skulle omfamna Tredje riket. Men för stora för att Tredje riket i längden skulle omfamna honom. Hans inställning till rasläran var inte fullt ut politiskt korrekt enligt den tidens villkor. Grundvalen för hans åskådning var inte biologisk.

Kapitlet "Hitlers filosofer" är fängslande och föremål för en växande, delvis mycket kvalificerad litteratur. Hitler har likväl en förmåga att locka fram det sämsta hos somliga författaren. Ett exempel på det är Yvonne Sherratts bedrövlige bok *Hitler's Philosophers*. Vulgärt skriven, okunig och fylld av klichéer bör denna bok helst undvikas av den som intresserar sig

Nyanserad

RELIGION/POLITIK

Iran har dåligt rykte i vida kretsar. Också i medier som borde veta bättre läser man ofta skildringar där landet framställs som en järnhård diktatur, styrd av galna skäggiga mullor som står bortom allt vad rim och reson heter. Det är det närmaste vi idag kommer en teokrati nu då Kina har erövrat Tibet och Kim Jong Un i skrivande stund ännu inte har Gudförklarats.

Som i flera andra vrångbilder finns det trots allt ett korn av sanning i den tendentiösa bilden av Iran. Landet styrs enligt religiösa principer och resonemang som ofta kan tyckas främmande och bisarra för sekulariserade betraktare. Sådana vill helst se religionen som en civilisatorisk barnsjukdom som upplysta västerlänningar är i färd med att lägga bakom sig.

Hur har det kunnat gå så illa? Iran var för bara några få årtionden sedan visserligen också då en diktatur men en diktatur som höll på att moderniseras, där kvinnorna uppmanades att kasta slöjan och som höll på att få den utbildade medelklass som brukar vara ett viktigt steg mot en fungerande demokrati.

Demokratiseringssträvanden i Iran går ganska långt tillbaka i tiden. Redan under 1900-talets första decennium försökte en intellektuell medelklass åstadkomma en demokratisk revolution, som emellertid stoppades av ett konservativt etablissmang. Reza Shah, far till den siste shahen, tog makten. Till en början hade han, precis som sin son, ett reformprogram, men blev gradvis alltmer auktoritär och främmande för folkviljan. Han avsattes 1941, mitt under andra världskriget, av de allierade, som var intresserade av Irans olja. Den engelska flottan var helt beroende av den.

Iden mån det alls finns klara och entydiga förklaringar till situationen i dagens Iran hittar man flera av dem i Michael Axworthy's ytterst informativa skildring *Revolutionary Iran*. Axworthy undervisar idag vid universitet i Exeter, och har tidigare varit ansvarig för Irandesken vid brittiska utrikesdepartementet.

I början av 1950-talet var det dags igen. Med Mohammad Mosaddeq hade landet en både karismatisk och nationalistisk premiärminister. Han var utbildad i Europa och kosmopolit på ett sätt som väckte misstänksamhet i det religiösa etablissemanget, men när han dessutom hotade att nationalisera Irans olja gick det in-

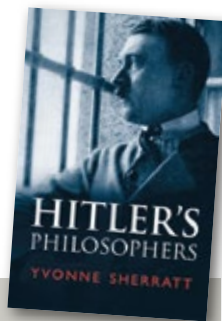
"Hitlers metod att knäcka Tyskland som kulturnation var enkel. Han avskedade alla judar på viktiga positioner."

losofiskt obegåvade men politiskt ambitiösa karriärister som Ernst Krieck. Där fanns talangfulla men skrupelfria filosofer som Alfred Bäumler. Och där fanns en av 1900-talets mest revolutionerande och inflytelserika tänkare, Martin Heidegger.

Av dessa var Krieck den som hade det minsta filosofiska bagaget och som hade lättast att anpassa sig. Han var den mest framgångsrike så länge Tredje riket varade. Bäumler upplevde sin stoltaste stund när han var med om att leda studenternas bokbränning utanför Berlinuniversitetet i maj 1933. Han var annars en framstående Nietzscheforskare som nu fick ägna sig åt den ömtåliga uppgiften att anpassa Nietzsches läror till nazismens.

Mest uppmärksamhet har naturligtvis Heideggers nazism tilldragit sig. Eftersom Heidegger kom att inspirera stora delar av fransk efterkrigsfilosofi — Jacques Derrida, Philippe Lacoue-Labarthe med flera — kom debatten om mästarens nazism att bli särskilt het i Frankrike. Under senare årtionden har Heidegger överhuvud kommit

för ämnet. Att den här och var innehåller upplysningar av intresse — till exempel i kapitlet om Huber — är ingen riktig ursäkt för de många feltrampen med tanke på att dessa upplysningar också står att finna i andra böcker i ämnet. Istället bör man läsa Hans Slugas lysande *Heidegger's Crisis. Philosophy and Politics in Nazi Germany*, som kom ut 1993, men fortfarande går att få tag på. **Svante Nordin**

HITLER'S PHILOSOPHERS
YVONNE SHERRATT
Yale University Press 2013

bild av revolutionens Iran

te längre. Han avsattes i en kupp där både USA och England spelade betydande roller. Shahan återinstallerades på påfågels-tronen.

Denna kupp mot den någorlunda demokratiskt valde Mosaddeq har länge förgiftat relationerna mellan Iran och USA. När studenter långt senare och mot alla internationella överenskommelser ockuperade USA:s ambassad i Teheran, såg flera av dessa aktionen som ett slags hämnd för vad USA tidigare hade ställt till med. Dessa händelser är fortfarande en stötesten i relationen mellan de båda länderna. Se gärna Ben Afflecks film *Argo*, som berättar om ambassaddramat och som fick en Oscar för fjolårets bästa film; det är en utmärkt film som passar perfekt in i den för dagen gångbara berättelsen om Iran.

Den siste shahan försökte också han modernisera sitt land och bli ett slags Napoleon. Men liksom sin far blev han alltmer auktoritär. Han drabbades dessutom av storhetsvansinne som fick sin tydligaste manifestation när han 1971 lät arrangera ett storslaget jubileum som något godtyckligt slog fast att landet kunde se tillbaka på en 2 500-årig historia. Inhemsk och utländsk maktelit festade under luxuösa former, medan stora delar av folket levde i misär, även om många faktiskt hade fått det bättre under shahens tid.

Shahan kritiserades för att lägga enorma summor på dyra amerikanska vapen, som då mera sågs som ett prestigeprojekt än som militär nödvändighet. På denna punkt visar emellertid Axworthy att kritiken nog var förhastad. Just dessa vapen gjorde att Iran så länge och så relativt framgångsrikt kunde stå emot när de blev angripna av Saddam Husseins Irak.

Missnöjet med shahan växte. Demonstrationerna mot honom samlade allt större folkmassor. Det väckte våldsamt indignation, inte minst hos ayatolla Khomeini, att shahan ville ge juridisk immunitet åt amerikaner stationerade i Iran. Repressionen tilltog. Savak, shahens fruktade och ökända säkerhetspolis, blev allt brutalar. Antalet döda blev större efter varje demonstration, även om Axworthy menar att läget nog överdrevs av shahens motståndare. Situationen blev hur som helst ohållbar. Den av leukemi redan dödsmärkte shahan lämnade landet.

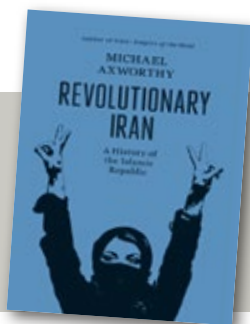
Och så, strax efter halv tio på morgonen den 1 februari 1979 landade en Air France Boeing 747 från Paris på Mehrabadflygplatsen i Teheran. Ombord var ayatolla Kho- >

Nationell mobilisering under kriget mot Irak, Teheran den 4 februari 1986.

FOTO: KAVEH KAZEM/GETTY/ALL OVER PRESS

**REVOLUTIONARY IRAN
A HISTORY OF THE
ISLAMIC REPUBLIC**
MICHAEL AXWORTHY
Allen Lane 2013

meini. *The rest is* i allra högsta grad *history*. Khomeini skulle komma att skapa en stat som saknar motstycke i historien. Det var en islamisk republik med parlament och president och allt annat som ytligt sett påminner om andra republiker. Men till det kom Khomeinis eget bidrag till den politiska filosofin, hans teori om *velayat-e faqih*, som kan översättas med juristens styre eller den laglärdes överhöghet. En ny statsvetenskaplig upptäckelse som vissa andra ayatoller har funnit suspekt och endast motvilligt accepterat. Shiaislam har aldrig tidigare haft en sådan central auktoritet som åtminstone ytligt kan påminna om påvens ställning i den katolska kyrkan.

Den högste ledaren, det vill säga: den främste experten på *fiqh* (juridik), hade alltid sista ordet, och det ankom på honom att se till att den islamiska republiken styrs enligt religionens bud och krav. Khomeini styrde i hög grad i kraft av sin personliga prestige och teologiska auktoritet. Hans motvilja mot Västerlandet och USA – ”den store satan” – var uppenbar.

”När Khomeini dog 1989 uppstod ett maktvakuum. Det fanns ingen med tillnärmelsevis samma auktoritet, och därför består mycket av den islamiska republikens senare historia av internt käbbel.”

penbar. Misstron var ömsesidig. Axworthy visar hur de båda länderna ofta har missförstått varandra och därmed försatt tillfällen till förbättrade förbindelser.

Kriget mot Irak är bara ett av flera exempel där Iran kände sig förfördelat genom att västvärlden stod i stort sett enad med Irak och mot Iran. Och detta trots att det aggressiva Irak rimligen utgjorde en större fara än Iran. Efter åtta år och oräkneliga döda gick Iran till slut med på ett vapenstillestånd som Khomeini upplevde som ett av sitt livs bittraste ögonblick.

Då och då skickade Iran förhandlings-trevare till Washington, som emellertid bryskt avvisades av bland andra försvarsminister Donald Rumsfeld och vicepresident Dick Cheney, som menade att man inte talar med ondskan. Snudd på hyckleri, påpekar Axworthy, eftersom en leen-

de Rumsfeld några år tidigare hade skakat hand med den ondskefulle Hussein.

Axworthys bok visar att den gamla klyschan att det inte är ens fel om två träter äger sin riktighet också på det storpolitiska planet. Iran stödde Hamas och Hizbollah. Landet låg med all sannolikhet bakom terrorattacker i Libanon och Argentina. Men Axworthy är försiktig och betonar att internationell terrorism är en värld som mera består av dimma och dunkel än av ljus och klarhet. Här hittar man ofta konstiga konstellationer.

När Khomeini dog 1989 uppstod ett maktvakuum. Det fanns ingen med tillnärmelsevis samma auktoritet, och därför består mycket av den islamiska republikens senare historia av internt käbbel som ofta har slutat i avrättningar som inte bara har drabbat de inblandade utan också tusentals *innocent bystanders*. I denna ständigt pågående maktkamp har vanligtvis den konservativa, auktoritära falangen vunnit. Mer demokratiskt sinnade ledare som ayatolla Montazeri har utmanövrerats.

Det är uppenbart att Axworthy inte ba-

ra kan sitt Iran, utan också hyser en stor kärlek till landet, dess folk och dess kultur. På ett sätt som är ovanligt i böcker av den här typen låter han romanförfattare och diktare illustrera händelseförloppen. Han ser den tragiska dimensionen när gång på gång de demokratiska krafterna förlorar; det blev tydligt för hela världen 2009 när de styrande med största sannolikhet manipulerade valresultatet för att försäkra sig om att Mahmoud Ahmadinejad skulle bli omvald till president.

Den som vill komma bort från den förenklade, svartvita bilden av Iran kan knappast hitta bättre vägledning än denna. Det finns mycket svart också i Axworthys bild, men här finns också de skuggor och dagar som vanligen försvinner i den massmediala rapporteringen.

Carl Rudbeck

Varken Facebookskepsis eller Twitterkramande

SOCIOLOGI

När USA:s näst största stad, Los Angeles, gick till val 2011 för att utse representanter till några av stadens högsta ämbeten var det bara 12 procent av de röstberättigade som tog sig till vallokalerna. Men det mest anmärkningsvärda i historien är inte det låga valdeltagandet, utan att det var så väntat att knappt någon fann det värt att kommentera. Annat var det förr, som det brukar heta. Dubbelt så många människor röstade i borgmästarvalet 1961, detta trots att staden då bara var knappt hälften så stor. Men då var också fler engagerade i politiska partier.

Jämfört med guldåldern på 1960-talet har medlemstalen i de politiska partierna minskat avsevärt. Eftersom de flesta värvningsaktiviteter misslyckats med att bryta trenden annat än kortsiktigt, har utvecklingen ofta tolkats som ett tecken på ett minskat intresse för samhällsengagemang hos allmänheten.

När Robert Putnam 2001 släppte sin inflytelserika bok *Den ensamma bowlaren* kom den att utgöra den empiriska grund som så många saknat. Han kunde visa att samma utveckling också fanns dokumenterad hos bland annat fackförbund, välörenhetsorganisationer och bowlingklubbar, där allt färre uttryckte intresse för att delta i organiserat bowlande utan hellre ville utöva sin sport, eller hobby, utan föreningsinblandning. Slutsatsen i boken blev därför att civilsamhället är på tillbakagång och att det medborgerliga engagemang har avmattats.

Putnam, och många efter honom, pekade på teknikens destruktiva konsekvenser i och med att den gör den fysiska interaktionen människor emellan mindre nödvändig. Det innebär i sin tur att det fysiska torget i stadens centrum tappar sin position som allmän samlingsplats och förlorar i betydelse. Boven i sammanhanget är den underhållning på skärm som driver in en kil i samhällets sammanhållning.

Samtidigt har tekniken, och särskilt de sociala medierna (som ju inte existerade när Putnam drog sina slutsatser), på se-

Nästa generation av engagerade medborgare.

FOTO: SHUTTERSTOCK

nare tid framhållits som avgörande för organiserandet av demonstrationer på just det där torget mitt i staden, för koordination av kollektiva aktiviteter och skapande av de möten som i sin tur leder till ett socialt engagemang för ett bättre samhälle.

Statsvetarna har därför delats i två läger det senaste decenniet, låt oss kalla dem Facebookskeptiker och Twitterkramare. De förra hävdar att de sociala medier inte skapar ökat förtroende utan bara förenklar upprätthållandet av ytliga relationer. De senare menar att de sociala medierna bereder väg för en ny intensiv våg av engagemang som är svår för gamla generationerna att förstå, liksom den bubblande nya ekonomin runt sekelskiftet var svår att greppa för traditionella ekonomer.

Med sin bok *Citizenville* placerar sig den kaliforniske politikern Gavin Newsom i mitten av detta spänningsfält, om än med en lätt dragning mot Twitterkramarna, som ju trots allt utgjorde en viktig grupp väljare i hemstaden San Francisco där han tidigare var borgmästare.

Newsom hyllar varken gamla tider eller ny teknik, utan konstaterar bara att många unga idag trots allt verkar vara uppfyllda av idealism och att de kanaliserar denna i en rad olika aktiviteter – alltifrån frivilliga insatser till förmån för hemlösa och diverse ideella organisationer till att hjälpa

till i kyrkorna – men att detta engagemang i stort sett är avskilt från den organiserade politiken. Frågan Newsom försöker besvara i boken är hur man ska förmå dessa människor att spela det politiska spelet lika entusiastiskt som de spelar Angry Birds.

Även om man anar att boken är tänkt att ses som ett magnum opus av en man med statsmannaambitioner som sträcker sig högre än till den viceguvernörspost i Kalifornien som han för närvarande bekläder, skriver han varken som statsvetare eller folkrörelsemänniska.

De klassiska antagandena om att ett stort antal medlemmar automatiskt är bra för en organisation, att det vittnar om ett stort engagemang och att antalet korresponderar med organisationens förmåga att uppnå sina mål, lyser därför, befriande nog, med sin frånvaro.

Som politiker uppehåller sig Newsom i princip vid en enda fråga – den om hur medborgarna åter kan engageras i politiken. Fritt från akademiska eller ideologiska tvångströjor formuleras ett orsakssamband utan något behov av att förespråka det ena eller fördöma det andra: det minskade politiska engagemanget hos medborgarna beror, enligt Newsom, på politikerens minskade engagemang i medborgarna.

Boken beskriver hur politikernas fäbless

för sociala medier begränsas till att man vill använda dem som verktyg för att rekrytera kampanjarbetare och donatorer. Men när valet är över, upphör interaktiviteten. Därför är det inte konstigt om medborgarna då känner sig långt från politikererna, påpekar Newsom.

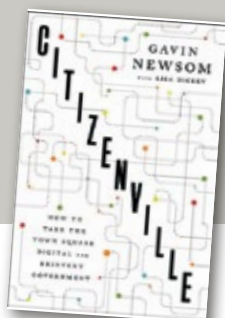
Det är uppfriskande klarsynt.

Problemets lösning är tydligt influerad av Silicon Valleys orubbliga tro på teknikens möjligheter att lösa problem, men också av grundinställningen att alltid utgå från användarna, i det här fallet medborgarna. För att öka deras engagemang måste förtroendet för lokalpolitiken återupprättas. Då krävs ökad transparens ifråga om hur offentliga medel används och fler möjligheter att få tillgång till och använda offentliga data, skriver Newsom.

Synen på det offentligas roll har förändrats sedan 1960-talet. Ändå är våra statliga institutioner strukturerade på samma sätt som då, som varuautomater. Vi stoppar in skatter och får tjänster: vägar, broar, sjukhus, brandkår, polis. När maskinen inte ger oss det vi vill ha protesterar vi. Genom årtionden har vår uppfattning om politiskt engagemang därmed reducerats till att enbart skaka om automaten när den trilskas med oss.

Genom att släppa stora mängder offentliga data fria, kunde man uppmäna människor att själva hacka maskinen och åtgärda eventuella fel. Om en stad släpper data om gatubrottslighet, kan människor skapa *mash-ups* för att identifiera farliga tider och områden så att antalet poliser på dessa ställen kan öka. Om en stad släpper data om luft och vattenkvalitet, protokoll från hälsoinspektioner på krogar eller uppgifter om sjukhuseffektivitet, kan folk själva

>>

CITIZENVILLE
HOW TO TAKE THE TOWN SQUARE DIGITAL AND REINVENT GOVERNMENT
GAVIN NEWSOM
Penguin Press 2013

fatta beslut som ökar deras livskvalitet.

Newsom skriver om en brasiliansk stad som har givit medborgarna tillgång till data och möjlighet att nätrösta om hur en del av budgeten ska allokteras, vilket har fått intresset för politik att öka. En av Newsoms slutsatser i boken är alltså att transparens och fri tillgång till information är den universalsalva som ska verka vederkvickande på det medborgerliga engagemanget.

Det är inte fullt så klarsynt.

Ty även om Newsom pekar på den ökade nytta som decentraliserad tillgång till data i molnet medfört för stora organisationer, och även om den offentliga sektorn tveklöst också skulle dra fördelar av det, är det inte säkert att minskad byråkrati automatiskt leder till ökat engagemang. Nej, om polisen delegerar till medborgarna att föreslå var brott ska bekämpas, riskerar man nog snarare att minska förtroendet för det offentliga.

På några ställen i boken finns resomång som det ovan, där man skulle önska att Newsom drog nytta av sin egen examen i statsvetenskap och analyserade effekterna av att de folkvalda delegerar beslutanderätten till folket. Här störs hans kompass av Twitterkramarnas magnetfält. Tanken om den digitala direktdemokrati som ligger i tangentens riktning om det digitala medborgarengagemanget fortsätter att utvecklas som nu presenteras helt utan brasklappar.

Men genom att Newsom på andra ställen delar med sig av hur hans egen vilja att dela så mycket data som möjligt även har skapat realpolitiska problem, ger hans bok sammanfattningsvis flera värdefulla insikter om hur ett politiskt engagemang kan kanaliseras på nya och meningsfulla sätt. Och det utan att hota den roll som institutioner spelar i våra demokratiska samhällen.

För den tröghet som många förknippar med institutionerna är ju också vår garanti för att de består. En av slutsatserna i boken är att om man ska få människor att engagera sig politiskt eller interagera med lokala myndigheter, måste de kunna använda samma verktyg som de använder för att engagera sig och interagera med alla andra delar av samhället. Utmaningen är att låta sig påverkas utan att låta sig styras. Som Newsom skriver på ett annat ställe i boken: "Teknik är ett bra verktyg för att engagera människor och föra in nya idéer i politiken, men det måste fortfarande finnas någon som kan fatta svåra beslut."

Det är ju för att ansvara för den typen av beslut vi väljer våra ledare. Och vågar de sedan stå för sina beslut, utan att vackla bara för att en undersökning på Facebook inte gav tillräckligt många tummar upp – ja, då får vi också förtroende för dem.

Per Grankvist

Människokännaren som kände människoätare

ANTROPOLOGI

När den 100-årige indianvännen Claude Lévi-Strauss i oktober 2009 gick till de sälla jaktmarkerna hedrades han på vitt skilda sätt. Här hemma skrev till exempel Göteborgs-Posten om "den mest berömde antropologen genom tiderna". I London hyllade *The Guardian* ett långt livsverk med ordleken "it's in the jeans", och i fransk tv dök Lévi-Strauss upp som latexdocka i satirprogrammet *Les Guignols de l'info*. På flera håll citerades hans djupa civilisationspessimism, som den kom till uttryck i en intervju med France 2 från 2004. Vid detta tillfälle suckade den äldre humanisten:

"Vad jag kan iakttä är den förstörelse som pågår i vår tid, det fruktansvärda faktum att fler och fler djur- och växtarter försvinner, och att mänskligheten genom sin befolkningstäthet så att säga håller på att förgifta sig själv. Och jag tänker på nutiden och på den värld som jag står i begrepp att lämna. Det är inte en värld jag tycker om."

Under sina sista år kände sig Claude Lévi-Strauss alltmer som en kvarleva från en annan tidsålder, och krafterna tröt. Redan på 1930-talet gjorde han sina fältarbeten i Brasiliens regnskogar, och på 50-talet blev han känd som strukturalismens fader och en av Frankrikes intellektuella superstjärnor. Det må vara länge sedan, men Lévi-Strauss tankar har inte mist sin aktualitet. Om detta vittnar en nyutkommen samlingsvolym med artiklar som ursprungligen publicerades i den italienska tidningen *La Repubblica* 1989–2000.

I denna lilla behändig bok, med titeln *Nous sommes tous des cannibales*, får franska läsare nu ta del av en luttrad människokännarens inlägg i ämnen som fortfarande är kontroversiella, till exempel djurrätt, omskärelse och surrogatmödraskap. Dessutom ingår en bonusartikel från 1952 om franska katolikers våldsamma protester mot jultomten, en symbol inte bara för krass kommersialism, utan också för hedendom.

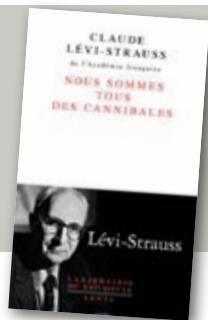
Claude Lévi-Strauss är knappast någon komiker, men direkt träkig är den vi-

se professorn inte heller, så *Nous sommes tous des cannibales* är en angenäm, någorlunda lättfattlig introduktion till det strukturalistiska tänkandet. Titeln påminner läsaren om Montaignes essä *Om kannibaler*, och Lévi-Strauss citerar med beundran den franske 1500-talsförfattarens kulturrelativistiska slutsats: "Var och en kallar det som strider mot hans egen sed barbariskt." När han själv anlägger ett antropologiskt perspektiv på europeiska 1990-talsfenomen, som galna ko-sjukan och prinsessan Dianas död, är utgångspunkten ständigt densamma. Våra ritualer finner sina strukturella motsvarigheter hos ursprungsfolk med exotiska namn som tupi-kawahib, bororo eller tlingit. Vi är alla olika men ändå lika, och ingen har rätt att moralisera över eller peka finger åt sina medmänniskors levnadssätt, menar Claude Lévi-Strauss.

Man måste vara extremt övertygad om sin egen civilisations förträfflighet för att inte få sig en tankeställare under läsningen av *Nous sommes tous des cannibales*. Västerländska förgivettaganden framstår som pinsamt godtyckliga inför Lévi-Strauss stränga forskarblick. Ställd inför postmodernitetens etiska frågeställningar kan han alltid ösa ur sitt tillsynes outsinliga förråd av anekdoter, och berätta hur något folkslag någonstans har hittat lösningar på liknande problem.

Frankrike har under våren 2013 delats i två läger, för eller emot "le mariage pour tous", det vill säga enkönade äktenskap. I sällskap med Claude Lévi-Strauss lär man sig att folk på jorden lever lite hur som helst, med vem som helst, och hur många som helst. Varje kultur har sina regler, men tvärsamheten är inte någon global norm, vare sig bland hetero- eller homosexuella. Vidare har biologiska föräldrar inte överallt rätt till sina barn. Hos vissa stammar i afrikanska länder som Burkina Faso, Sudan och Nigeria är barnalstrande en intrikat, juridisk process, som inbegriper både surrogatmödrar, surrogatfäder, transpersoner och enkönade par. Detta trots att ingen modern medicin komplicerar saker och ting.

**NOUS SOMMES TOUS DES
CANNIBALES**
CLAUDE LÉVI-STRAUSS
Seuil 2013

Intressant nog tycks män ha makten i alla samhällen. Lévi-Strauss har aldrig stött på några egentliga matriarkat. Där emot anses morbrodern inom många skriftlösa kulturer vara barnets närmaste manliga släkting, medan fadern följaktligen spelar en undanskynd roll. Franska lärdomsgiganter hämtar tydligen inspiration i skvaller om det engelska kungahuset. När Claude Lévi-Strauss läser om prinsessan Dianas begravning i september 1997 får han en aha-upplevelse. Morbrodern är tillbaka! Med detta åsyftas den avlidnas bror, earl Spencer, som under ceremonin i Westminster Abbey höll ett tal där han riktade skarp kritik mot sin tidigare svåger prins Charles och dennes familj, samtidigt som han högtidligt lovade att själv vaka över sina systersöner, prinsarna William och Harry. Denna typ av familjekonstellation skrev antropologerna om redan 1924, konstaterar Lévi-Strauss, som har grävt fram en gammal artikel med titeln *The Mother's brother in South Africa*.

Det är en ödets ironi att earl Spencer vid tidpunkten för sin systers död bodde just i Sydafrika, påpekar han också.

I *Nous sommes tous des cannibales* går Claude Lévi-Strauss till attack mot västerländsk etnocentrism och stereotyp tänkande. Därav kan man kanske frestas att utnämna den gamle till mångkulturalist eller HBT-förkämpe. Men dessförinnan är ett par preciseringar nödvändiga. Enligt Lévi-Strauss kan kulturmöten få såväl positiva som negativa följder, och i den föreliggande artikelsamlingen framstår författaren inte som någon anhängare av idén om universella mänskliga rättigheter. Han tycks vilja värna om kulturers egenart, snarare än om deras mångfald. Å ena sidan skriver Claude Lévi-Strauss, som själv var av judisk börd, extremt tolerant och aningslöst om könsstympning av afrikanska flickor. Ingreppets härresande konsekvenser viftas bort i en handvänd-

ning. Å andra sidan understryker han, att så länge de flesta fransmän finner kvinnlig omskärkelse fränstötande finns det ingen anledning att acceptera denna praktik i Frankrike.

I ett avseende kan man utan förbehåll klassa Lévi-Strauss som progressiv. Med stor avsky fördömer han den industriella rovdriften på naturens artrikedom, och särskilt vår tids skenheliga och naturvidriga hantering av kött. Moderna människor fruktar och ser ned på kannibaler, som sällan och oftast motvilligt åter upp sina fiender eller äldre släktingar. Trots det konsumerar vi själva mänskliga likdelar under transplantationer eller hormonbehandlingar. Dessutom livnär vi oss hämmingslöst på andra djur, vilka vi i sin tur tvingar till kannibalism, exempelvis när kossor utfodras med köttmjöl. Då går det också som det går. Claude Lévi-Strauss artiklar är en påminnelse om att lasagnen var farligare på 1990-talet. Våra fyrbenta vänner fick galna ko-sjukan, och själva riskerade vi att drabbas av Creutzfeldt-Jakobs sjukdom. Borta på Nya Guinea led människoätarna då som nu av "kuru", en liknande åkomma. Den originelle visionären Lévi-Strauss hoppades på en vegetarisk framtid för alla människor, där köttätandet skulle bli ett slags skambelagd lyxkonsumtion, omgärdad av samma högtidlighet som kannibalerna känner när de sätter i sig sina artfränder.

Jens Riis

"Med stor avsky fördömer Lévi-Strauss den industriella rovdriften på naturens artrikedom, och särskilt vår tids skenheliga och naturvidriga hantering av kött."

**Fatala konsekvenser
av påtvingad kannibalism.**

FOTO: PETER HOELSTAD/SCANPIX

Efter månader av hårdnackat motstånd finns vissa tecken på att regeringen retirerat och i någon omfattning kan tänka sig att återskapa något som påminner om ett svenskt försvar. Det är åtminstone vad experterna hävdar, baserat på ett par ministrars flugna formuleringar och ett kvardröjande, förtyvlat hopp om statsmannaskap.

Rysk upprustning, politisk övertygelse, eller ett plötsligt anfall av anständighet lär knappast ligga bakom förändringen, om den finns. Den mest sannolika orsaken är istället att någon av alla de "analytiker" som numera styr partierna gjort en opinionsmätning och kommit fram till att fortsatt avrustning kan kosta röster.

Det är möjligt att man inte ska skåda given häst i munnen, men å andra sidan vill ingen politiker längre bestämma sig för något alls, utan att först ingående skåda medborgarna i munnen. Det gör lockelsen att spela de ängsliga ledarna ett spratt nästan oemotståndlig. Frågan är bara vad vi ska komma överens om att svara, nästa gång ett opinionsinstitut ringer, eller vi blir inkallade till en "fokusgrupp".

En idé är att vi alla uppges en mystisk, men stark preferens för det parti vars företrädare uppträder med bar underkropp, clownnäsa och dumstrut. Alternativt kan vi uttrycka vår obrottsliga lojalitet mot de svenska politiker som vid utlandsbesök alltid bär med sig en öppnad burk surströmming. Men båda alternativ riskerar att leda till obehag för vanliga, rättskaffens svenskar.

Kanske borde vi helt enkelt ta tillfället i akt och ärligt uppge att vi tycker bäst om de politiker vi varken ser eller hör. Vad gäller försvaret får vi telegradera till Finland och hoppas att de är vänliga nog att göra vår sak till sin.

I MITT LOKALBLAD läser jag att det höga gaspriset fått kostnaden för kremeringar i Stockholm att stiga med en miljon kronor årligen. Av samma artikel framgår att kadaverhanteringen kostar 144 kronor per stockholmare och år, vilket är hälften av kostnaden i Göteborg, som i sin tur sköter sina lik med större kostnadseffektivitet än Malmö. Undermeningen är tydlig: Hög stockholmarnas begravningsavgift, kanske med ett halvt öre.

Det är just denna sorts insinuationer som gör journalistiken till den offentliga girighetens megafon. Varje halvt öres pålaga kan verka välmotiverad, men lägg samman alla halvören och snart tvingas vi köpa cava, istället för champagne och äta chips, snarare än vaktelägg.

Det är så en civilisation smyger mot sin undergång.

Vad som krävs för att lösa kremeringsproblemen i Stockholm är istället lite initiativrikedom. Att Stockholm kan bränna upp sina medborgare till lägre kostnad än Göteborg må vara hänt, men vad kostar det att göra sig av med ett lik i Bukarest? I Sofia? Eller, om EU:s tullmur tillåter, i Mogadishu?

Jag vågar gissa att det är betydligt billigare på samtliga dessa platser än någonstans i Sverige.

Förr i tiden uppfattades det som märkligt att äta köttbullar trillade i Frankrike, bestående av polsk häst, slaktad i Rumänien. Men man vänjer sig. Varför skulle vi inte vänja oss vid att sälja anhörigas kvarlevor till lägstbjudande på den internationella marknaden?

Risken finns förstås att en och annan älskad morfar, liksom en och annan rumänsk häst, hamnar i vår lasagne. Men ett halvt öre är trots allt ett halvt öre. Gråtmildhet ger inte fri dragningsrätt på medborgarnas pengar.

ÄRETS, KANSKE DECENNIETS, stora kulturella händelse är att det länge efterlängtade Abbamuseet äntligen öppnat i Stockholm. Rader som "So come on, now let's try it, I love you, can't deny it, 'cause

it's true, I do, I do, I do, I do, I do" finns etsat i varje levande svensks minne.

Många andra, världen över, bär också arvet efter Abba med entusiasm och sägs nu vilja vallfärda till Djurgården. Det gäller främst australier samt män av den homosexuella övertygelsen.

Den senare kategorin är i min erfarenhet köpstark, gladlynt och noga med sin personliga hygien, om än något flamsig. Jag ser inga

skäl att oroa sig för besökare av det slaget. Den förra kategorin är av helt annan sort.

Australierna gör allt de kan för att övertyga världen om att de bättrat sig, men faktum kvarstår att de nästan utan undantag härstammar från tjuvar, våldverkare, prostituerade och lösdrivare. Det vore oansvarigt att betrakta en besökande australier som något annat än en permittent från sin fängelseö. Att Stockholmspolisens inte på något sätt låtit förstå att de höjt sin beredskap, tyder på att de har låtit sig luras av bilder på Sydneys operahus, koalor och en leende kvinnlig premiärminister.

Det vore både tragiskt och ironiskt om Abba, vars oskuldsfulla refränger danat den svenska folksjälen, skulle bli verktyget för att korrumpera densamma. Vad tänker justitieministern göra?

SERIESTART!
MÅNDAG 24JUNI
kl 20.00

DET ROMERSKA IMPERIETS HISTORIA

Brittisk serie i sex delar om Roms storhetstid. Sex hundra år av historia, hur Rom segrar över ärkefienden Karthago, Julius Caesars seger och den romerska republikens fall, kejsar Konstantin och kristendomens intåg.

Klassisk bildning på

AXESS TV

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL EXPLORER II

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX